

**COVID-19 PANDEMİSİNİN TÜRKİYE
EKONOMİSİNDE İSTİHDAM VE ÇALIŞMA HAYATI
ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: SORUNLAR VE ÇÖZÜM
ÖNERİLERİ**

İzinsiz iktibas edilemez, çoğaltılamaz.

Prof. Dr. Yusuf Balcı & Dr. Öğretim Üyesi Güldenur Çetin

Mayıs-2020

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM **COVID-19 PANDEMİSİNİN DÜNYA ve TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNDEKİ** **ETKİLERİ**

1.1. Dünya Ekonomisi ve COVID-19'un Etkileri	5
1.2. Türkiye Ekonomisi ve COVID-19'un Etkileri	9
1.3. COVID-19 Pandemisinin Neden Olduğu Ekonomik Krizin Özellikleri	11
1.4. Dünya ve Türkiye Ekonomisine İlişkin Öngörüler	12

İKİNCİ BÖLÜM **COVID-19 PANDEMİSİNİN İSTİHDAM –ÇALIŞMA HAYATI AÇISINDAN** **ETKİLERİ VE ÖNGÖRÜLER**

2.1. Dünya Ekonomisinde İstihdam ve Çalışma Hayatı Açısından COVID-19'un Etkileri.....	17
ve Öngörüler.....	17
2.2. Türkiye Ekonomisinde İstihdam Yapısı ve Çalışma Hayatı Açısından COVID-19'un	26
Etkileri ve Öngörüler.....	26

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM **TÜRKİYE'DE İSTİHDAM ve ÇALIŞMA HAYATI AÇISINDAN ALINAN** **TEDBİRLER, UYGULAMALAR ve ÖNERİLER**

3.1. COVID-19 Pandemisinin Türkiye Ekonomisinde Neden Olduğu Sorunlara İlişkin Tedbirler ve Uygulamalar.....	31
___ 3.1.1. İşten Çıkarma Yasağı, Kısa Çalışma Ödeneği ve Asgari Ücret Desteği	36
3.2. COVID-19 Krizinin Türkiye'de İstihdam ve Çalışma Hayatına Etkileri: Sorunlar,	39
Öngörüler ve Çözüm Önerileri.....	39
3.2.1. COVID-19 Sonrası Dönemde Çalışma Hayatında Yapısal Değişme.....	40
___ 3.2.2. Kamu Tarafından Alınması Gereken Tedbirler.....	43
3.2.3. Özel Sektör (İşverenler) Tarafından Alınması Gereken Tedbirler	48
3.2.4. Meslek Kuruluşları ve Sendikalar Tarafından Alınması Gereken Tedbirler	51
___ 3.2.5. COVID-19 Sonrası İşyerlerinde Çalışanların ve Halk Sağlığının Artan Önemi	55
_____ ve Alınması Gereken Tedbirler	55
SONUÇ.....	59
KAYNAKÇA	69

GİRİŞ

Dünya, geçmişte karşılaştığı ekonomik krizlerden farklı bir mahiyet arz eden atipik bir ekonomik krizin içinden geçmektedir. Bu krizin, doğrudan insanlara, genel olarak hayata, çalışmaya, işlerin fiziki olarak yürütülmesine mani olan bir sağlık nedeninden, COVID-19 Pandemisinin kaynaklanması, geçmişte yaşanan krizlerden temel farklılığını oluşturmaktadır.

1 Aralık 2019 tarihinde Çin'in Hubei bölgesinin başkenti olan Vuhan'da ortaya çıkmış ve hızlı yayılma istidadına sahip ölümcül bir virüs salgını olan COVID-19 Pandemisi (veya coronavirüs pandemisi) önce Çin'de tüm hayatı ve dolayısıyla ekonomiyi kuvvetle etkilemiş; sonrasında ise önce Tayland, G. Kore ve İran'a sıçramış, 2020'nin ilk aylarından itibaren de İtalya'dan başlayarak bütün Avrupa'yı, ABD'yi ve neredeyse bütün dünyayı sarmıştır.

Söz konusu salgının bu denli hızlı yayılmasından ve hızla artan vaka sayılarından dolayı birçok ülkede önce sağlık sisteminde sorunlar yaşanmıştır. COVID-19 virüsünün yayılma hızı ve gücü (canlı bir organizmaya bağlı kalmadan da uzun süre varlığını sürdürebilme kabiliyeti) sonucunda hızla ortaya çıkan yüksek vaka ve ölüm sayıları önce ekonomik ve sosyal hayatta kısmi sınırlamaların getirilmesine neden olmuş; sonrasında ise insanlık tarihinde görülmemiş sınırlamalar gelmiştir. Salgının bu aşamasında insanlar arasında fiziki temas ve sosyal mesafeyi koruyamama riski olan işlerle ilgili bütün işyerleri faaliyetlerine ara vermek ya da durdurmak zorunda kalmıştır. Böylece kafeler, lokantalar, yiyecek hizmeti veren işletmeler, berberler, eğlence mekânları, kişisel bakım ve spor salonları, oyun alanları, çok sayıda işyerini ve çalışanı barındıran AVM'ler, konaklama tesisleri, kısacası sanayi ile toptan-perakende ticaret ve turizm başta olmak üzere hizmet sektöründe birçok işyeri kısmen ya da tamamen faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmıştır.

Öyle ki, pandeminin ortaya çıktığı ülkelerin neredeyse tamamında önce tüm okullar kapanmış, spor müsabakaları, uluslararası uçuşlar, konser gibi eğlenceler, otellerin rezervasyonları konferanslar, kültürel ve sosyal etkinlikler, her türlü toplantıyı, şirket-dernek vs.'nin genel kurulları iptal edilmiş ve kısmi karantinalar uygulanmaya başlanmıştır. Sorunun vahameti anlaşıldıkça ülkeler sınırlarını kapatmış, bazı şehirlere ve yerleşim birimlerine giriş-çıkışlar yasaklanmış ve şehirlerarası seyahatler de sınırlandırılmıştır.

İnsanlar evden çıkamaz olmuş ve bazı ülkelerde haftaları bulan sokağa çıkma yasakları uygulanmıştır. Ulaştırma ve lojistikle birlikte tarım sektöründe de aksamalar olmuştur. Özellikle göçmen işçilerin seyahat etme kısıtlarından etkilenmeleri ve barınma sorunları bu temel sektörde de aksamalara yol açmıştır.

Görüldüğü üzere, bu süreçte arz ve talep büyük bir inkitaya uğramıştır. Yaşanan pandemi sürecinde insanın insanla temasına neden olacak işler durma noktasına gelmiştir. Meselâ, fabrikaların neredeyse her tür ekonomik faaliyeti durmuş, küresel tedarik zinciri bozulmuş; sadece sağlık, gıda, iletişim gibi temel hizmet veren işkolları ve belirli temel ürünleri üreten sektörler ile online uzaktan hizmet veren ve evlere servis yapan işletmeler faaliyetine devam edebilmişlerdir.

Bütün bu gelişmeler, küresel ölçekte dünyayı ve münferiden ülkeleri, büyüme, dış ticaret, istihdam bakımından makroekonomik olarak önemli ölçüde etkilemiştir. Bu durumdan işletmesi kapanma durumunda kalan (KOBİ'siyle büyüğüyle) işverenler, esnaf ve zanaatkarlar, kendi başına çalışanlar ile işini ve gelirini kısmen ya da tamamen kaybetme durumunda kalan çalışanlar son derece olumsuz etkilenmiştir.

Pandeminin ortaya çıkmasından aylar sonra bazı ülkeler, vaka ve ölüm sayılarındaki azalma trendine bağlı olarak, duran ekonomileri de harekete geçirebilmek amacıyla yukarıda belirtilen kısıtlamalarda kısmi gevşetmelere gitmektedir. Belirli bir plan ve takvim çerçevesinde okulların açılabilmesi, seyahat ve sokağa çıkma kısıtlamalarında gevşeme, berberler, AVM'ler gibi işyerlerinin, okulların ve ibadet yerlerinin hijyen ve sosyal mesafeyle ilgili belirli şartları sağlama koşuluyla kısmen ya da tamamen açılabilmesi gibi normal hayata dönüş adımları atma, (normalleşme) sürecine girmiştir.

Ancak, bunların ekonomilerde bir nebze de olsa olumlu etkisi olacak olsa da önümüzdeki döneme dair belirsizlikler hâlâ ciddiyetini korumaktadır. Her şeyden önce bir ikinci pandemi dalgasından korkulmaktadır. Zaten, kriz aşıldıktan sonra da hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı, “yeni normal” olarak nitelenen yaşamın her alanında köklü yapısal değişimler yaşanması beklenirken, ortaya yeni bir ekonomik yapı ve çalışma hayatı çıkacaktır.

Ülkelerin ve Türkiye'nin hem bu süreçte ekonomik olarak yaşadığı olumsuzluklar, hem de kriz sonrası ortaya çıkacak ve geleceğe ilişkin karşı karşıya olduğu ekonomideki, özellikle istihdam bakımından riskler büyük önem arz etmektedir.

Görüldüğü gibi, insanlık olarak arz ve talep şokunun aynı anda yaşandığı, hiç tecrübe edilmemiş bir tür krizle karşı karşıyayız. Böylesine farklı bir krize karşı alınacak tedbirler ve politikalar da, doğal olarak, geleneksel kriz yönetimlerinden farklı olacaktır.

Bu çalışma ile COVID-19 Pandemisi sebebiyle dünya ekonomisinde meydana gelen hızlı ve köklü değişimler, ortaya çıkan makroekonomik yapıdaki aksaklıklar ve sorunlar, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin mevcut ekonomik yapılarının karşı karşıya kaldığı tehditlerin yanı sıra, Türkiye ekonomisinin pandemi sürecindeki durumunun değerlendirilmesi ve pandemi sonrası olası durum tahlillerinin yapılması; pandeminin Türkiye ekonomisi açısından istihdam ve çalışma hayatına etkilerinin değerlendirilmesi, olası sorunlara karşı çözüm önerilerinin ve özellikle ilgili kesimler tarafından hızla uygulamaya geçilebilecek bir takım politika enstrümanlarının geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu şekilde çalışmada, özellikle iş dünyasının pandemi süreci devam ederken karşılaştığı ve pandemi sonrası karşılaşılabileceği aksaklıklara ve sorunlara yönelik çözüm önerileri de sunulacaktır.

Bu bağlamda öne çıkan husus, önceki krizlerin aksine finansal ya da ekonomik faktörler yerine beşeri-toplumsal bir sağlık probleminden kaynaklanan bu krizin en büyük etkisi insanlar üzerinde olduğundan, krizin istihdam ve çalışma hayatı boyutudur. Öyle ki, mevcut krizin etkileri sadece bağımlı çalışanları değil, aynı zamanda kendi başına çalışanları, esnaf ve zanaatkârları da kuvvetle etkilemektedir. Bu bakımdan, Türkiye ekonomisi açısından en önemli makro değişkenlerin başında gelen işgücü ve istihdamda yaşanan COVID-19 kaynaklı sorunların olumsuz etkilerinin minimize edilmesi ve kriz sonrası ortaya çıkacak yapıda ve muhtemel ekonomik büyüme döneminde avantajlı hâle gelebilmek için çalışanlar, işverenler, kamu ve meslek örgütleri açısından süreçte yapılması gerekenler ve somut öneriler sunulacaktır. Bu sayede iş dünyasının, pandemi sürecine bağlı ortaya çıkan ve ülkemize de yansıyan global ekonomik krizi mümkün olan en az kayıpla atlatmasının yanı sıra, çalışanların mağduriyetlerinin giderilebilmesi ve istihdamın korunabilmesi için de geleceğe yönelik bir perspektif çerçevesinde izlenebilecek adımlar tespit edilecektir.

Çalışmada, pandeminin başlangıcından bugüne kadar etkilenen ekonomik değişkenlerin tespiti yapılarak, veri temini ile geleceğe ilişkin makroekonomik yapı, işgücü, istihdam ve çalışma hayatına dair sektörel bazda öngörülerde bulunulacaktır. Konunun global bir sorun olması nedeniyle, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) başta olmak üzere uluslararası kuruluşlar ve ilgili kesimlerin, meslek kuruluşlarının verilerinden, öngörülerinden ve yaklaşımlarından da yararlanılacaktır.

Krizin istihdam, işgücü ve çalışma hayatı üzerindeki etkilerinin tespiti ve boyutunun anlaşılabilmesi bakımından çalışmanın birinci bölümünde küresel boyutta makroekonomide meydana gelen değişimler ve sorunlar ele alınarak, Türkiye özelinde yaşanan gelişmeler ve küresel ekonominin ülke ekonomisindeki yansımaları incelenmiştir. Bölüm içerisinde krizin özelliklerinin tespiti yapılarak ekonomik görünümün değerlendirilmesi ile birlikte ekonominin geleceğine dair öngörülerde bulunulmuştur.

Çalışmanın ilk bölümünde yer verilen küresel ve ülke bazlı makroekonomik değişim ve öngörülerin ışığında ikinci bölümde, COVID-19 Pandemisinin sebep olduğu krizin işgücü, çalışma hayatı ve istihdam üzerindeki küresel ve Türkiye bazlı etkileri, sektörler itibarıyla incelenerek, istihdama ve çalışma hayatına dair gerçekleşmesi muhtemel öngörülerde bulunulmuştur. Özellikle Türkiye ekonomisinde gerçekleşen değişimin, çalışma hayatına ve istihdama mevcut ve olası yansımaları değerlendirilirken, çalışma hayatının kriz öncesi yapısı, kriz sürecinde yaşanan gelişmeler ve istihdama yansımaları da göz önünde bulundurularak sektörler itibarıyla geleceğe ilişkin risk durumları tahlil edilmiştir.

Üçüncü bölüm, istihdam ve çalışma hayatı özelinde Türkiye’de yaşanan gelişmelerle birlikte alınan tedbirleri, yaşanan ve yaşanması muhtemel sorunları ve bunlara dair çözüm önerilerini içermesi bakımından çalışma açısından en büyük önem arz eden bölümdür. Bu bölümde öncelikle COVID-19 Pandemisi sonrası çalışma hayatının yapısal özellikleri dünyanın genel olarak içinde bulunduğu bilgi toplumuna geçiş süreci içinde, özelde ise coronavirüs salgınına bağlı olarak ortaya çıkacak yapısal değişme çerçevesinde kapsamlı olarak incelenmiştir. Bölümde kapsamlı ele alınan konu ise pandemi sürecinde ve sonrasında kamu kesiminin (bakanlıklar, kamu kurum ve kuruluşları), işverenlerin, meslek kuruluşlarının, sendikaların, üniversitelerin ve STK’ların üzerine düşen görevler, yapılması gerekenler spesifik ve somut olarak ele alınmıştır. Bu bölümde, COVID-19 salgının en fazla etkileyeceği alanların başında olan uzaktan (dijital) çalışma, mevzuatta revizyon, denetim ve eğitimin yanında iş sağlığı ve güvenliği konularında kapsamlı öneriler de yer almaktadır. Çalışmanın Sonuç kısmında ise, çalışmada yer alan veriler, tespitler, değerlendirmeler, öngörüler ve geliştirilen çözüm önerileri ışığında çalışma hayatı ve istihdama dair sonuçlar değerlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

COVID-19 PANDEMİSİNİN DÜNYA ve TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

1.1.Dünya Ekonomisi ve COVID-19'un Etkileri

Dünya ekonomisinin mevcut yapısı şüphesiz ki geçmişte atılan temeller üzerine inşa edilmiştir. Küresel ekonomik yapıdaki her bir dayanak ya da her bir çukur aslında küresel ekonominin geçmişten bugüne beraberinde taşıdığı krizler ya da ekonomi otoriteleri tarafından atılan adımlarla oluşmuştur. Bu sebeple mevcut yapıyı anlayabilmek için dünya ekonomisinin temelinden sarsıldığı geçmiş krizler ile krizlerin sebep ve sonuçlarına da odaklanmak gerekmektedir. Özellikle 1929 Büyük Buhranı ile birlikte mevcut ekonomi öğretilerinin geçerliliğini yitirmesi, küresel ekonominin mevcut yapıya ulaşmasında en etkili olaylardan biri olmuştur. Bu ve benzeri daha birçok kırılma noktası, hem ülkeler bazında hem de dünya genelinde yeni ekonomi öğretilerinin yanı sıra küresel ekonomik yapıya gidilen yolda birer basamak olmuşlardır. Bağımsızlığını kazanan her bir ülke, yaşanan her ekonomik ve siyasal kriz, savaşlar ve salgınlar küresel ekonomiyi derinden etkilemiştir.

Bugün de COVID-19 Pandemisi dünya genelinde üretimden, tüketime ekonomik döngünün her aşamasını derinden etkilemektedir. Bu etkinin temelinde de geçmişten taşınan izler muhakkak ki vardır. Bu sebeple yakın ekonomik geçmişe değinmek, pandeminin etkilerini anlamamıza yardımcı olacaktır.

2017 ve 2018 yılları dünya ekonomisi için hızlı büyüme ile yaklaşık %3,5 seviyesine yakın bir büyüme temposuna ulaşılan yıllar olmuştur. (Gülle,2019). Pandemi ilan edilmeden önceki süreçte IMF Küresel Ekonomik Görünüm Raporu'nun Ocak ayı güncellemesini "Geçici Dengelenme, Yavaş Toparlanma" başlığıyla yayımlayarak, 2019 yılı küresel büyüme

tahminini %2,9 ve 2020 yılı küresel büyüme tahminini ise %3,3 olarak güncellemiştir. Öte yandan OECD ise Kasım ayında yayımladığı Ekonomik Görünüm Raporu'nda küresel ekonomi için %2,9'luk 2019 büyüme tahmini belirtirken, 2020 için daha önce yaptığı tahmini %3'ten %2,9'a düşürmüştür. Dünya Bankası'nın raporunda ise küresel ekonomik büyüme beklentisi 2019 yılı için %2,6'dan %2,4'e, 2020 yılı için ise %2,7'den %2,5'e çekilmiştir. (SBB, 2020:2). IMF tarafından 2020 Nisan ayında yayınlanan World Economic Outlook'a göre küresel anlamda çok sayıda faktörün etkileşimi ve hakim olan belirsizlik büyüme tahminlerinin yapılmasını zorlaştırmaktadır. Raporda "2020'de küresel durgunluk" başlığına yer veren IMF, 2020 yılında küresel büyümenin -0,3 seviyesinde gerçekleşeceğini ve küresel finans krizinden çok daha kötü bir sonuç olacağını belirtmiştir. Ekim 2019 ve Ocak 2020 WEO raporuna kıyasla ekonomik büyüme verileri %6 daha fazla aşağı yönlü revize edilmiştir. Gelişmiş ekonomilerde büyüme oranının %-6,1 olacağı öngörülmektedir (IMF, 2020).

Bölgesel bazda bakıldığında ise ABD, yıllıklandırılmış bazda 2019 yılının ikinci çeyreğinde %2 ve üçüncü çeyreğinde ise %2,1 oranında büyümüştür. Avro Bölgesi üçüncü çeyrekte %0,3 büyüme kaydetmiştir ve yıllıklandırılmış büyümesi %1,2 olmuştur. Japonya ekonomisine bakıldığında, 2019 yılı üçüncü çeyreğinde yıllık bazda %1,7 oranında büyüme kaydettiği görülmektedir. Çin, 2019 yılının dördüncü çeyreğini %6 büyüme kaydederek kapatmıştır. Hindistan'ın ekonomik büyüme oranları incelendiğinde, 2019 yılı üçüncü çeyreğinde bir önceki yılın aynı dönemine göre %4,5 oranında büyüme kaydedildiği görülmektedir. Bu da Hindistan açısından büyüme oranındaki düşüşün devam ettiğinin göstergesi olarak kabul edilebilir. Brezilya ekonomisi, 2019 yılı üçüncü çeyreğinde bir önceki yılın aynı çeyreğine göre %1,2 büyürken, Rusya ekonomisi 2019 yılı üçüncü çeyreğinde bir önceki yılın aynı çeyreğine göre %1,7 oranında büyümüştür (SBB, 2020:2). Bölgesel bazda ve ülke bazında değerlendirildiğinde, 2019 yılı için en yüksek büyüme oranları Çin ve Hindistan'a aittir. Avro Bölgesi ve Brezilya ise değerlendirmeye tabii olan ülke ve bölgeler arasında en düşük büyüme oranına sahip olanlardır.

2020 yılına yukarıda çizilen tabloda giren dünya ekonomisi, yılın başlarından itibaren pandemi olarak ilan edilen ve Çin'de ortaya çıkarak, dünyaya yayılan COVID-19 salgınıyla karşılaşmıştır. Bu nedenle, COVID-19 Pandemisinin ekonomiye hem küresel bazda hem de ülkeler bazında etkileri sebebiyle 2019 yılında gerçekleşen büyüme oranlarının çok daha gerisinde kalacağına dair büyüme tahminlerine yönelik revizeler yapılmaya başlanmıştır. Aşağıda yer alan tabloda IMF tarafından yayınlanan "Dünya Ekonomik Görünümü, Nisan

2020: Büyük Karantina” başlıklı rapordaki dünya ekonomik büyüme öngörülleri paylaşılmaktadır.

Tablo 1: IMF 2020 Ekonomik Büyüme Tahminleri (Reel GSYH, Yıllık Yüzde Değişim)

	2019	Tahminler	
		2020	2021
Dünya Üretimi	2,9	-3,0	5,8
Gelişmiş ekonomiler	1,7	-6,1	4,5
ABD	2,3	-5,9	4,7
Avro Bölgesi	1,2	-7,5	4,7
Almanya	0,6	-7,0	5,2
Fransa	1,3	-7,2	4,5
İtalya	0,3	-9,1	4,8
İspanya	2,0	-8,0	4,3
Japonya	0,7	-5,2	3,0
İngiltere	1,4	-6,5	4,0
Kanada	1,6	-6,2	4,2
Gelişmekte Olan ve Gelişen Ülkeler	3,7	-1,0	6,6
Çin	6,1	1,2	9,2
Hindistan	4,2	1,9	7,4
Rusya	1,3	-5,5	3,5

Kaynak: IMF, "World Economic Outlook, April 2020: The Great Lockdown", Çevrimiçi, Erişim Tarihi:18.05.2020.

Tablo 1 incelendiğinde, COVID-19 Pandemisinden en çok etkilenen ülkelerin başında gelen İtalya, İspanya, ABD, Fransa, Almanya ve İngiltere için 2020 ekonomik büyüme tahminleri son derece negatiftir. IMF’in Nisan 2020 raporunda, ABD’nin %5,9, İtalya’nın %9,1, İspanya’nın %8, Fransa’nın %7,2 ve Almanya’nın ise %7 küçüleceği öngörülmektedir. IMF tahminlerinde dikkat çeken husus ise, pandeminin kaynağı olan Çin ekonomisinin, ekonomik hayatı durma noktasına getiren önlemler sonrası dahi %1,2 oranında büyüme kaydedeceğinin öngörülmesidir.

Ekonomik sistemin neredeyse birçok ülkede durma noktasına gelmesi, özellikle de Avro Bölgesi’nde pandeminin etkilerinin çok ağır olması şüphesiz küresel ekonomiyi derinden etkileyecektir. Söz konusu etkilerin şimdiden hissedilmeye başlanmasıyla birlikte dünya ekonomisi için derin bir kriz ve resesyon beklentileri de dile getirilmeye başlanmıştır. Özellikle uluslararası ticaret faaliyetlerindeki azalma, küresel talep daralmasının olumsuz sonuçlarından biridir ve krizin derinleşmesinde de son derece etkilidir. Dünya Ticaret Örgütü

(WTO)'nün uluslararası ticarete yönelik tahminleri de söz konusu talep daralmasının boyutlarını gözler önüne sermektedir. WTO'ya göre, şu anda önemli bir kriz içinde olan küresel ticaret iyimser senaryolardaki tahminlere göre 2020'de (2019'a göre) en az %13 azalacaktır. Bu azalma kötümser senaryoda en az %32 olarak tahmin edilmektedir. Dünya ticaretinin 2019 seviyesine ulaşması, tüm tedbirlerin etkin bir şekilde uygulandığı ve sonuç verdiği varsayılan iyimser senaryolarda dahi en erken 2021 başlarından itibaren mümkün görünmektedir (WTO, 2020).

Sektörel bazda bakıldığında ise, pandemi ilk olarak havacılık sektörünü küresel düzeyde neredeyse tamamen durma noktasına getirirken, uluslararası seyahatlerin çoğunun ülkelere yasaklanması sonucunda turizm sektörünü de çok ciddi oranda olumsuz etkilemiştir. Sadece seyahat yasakları ile değil üretim ve üretimin ulaştırılması noktasında da önemli oranda sıkıntı yaşayan ülkeler olmuştur. Çin'de salgının kontrol altına alınması amacıyla uygulanan sıkı önlemlerle birlikte, üretim sürecinde yaşanan yavaşlama, Avrupa ülkelerinin salgını çok ağır yaşaması sebebiyle sağlık alanında yaşadıkları çöküntünün de etkileri sular durulduktan sonra daha iyi anlaşılacaktır.

Talep yetersizliği ve uluslararası ticari faaliyetlerde yaşanan ciddi azalma ülke ekonomileri açısından olumsuz etkilere yol açmaktadır. 2020 yılı için daha önce yapılan büyüme tahminlerinde önemli ölçüde düşüş yanlı revizeler yapılmaya başlanırken, biryandan da finans sektöründeki aşırı dalgalı yapı krizin daha da derinleşmesi için gerekli zemini hazırlamaktadır.

ABD ve Avrupa borsalarında 2020 yılı itibariyle yaşanan kayıplar tarihi olarak en yüksek seviyelerinin %35 olarak altında gerçekleşmiştir. Küresel yatırımcılar belirsizlik sebebiyle güvenli liman olduğunu düşündükleri altın ve konvertibilitesi en yüksek para birimi olan ABD dolarına yönelmiştir. Amerikan Merkez Bankası Fed sınırsız devlet tahvili ve ipoteğe dayalı menkul kıymet alımı gibi küresel finans piyasalarını etkileyen kararlar almıştır. Borsalardaki kayıp oranları, S&P 500: %27, Nasdaq: %24, DAX: %31, FTSE100: %30, BIST100: %28 olarak gerçekleşmiştir (Koy, 2020).

Finans piyasalarının yanı sıra emtia piyasalarındaki şok etkisi de salgının pandemi haline gelmesiyle daha fazla hissedilmeye başlanmıştır. Bu noktada en önemli husus tüm bu olumsuzlukların aynı anda yaşanması ve hem arz hem de talep yanlı da daralmanın etkilerinin birlikte görülmesidir. Tüm bu gelişmelerin küresel anlamda GSYİH azalması ile sonuçlanması kaçınılmazdır.

Pandeminin seyri ve ikinci bir dalganın olup olmaması, ekonomik yapının dayanıklılığı ve krizin boyutu açısından son derece önemlidir. Dünya ekonomisinin bu denli derinden etkilenmesi ülkeler bazında yaşanan etkilerin daha da büyümesine sebep olmaktadır. Arz ve talep kaynaklı daralma seyri mikro bazda incelendiğinde beraberinde işyeri kapanmaları ve işsizlik oranında artışları da ne oranda tetikleyecek sorusu son günlerin en çok merak edilen konularından bir tanesidir.

Çok bilinmeyenli bir denklem halini alan salgın, ülkelerin kendi iç dinamiklerinin de ne oranda yeterli ya da ne kadar yetersiz olduğunun görülmesini ve küresel güç dengelerinin sorgulanmasını beraberinde getirmiştir. Avrupa Birliği ülkelerinin salgından etkilenme düzeyi, birlik içerisindeki salgına dair destek bulamama söylemleri, birliğin devamlılığının sorgulanmasına sebep olmuştur.

Nihayet, sağlık harcamalarının söz konusu çok bilinmeyenli denkleme dâhil edilmesiyle birlikte, ülkelerin planlanan bütçelerinin mevcut durumu ve bütçe kısıtlarının boyutu da oldukça mühim bir hal almıştır.

1.2.Türkiye Ekonomisi ve COVID-19'un Etkileri

1970'li yıllarda yaşanan petrol krizi, 1993-1994 finansal krizi ve 2001 krizi küresel krizlerle baş etmede Türkiye ekonomisi açısından birer ders niteliğinde olmuştur. Nitekim 2008 küresel finans krizinin etkilerinin diğer ülkelere nazaran, özellikle de Avrupa ülkelerine kıyasla hafif hissedilmesinde 2001 krizi sonrası alınan tedbirler ve krizden çıkarılan dersler de etkili olmuştur.

Türkiye ekonomisinin 2008 küresel kriz sonrası gidişatı ve uygulanan politikalar ise bugün yaşanan COVID-19 Pandemisinin tetiklediği küresel kriz bakımından son derece önemlidir. 2008 krizinin ülke ekonomisine etkisi olan dış talep azalması bugün COVID-19 krizi ile birlikte görülen benzer etkilerden yalnızca bir tanesidir. Yine 2001 yılında yaşanan krizle birlikte "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" dâhilinde mali sektörün yeniden yapılandırılması ve alınan benzer kararlarla birlikte 2008 krizinin Türkiye ekonomisi için yıkıcı etkileri önlenmiş olup, günümüzde de bankacılık sektörü ve finansal yapının kırılganlığını düşük tutmaktadır.

Türkiye ekonomisine makroekonomik aktörler bazında bakıldığında ise, 2008 öncesi ve sonrası dönem için en dikkat çekici olan makroekonomik değişken işsizliktir. 2009 yılında

%14 olan işsizlik oranı, 2010 yılında %11.9 olarak gerçekleşirken, 2011 yılında ise 2010 yılına göre 2.1 puan azalarak %9.8 olarak gerçekleşmiştir (Kaderli ve Küçükaya, 2012). 2000’li yıllarla birlikte ekonomik büyümede yakalanan ivme istihdam konusunda yakalanamayınca, hızlı ekonomik büyümeye rağmen istenilen istihdam düzeyine ulaşamamıştır. 2010 yılı sonrası süreçte Türkiye ekonomik büyümede devamlılık sağlamasına rağmen, işsizlik oranlarındaki düşüş büyüme ile kıyaslandığında yetersiz kalmıştır. Bu durum Türkiye için istihdamsız büyüme olgusunu ifade etmektedir.

2019 yılına gelindiğinde ise yılın dördüncü çeyreğinde %6 oranında büyüme gerçekleşirken, yılının tamamındaki büyüme oranı %0,9 olmuştur ve dördüncü çeyrekte tarım sektörü %2,5, sanayi sektörü %5,9 ve hizmetler sektörü (inşaat dâhil) %6,2 büyüme oranlarına ulaşmıştır. Mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış GSYH büyüme oranına bakıldığında, söz konusu yılın dördüncü çeyreğinde %1,9 olarak gerçekleşmiştir ve aynı dönemde özel tüketim %6,8 ve kamu tüketimi harcamaları %2,7 oranlarında artmıştır. Özel tüketimin büyümeye 3,9 puan katkısı olmuştur. Kamu tüketimi ise ekonomik büyümeye 0,4 puan katkı sağlamıştır. 2019 yılı içerisinde sabit sermaye yatırımları %0,6 oranında ve sabit sermaye yatırımlarının altında yer alan inşaat yatırımları ise %8,9 oranında gerilemiştir. Net ihracatın ise büyümeye katkısı -4,7 puan olmuştur (SBB, 2020).

2019 yılı ekonomik görünümü COVID-19 krizinin etkilerini anlayabilmek açısından son derece önemlidir. Özellikle ekonomik büyüme, ihracat ve istihdam verileri, kriz süreci ve kriz sonrası dönemde yaşanacakları öngörebilmek adına ekonomik yapıya ışık tutmaktadır. COVID-19 Pandemi süreci ile birlikte küresel ekonomi açısından daralma yönünde veriler revize edilirken, Türkiye ekonomisinin geçtiğimiz yıla dair görünümü de göz önünde bulundurularak, yapılan harcamalar, salgın için ayrılan bütçe, finansal piyasalardaki dalgalı seyir Türkiye için küresel krizin etkilerinin ne yönde ve derinlikte olacağı sorularını beraberinde getirmektedir.

Salgını önlemek amacıyla yapılan yatırımların ve alınan önlemlerin bütçeye getirdiği ek maliyetlerle birlikte, büyüme ve istihdam artışı sağlamak için ayrılacak kaynakların etkilenme seviyesi, döviz kurlarındaki dalgalı ve yukarı yönlü hareketler küresel piyasalarda Türkiye için yapılan ekonomik büyüme öngörülerinin revize edilmesi ile sonuçlanmıştır. Henüz ülke açısından pandeminin yükünü ve bu yükün maliyetlerini net olarak öngörmek mümkün olmayacağı için varılacak noktayı da net bir biçimde öngörmek mümkün değildir. Ekonomik faaliyetlerin tamamıyla durmaması ülke ekonomisi açısından bir avantaj teşkil etmekle beraber, kısmen yavaşlaması da GSYİH açısından bakıldığında, ilgili dönem için belirli

oranda azalmanın kaçınılmaz olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle üretim sürecinin devamlılığının sağlanması üzere atılan adımlar, üreticiyi desteklemek üzere alınan kararlar bu noktada önem arz etmektedir.

Dünya Bankası “Fighting COVID-19” isimli raporunda Covid-19’un Türkiye hane halkı gelirleri ve büyüme oranlarını aşağı doğru çektiğini belirtmiştir. Daha önce 2020 yılı için Türkiye tahminini %3 olarak belirten Dünya Bankası, söz konusu tahmini aşağı yönlü revize etmiştir. Raporda Türkiye için büyüme oranlarının sırasıyla 2020, 2021 ve 2022 yıllarında %0,5, %4 ve %4 olarak gerçekleşmesi öngörülmektedir (World Bank, 2020). IMF ise Türkiye’ye dair büyüme tahminlerini daha karamsar bir biçimde revize ederek, 2020 yılı için %5 daralma öngörürken, 2021 yılı için ise %5 büyüme öngörmüştür (IMF, 2020).

1.3.COVID-19 Pandemisinin Neden Olduğu Ekonomik Krizin Özellikleri

Geçmişte yaşanan küresel krizler daimi olarak benzerlikleri ve farklı yanları bakımından ekonomi otoritelerince birbirleri ile kıyaslanmıştır ve çıkış noktaları, uygulanan politikaların etkinliği, sonuçları ve yansımaları açısından benzerlik olup olmaması yönüyle değerlendirilmiştir. Bugün içinde bulunduğumuz COVID-19 Pandemisinin sebep olduğu küresel kriz de muhakkak ki bu kıyaslamalardan nasibini almaktadır. Ancak basit düzeyde bakıldığında, içinde bulunduğumuz krizi, çıkış noktasının pandemiye dönüşen bulaşıcı bir hastalık olması geçmişte yaşanan küresel krizlerden ayıran en önemli noktadır.

Pandemi bulaşıcılığının yüksek kabul edilmesi sebebiyle fiziki hayata ve gündelik rutinlere dair çok ciddi düzenleme ve kısıtlamaları beraberinde getirmiştir. Öyle ki, çok sayıda ülkede uzun süreli sokağa çıkma yasakları ilan edilirken, birçok Avrupa ülkesinin ve ABD’nin sağlık sisteminin çökmesine sebep olmuştur. Fiziki teması sınırlandıran, çalışma hayatını fiziki ortamdan büyük ölçüde uzaklaştıran bu salgın, haliyle üretim süreçlerinin yavaşlaması hatta devletler eliyle dahi durdurulmasına yol açmıştır. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda krizin genel özelliklerini aşağıdaki gibi ifade etmek mümkündür;

- Atipiktir.
- Ekonomik ya da finansal çıkışlı değildir.
- Krizin kaynağı pandemidir.
- Aşılması da sadece ekonomik ve finansal çözüm alternatifleri ile mümkün değildir.

- Krizin sona ermesindeki en temel etken pandeminin de ortadan kalkmasıdır.
- Ülkelerin kendi kendine yeterliliğini odak haline getirmiştir.
- Mutlak ya da mukayeseli üstünlüklere dayalı ticari sistemlerin işleyişini kökten sarsmıştır.

Ayrıca bu krizin yaygın ve derin bir yapıya ulaşip ulaşmaması da diğer krizlerde olduğu gibi sadece finansal ve ekonomik yapıya bağlı değil, beşeri odaklı bir kriz olması sebebi ile ülkelerin üretim ve yönetim sistemlerinin dijitalleşme oranı da krizin etkileri ve yıkıcılığı ile son derece ilişkilidir. Üretim sistemlerinde dijitalleşebilen, çalışma mekanizmalarını fiziksel ortamların dışına taşıyabilen ülkeler, üretim ve iş gücü kaybına daha az uğrayacağı için, ekonomik açıdan da daha az etkileneceklerdir. Özellikle finansal sistemin temel aktörlerinden olan bankaların, sistemin sorunsuz işlemesi açısından tüm hizmetlerini dijital olarak yürütebilmeleri de finansal yapının sorunsuz olarak işlemesi adına oldukça mühimdir.

Krizin beşeri odaklı olmasının bir diğer etkisi de, hane halklarının krizin aşılmasındaki rolünün çok büyük olmasıdır. Salgının sona ermesi ile krizin aşılmasının mümkün olması sebebiyle hane halklarına çok büyük bir sorumluluk düşmektedir. Salgının yayılımının önüne geçilebilmesi için ülkelerin vatandaşlarının bilinçli olması ve yeterince sorumluluk alması ile krizin etkilerinin tamirine başlanma süresini kısaltacağı için diğer krizlerden bu yönüyle de ayrılmaktadır.

1.4. Dünya ve Türkiye Ekonomisine İlişkin Öngörüler

COVID-19 krizi diğer ekonomik krizler gibi öngörülebilirliği olmayan ve herhangi bir finansal ya da makroekonomik gösterge ile gelişti tahmin edilemeyen bir krizdir. Krizin başlangıcı tahmin edilemediği gibi, süreç devam ederken maliyetin ne düzeyde olacağı ya da ülkeler açısından ve küresel boyutta etkilerinin tamamı öngörülemez. Fakat krizin etkilerinin bir kısmı ve kriz sonrası sürece dair görünümün ne olacağı, mevcut durum değerlendirilerek tam olmasa da önemli ölçüde öngörülebilir.

Krizin boyutlarının ve etkilerinin tahmin edilebilmesi ülkelerin krizle karşılaşmadan önceki ekonomik, finansal yapılarının yanı sıra sağlık sistemlerinin ve dijitalleşme oranlarının da göz önünde bulundurulması ile ilişkilidir. Krizin çıkış noktası ve etkileri düşünüldüğünde hem küresel anlamda hem de Türkiye bazında iki temel sonucunun olacağını söylemek mümkündür:

- Muhtemel Ekonomik yansımalar
- Sosyal ve beşeri yansımalar

7 Mayıs 2020 itibarıyla, dünya genelinde 4 milyona yakın vaka ve 200 binin üzerinde de ölüm bulunmaktadır. Vaka sayısının çok olması ve yayılım hızının yüksek olması dünya ekonomisi açısından salgın kaynaklı olan bu krizin henüz tam derinliğine ulaşmadığını da göstermektedir. Dünya ekonomisinin kriz öncesi durumu ve ülkelerin sağlık sistemlerinin yapısı incelendiğinde, üretim oranlarının ciddi şekilde düşüşte olduğu ve üretim hızının çok büyük oranda yavaşladığı görülmektedir. Üretimin yavaşlaması hatta bazı ülkelerde durma noktasına gelmesi küresel bazda ekonomik büyüme oranlarının da çok ciddi şekilde düşüşe geçmesi anlamına gelmektedir. Bu da önümüzdeki dönem için küresel büyümede gerileme anlamını taşımaktadır.

Dünya genelinde yaşanan sağlık sektörü krizi ve salgının yönetilememesi, özellikle bazı Avrupa ülkeleri ve ABD'nin salgını ciddiye almayarak önlemler almada geç kalması salgının etkilerinin çok daha kötü olmasına sebep olmuştur. Bu durum da normal rutine geri dönüşün, dolayısıyla da ekonomik faaliyetlerin de normal sürece dönmesinin çok daha fazla gecikmesine sebep olmuştur.

Çin'in aldığı ağır tedbirler, dünya üretim devlerinden olan Çin'de de üretim sürecinde ciddi oranda yavaşlamaya sebep olurken, özellikle tarım üretimi ağırlıklı ekonomileri olan ülkelerde beşeri üretim aktörü olan insanın sürece dâhil olamaması sebebiyle tarım sektörünün olumsuz etkilenmesine yol açmıştır.

Diğer yandan, krizle birlikte küresel birlikler, bölgesel ya da ekonomik birlikler sorgulanmaya başlamıştır. Özellikle ülkelerin mutlak ya da mukayeseli üstünlük yapısına dayanan uluslararası ticari işlemlere daha çok şüpheyle bakmaları ve kendi kendine yetebilen sosyal devlet anlayışının çok daha fazla önem kazanması da krizin küresel boyuttaki önemli sonuçlarından biri olacakmış gibi görünmektedir.

Dünya genelindeki krizin yönetilmesine ve salgının durdurulmasına yönelik politika karmaşası da sürecin yavaş ilerlemesine sebep olmaktadır. Sürecin yavaş ilerlemesi ve salgının durdurulma hızının çok düşük olması da ekonomik boyutta krizin etkilerinin çok daha fazla derinleşmesi anlamını taşımaktadır.

Ulaşım ve turizm gibi vb. fiziksel aktivite ve insan hareketliliği gerektiren sektörlerde faaliyet gösteren şirketlerin faaliyetlerinin dünya genelinde durma noktasına gelmesi dünya ülkeleri

açısından neredeyse daima ülke ödemeler dengesi üzerinde pozitif etkili olan turizm sektörünün de toparlayıcı etkilerini de devre dışı bırakmıştır. Önümüzdeki bir kaç yıl için ise salgın etkileri tamamen silinmeden uluslararası turizm faaliyetlerinin tam anlamıyla eski kapasitesine ulaşması mümkün gibi görünmemektedir.

Emtia fiyatları ve döviz kurlarındaki aşırı hareketlilik ile petrol fiyatlarındaki aşağı yönlü hareketler de mutlak olarak önümüzdeki dönemde finansal tabloların etkilenmesine sebep olacaktır. Krizin bu husustaki en mühim yansımalarından biri de nakit akımının olumsuz etkilenmesi şeklinde ifade edilebilir. Yine önümüzdeki dönemde de finansal varlık fiyatlarındaki bu dalgalı seyrin devam etmesi yüksek ihtimalle gerçekleşmesi beklenen durumlar arasındadır.

Türkiye açısından krizin yol açabilecekleri, kriz süresince ve sonrasında yaşanması muhtemel durumlar açısından değerlendirme yapmak gerekir ise, Türkiye'nin salgına daha geç yakalanması ve salgının ülkeye gelişine kadar geçen sürenin sağlık sektörü açısından hazırlanma süreci olarak değerlendirilmesi, diğer ülkelere nazaran daha avantajlı hale gelmesini sağlamıştır. Özellikle son 20 yıldır sağlık sektörüne yapılan çok büyük yatırımlar ve kapsamlı düzenlemeler, Avrupa ya da ABD'de olduğu gibi sağlık sisteminin çökmesine engel olmuştur. Salgının yayılımının kontrollü hâle getirilmesi sayesinde üretim sistemlerindeki aksama çok ciddi boyutlara ulaşmamıştır. İleri yaş ve 20 yaş altı için alınan sokağa çıkma yasağı, eğitimin online olarak devam etmesi gibi hızlı önlemler salgının yayılımının zamana dağıtılmasını ve düşük hızda olmasını sağlamıştır. Salgın yayılım hızının düşük olması ve kontrollü ilerlemesinin sağlanması sayesinde ekonomik hayatı tamamen durdurmadan salgınla mücadele etmek mümkün kılınmıştır.

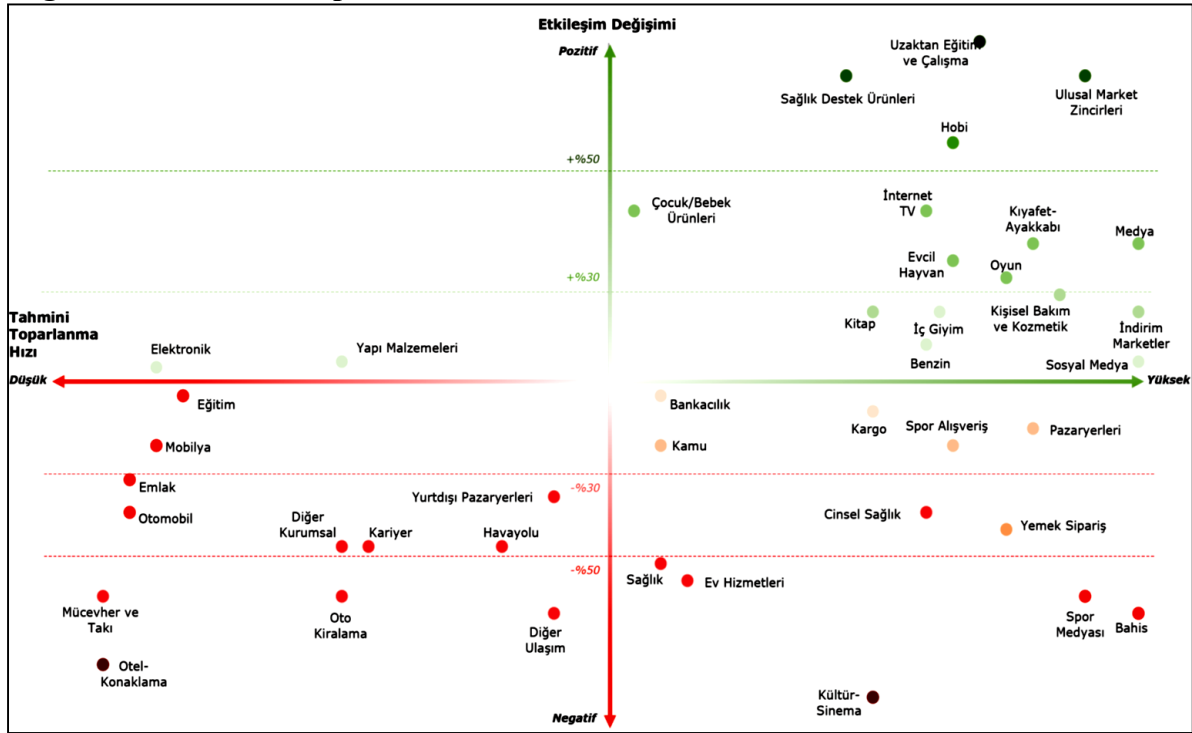
Diğer tüm ülkelerde olduğu gibi kamu harcamalarının artması Türkiye bütçesine de ek yük oluşturmaktadır. Ancak ilerleyen dönemlerde bu yükün tolere edilebileceğini söylemek mümkündür. Düşük hane halkı borç seviyesi de kriz açısından Türkiye için bir avantaj olarak düşünülebilir ve daha önce alınan ekonomik önlemler hane halkı borç düzeyinin düşük tutulması açısından desteklenebilir.

Dünya genelinde ve Türkiye açısından ihracat talebinin azalması da krizin olası sonuçları arasında öngörülebilir. Bu noktada ülkelerin kendi kendilerine yeter hale gelmeleri özellikle sağlık ve tarım alanında öne çıkacaktır. Avrupa'nın ve ABD'nin sağlık gereksinimlerini sağlamada, beslenme gereksinimlerindeki eksikleri gidermede yaşadığı sorunlar sosyal devlet politikalarının yeniden gözden geçirilmesi ve politika değişiklikleri ile sonuçlanabilir. Ayrıca

birliklerin (AB gibi) salgın ve salgın sebepli kriz sürecinde birbirlerine destek olma noktasındaki yetersizlikleri ile ülkelerin birbirinin sağlık malzemelerini ele geçirmek amacıyla yaptığı hamleler de dünya siyaseti ve ülkeler arası izlenecek politikaların da yeniden değerlendirilmesi sonucunu doğuracaktır. Türkiye'nin siyasi ve insani bakımdan salgın sürecindeki yardımları ve kararlı tutumu ile salgınla mücadelesi de salgın sonrası süreçte siyasi ilişkiler açısından küresel ölçekte etkili olacaktır.

Yine salgın sonrası süreç sektörlerin durumu açısından değerlendirildiğinde dünya ve Türkiye için sektörlerin kendi içerisinde toparlanma ve yeni normale adaptasyon hızları da oldukça önemlidir.

Şekil 1: Türkiye’de COVID-19 Salgını Sonrası İncelenen Kategorilerin Etkileşim Değişimi ve Tahmini Toparlanma Hızları, Mart 2020

Kaynak: Deloitte, “Küresel Covid-19 Salgınının Türkiye’de Farklı Kategorilere Etkileri”, Nisan 2020, Çevrimiçi, <https://www2.deloitte.com/tr/tr/pages/consulting/articles/kuresel-covid-19-salgininin-turkiyede-farkli-kategorilere-etkileri.html>, Erişim Tarihi: 13.05.2020

COVID-19 Pandemisinin neden olduğu ekonomik kriz her sektörü aynı oranda etkilememiştir. Krizin daha ağır etkilere yol açtığı turizm, ulaştırma gibi sektörler mevcutken, bazı sektörlerde de canlanmaya sebep olmuştur (oyun, tıbbi malzeme gibi). Bu nedenle her sektörün kriz süresince ve kriz sonrası dönemde faaliyet hacmi de aynı olmayacaktır. Emlak, otomobil, turizm, yurt dışı pazar yerleri, havayolu ve diğer ulaşım gibi alanların hem tahmini toparlanma hızlarının düşük, hem de etkileşim değişimlerinin negatif yönlü olduğu görülmektedir. İleriye dönük öngörülere yansıtan Şekil 1’e göre indirim marketleri, kişisel

bakım-kozmetik, sağlık destek ürünleri, ulusal market zincirleri, çocuk/bebek ürünleri hususunda faaliyet gösteren firmaların ise toparlanma hızlarının daha yüksek ve etkileşimlerinin de pozitif yönlü olduğunu söylemek mümkündür.

Çoğu sektörde 2020 Mart ayının ilk haftalarında salgının etkileri daha hafif hissedilirken, ayın son haftası ve Nisan ayı içerisinde etkilerin daha yoğun hissedildiğini söylemek mümkündür. İlk negatif etkilerin yoğun olarak hissedildiği alanlar insan etkileşiminin yüksek olduğu sinema-kültür, etkinlik ve eğlence sektörü, ulaşım hizmetleridir. İstihdam içerisinde yüksek paya sahip olan ulaşım ve otel-konaklama hizmetleri açısından toparlanma hızının görece daha düşük olması beklenmektedir. E-ticaret faaliyetlerini aktif olarak sürdüren, ürünlerini hızlı ve hijyenik biçimde teslim edebilen firmalar bu süreçte pozitif olarak ayrışmıştır. Emlak, otomobil, yemek siparişı ile havayolu faaliyetlerine yönelik platformların etkileşim oranları %30-50 oranında düşüş göstermiştir. (Deloitte, 2020). İndirim marketleri, online satış hizmeti sunan gıda firmaları ve hızlı teslimat sistemine dayanan hizmetler bu süreçte pozitif ivme kazanmıştır.

Yukarıda değinilen gelişmeler ve ileriye yönelik öngörüler göz önünde bulundurulduğunda özel sektör açısından da hızlı bir tedbir ve uygulama sürecine girilmesi gerektiği açıkça görülmektedir. Özellikle online platformlarda satış ve faaliyet alanına sahip olmayan işletmelerin süreçten zarar görmeden ya da tam anlamıyla kapanma yoluna girmeden çıkabilmeleri açısından online platformlarda varlık göstermelerine yönelik bir dizi düzenleme yapmaları ve hızla uygulamaya geçmeleri mutlak olarak gereklidir.

İKİNCİ BÖLÜM

COVID-19 PANDEMİSİNİN İSTİHDAM –ÇALIŞMA HAYATI AÇISINDAN ETKİLERİ VE ÖNGÖRÜLER

2.1. Dünya Ekonomisinde İstihdam ve Çalışma Hayatı Açısından COVID-19'un Etkileri ve Öngörüler

COVID-19 Pandemisi çok ağır ve hayati tehlike riski yüksek küresel bir salgın olduğundan; bu pandemiye karşı alınan tedbirler de, genelde dünyada, özelde de ülkemizde piyasaları, mal ve hizmetlerin arz ve taleplerini ve dolayısıyla çalışma hayatını da doğrudan etkilemektedir (ILOa, 2020:8).

COVID-19 Pandemisi çalışma yaşamını bazı ülkeler için neredeyse tamamen durma noktasına getirirken, bazı ülkeler açısından da ekonomik yapılarını kısır bir döngüye sokmaktadır. Etkileri yaklaşık olarak 5 aydır yayılarak dünyayı saran pandeminin ne zaman sona ereceği sorusuna net bir yanıt verilememektedir. Pandeminin bitiş süreci bilinmediği için çalışma hayatı, istihdam ve işgücü üzerindeki etkileri için de kesin konuşabilmek mümkün olmamaktadır. Ancak ekonomik anlamda ve çalışma hayatı açısından sağlıklı bir yapıya ve güce sahip olmayan ülkeler için bilançonun çok ağır olacağını söylemek mümkündür.

Özellikle yaşanan keskin talep düşüşü, çalışma hayatında istikrarsızlık, ulaştırma hizmetlerinde yaşanan aksaklıklarla birlikte tedarik zinciri sorunları küresel olarak karşımıza çıkan sıcak sorunlardır. Tüm bunlar halledilse bile uluslararası ürün ticaretinde ülkelerin

önceliği iç pazara yansıtılmaları önümüzdeki dönemde ticari faaliyetleri derinden etkileyecek gibi görünmektedir. Ticari faaliyetlerin uluslararası alanda etkilenmesi küresel istihdamın da olumsuz yönde etkilenmesini kaçınılmaz hale getirmektedir.

Dünyanın neredeyse üretim merkezi olarak gösterilen Asya'da, özellikle Çin'de yaşanan üretim aksaklıklarının tüm dünyaya yayılmasıyla birlikte üretim sistemlerindeki büyük yavaşlama işletmelerin varlığını tehdit eder boyutlara ulaşmıştır. Üretim sürecindeki aksamalarla birlikte çalışma yaşamı COVID-19 Krizinden 4 temelde etkilenecektir (ILO-third edition, 2020):

- İşyeri ve iş kapanışları,
- Çalışma saatlerindeki kayıplar,
- İşletme riskleri,
- İşgücüne etkileri.

İşyerlerinin kapanması ve işlerin aksaması, seyahat kısıtlamaları, tecritler, karantinalar, sokağa çıkma yasakları, lokanta, kafe, eğlence yerlerinin kapatılması, anaokullarından üniversitelere tüm eğitim kurumlarının tatil edilmesi, birçok sektörün durma noktasına gelmesi ve bunların diğer sektörler üzerinde bir domino etkisi doğurması, dünya genelinde işletmeler ve dolayısıyla çalışanlar üzerinde ani ve çok derin etkilere yol açmıştır (ILO-second edition, 2020: 1).

2020 Nisan başına ilişkin bu verilere göre (ILO-second edition, 2020: 1), salgına karşı işyerlerinin tamamen ya da kısmen kapanması yönünde alınan tedbirlerden dünya ölçeğinde yaklaşık 2,7 milyar çalışan etkilenmiştir ki bu da dünya işgücünün %81'ini oluşturmaktadır. COVID-19 Pandemisine ilişkin 3. Raporu hemen 29 Nisan 2020'de yayımlayan ILO'nun bu son güncellemesine göre, 22 Nisan 2020 itibarıyla (ILO-third edition, 2020) bu oran %68 şeklinde revize edilmiştir. Pandemiden olumsuz etkilenen çalışanların oranındaki küresel ölçekteki azalmada özellikle son iki haftada Çin'deki işyeri açma yasaklarının kalkması etkili olmuştur. Buna mukabil dünyanın geri kalanında, başta ABD olmak üzere durum daha da kötüye gitmiştir. Bazı ülkeler pandeminin en ağır şartlarını geçirmiş olmakla birlikte Rusya gibi büyük ülkeler ve ekonomiler salgının hâlâ başlangıç ve yükselme evrelerini yaşamaktadır. Bunların küresel ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri kaçınılmazdır. Bu arada, COVID-19 Pandemisinden ağır şekilde etkilenen fakat ağır bedeller sonucunda da olsa salgını belli bir ölçüde kontrol altına alabilen başta Almanya, Fransa, İtalya, İngiltere gibi önemli

ekonomiler, pandemiye karşı önlemleri programlı bir şekilde ve zamana yayarak gevşetme ve normal hayata dönme çabası içindedir.

2020 başından itibaren dünyayı saran COVID-19 Pandemisi ve bunun ortaya çıkardığı ekonomik etkiler başta olmak üzere insanlar üzerindeki derin etkiler, dünyanın 2. Dünya Savaşından beri yaşadığı en yaygın ve derin krizle karşı karşıya olduğunu göstermektedir.

Gerçekten de, tüm dünyanın içinde bulunduğu olağanüstü şartlarda birçok sektör önemli ölçüde iş ve istihdam kayıplarına uğramış ve batma noktasına gelmiştir. Bu durumdan en fazla etkilenenler, bağımlı çalışanların yanında KOBİ'ler, özellikle mikro işletmeler, kendi başına çalışanlar ve profesyonel meslek erbabı olmuştur. Bunlar arasında zikredebileceğimiz; tekstil-konfeksiyondan mobilyaya, makinaya birçok işkoluyla imalat sanayinde, turizmde, ulaşırmada ve birçok sektörde faaliyet gösteren özellikle esnaf ve zanaatkârlar, hizmet sektöründe faaliyet gösteren berberler, kafe, lokanta işletmecileri ve avukat, diş hekimi gibi meslek sahiplerini, bu işyerlerinin sahipleriyle birlikte çalışanlarını, tarım işçilerini, enformel sektörde¹ çalışanları, sosyal güvencesi olmayanları dikkate aldığımızda sorunun yaygınlığı ve derinliği daha iyi anlaşılmaktadır.

Dünyada çok kısa sürede yaşanan istihdam daralması, doğrudan işten çıkarmalar şeklinde olduğu gibi, ücretsiz izinler ya da kısmi çalışma gibi çalışma sürelerinde geçici azalmalar şeklinde de karşımıza çıkabilmektedir. ILO'nun (1 Nisan 2020 itibarıyla) tüm bu durumları da hesap ederek yaptığı ilk tahminlere göre (ILO Second edition, Tablo 2) 2020 yılının ikinci çeyreğinde çalışma saatlerinin küresel ölçekte %6,7 oranında azalacağı öngörülmekteydi. (Bu da tam zamanlı 195 milyon çalışan sayısına tekabül etmektedir.)

Ancak, ILO yayınladığı son çalışmasında, (ILO-third edition, 2020:1,5) 2020 yılının ilk çeyreğinde dünyada toplam çalışma saati itibarıyla istihdamın, kriz öncesi duruma (2019'un dördüncü çeyreğine) oranla %4,5 azaldığını tahmin etmektedir. Bu da yaklaşık olarak, haftalık azami çalışma süreleri 48 saat kabul edildiğinde 130 milyon "iş"e tekabül etmektedir.

¹ ILO ve OECD, Enformel sektörü kurumsallaşmamış "adi şirketler" (*unincorporated enterprises*) olarak tanımlamaktadır. (ILO, *Statistical update on employment in the informal economy*, June 2012, s. 3, 27, http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---stat/documents/presentation/wcms_182504.pdf (erişim: 07.05.2020); OECD, "Glossary of Statistical Terms," SNA 4.140 and 4.141. <https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=2800> (erişim: 07.05.2020). Bilindiği üzere adi şirket en basit şirket modelidir. Adi şirket sahibinden ayrı bir varlığı olmayan şirketlerdir. Bu tür şirketler, iki veya daha fazla kişinin ortak bir amacı gerçekleştirmek için mal ve emeklerini ortaya koyarak oluşturdukları şirketler şeklinde anımlanır. Bunların tüzel kişilikleri bulunmamaktadır ve bu nedenle kendilerine ait mal varlıkları üzerinde ortaklarının müşterek mülkiyeti vardır. Şirketle ve şirketin malvarlığı ile ilgili hukuki eylem ve işlemlerde tüm ortaklar birlikte hareket etmek zorundadırlar. Bu tür işletmede, statüsünden bağımsız olarak her çalışan "enformel istihdam" olarak nitelenmektedir.

Yine aynı çalışmaya göre, istihdam kayıplarındaki olumsuz tablonun 2020'nin ikinci çeyreğinde de devam etmesi beklenmektedir. Bu yılın ikinci çeyreğinde küresel ölçekte toplam çalışma saatlerinin kriz öncesi son çeyreğe oranla %10,5 oranında azalması beklenmektedir ki, bu da 305 milyon tam zamanlı işe karşılık gelmektedir.² (ILO-third edition, 2020:1)

COVID-19 Pandemisinin ortaya çıkmasından itibaren krizin ekonomik boyutunun istihdama etkileri üzerine yoğun bir çalışma içine giren ILO birkaç ay içinde çok sayıda önemli rapor yayımlamıştır. Bunlar arasında ILO'nun iki çalışmasının sonuçları aşağıdaki Tabloda yer almaktadır.”

Tablo 2’de, krizin neden olduğu çalışma saatlerindeki azalmaları, “dünya genelinde”, bölgeler” ve “ülkelerin bulunduğu gelir grupları itibarıyla” 2019’un son çeyreğine göre tahmini yüzde oranlar olarak yer almaktadır. Tablo’nun ikinci çeyreğe ilişkin verileri sütununda yer alan parantez içindeki veriler ise ILO’nun üç hafta önce yaptığı bir önceki çalışmada yer alan öngörülerdir.

Tablo 2. Krizin Yol Açtığı Çalışma Saatlerinde Azalmalar: Dünya, Bölgelere ve Gelir Gruplarına Göre (2020: 1. ve 2. Çeyrek - Tahmini)

	Birinci Çeyrek (%)	İkinci Çeyrek (%)
Dünya	4,5	10,5 (6,7)*
Düşük Gelirli Ülkeler	1,6	8,8 (5,3)*
Düşük-Orta Gelirli Ülkeler	1,9	12,5 (6,7)*
Üst-Orta Gelirli Ülkeler.	8,6	8,7 (7,0)*
Yüksek Gelirli Ülkeler	1,6	11,6 (6,5)*
Afrika	1,6	9,6 (4,9)*
Amerika (Tüm kıta)	1,3	12,4 (6,3)*
Arap Ülkeleri	1,8	10,3 (8,1)*
Asya ve Pasifik Ülkeleri	6,5	10,0 (7,2)*
Avrupa ve Orta Asya (Avrupa)	1,9	11,8

Kaynak: ILO, “ILO Monitor: COVID-19 and the World of Work. Third Edition”, age, Şekil 2, p.5.

*ILO, “ILO Monitor: COVID-19 and the world of work. Second edition, Updated estimates and analysis,” age, s. 3.

Tablo 2’de görüldüğü üzere, coğrafi olarak toplam çalışma saatlerinde 2020’nin ikinci çeyreğinde en fazla azalmanın, sırasıyla, Amerika kıtası (%12,4) ile Avrupa ve Orta Asya bölgesinde (%11,8) gerçekleşmesi beklenirken; istihdamda nispi olarak en düşük oranda azalmanın Afrika’da (%9,6) gerçekleşmesi beklenmektedir. Dünyadaki toplam çalışma

² İlginçtir ki, ILO’nun aynı dönem için daha üç hafta önce tahmin ettiği rakam 195 milyondur. (ILO, “ILO Monitor: COVID-19 and the world of work. Second edition, Updated estimates and analysis,” age, s. 3.) Bu kısa sürede dahi tahminlerin bu kadar kötüye gitmesinin sebebi Pandemiye karşı kısıtlayıcı tedbirlerin beklenenden daha fazla uzaması ve genişletilmesinden kaynaklanmaktadır.

saatlerindeki 2019'un son çeyreğine göre değişme gelir gruplarına göre ele alındığında, küresel olarak toplam çalışma saatlerinde en fazla azalmanın, sırasıyla, düşük-orta gelir grubundaki ülkelerde (%12) ve yüksek gelirli ülkelerde (%11,6) gerçekleşmesi beklenmektedir. Gelir grubu itibarıyla en düşük istihdam azalması tahmini düşük gelir grubundaki ülkeler için (%8,8) yapılmıştır. (bu durum Afrika ülkeleri için yapılan tahminle uyumludur.)

Tablo 2'nin ikinci çeyreğe ilişkin tahminlerinde görüldüğü üzere ILO'nun bir aydan az bir arayla yaptığı tahminler arasında önemli farklar bulunmaktadır. Parantez içinde belirtilen önceki istihdam azalmasına dair öngörülerinin ILO'nun son tahmininde yükseldiği, bir başka ifadeyle daha da olumsuz olduğu görülmektedir. Buradan, COVID-19 Pandemisinin, dünya ekonomisindeki ve istihdam üzerindeki olumsuz etkilerinin kısa bir süreç içinde ILO'nun önceki beklenti ve tahminlerinden kötüye gittiği anlaşılmaktadır. Şüphesiz bu durum üzerinde, başta dünyanın en büyük ekonomisi ABD ve İngiltere olmak üzere gelişmiş ülkelerin pandemiye karşı beklenen ölçüde başarılı olamaması ve ekonomik olarak olumsuz etkilerin devam etmesi ile Latin Amerika ülkeleri ve Rusya gibi daha düşük gelirli ülkelerin pandemiden artan bir düzeyde etkilenmesi gibi faktörlerin etkin olduğu düşünülebilir. Nitekim, nisan ayı içerisinde sadece ABD'de 20,5 milyon kişinin işsiz kaldığı ve işsizlik oranının % 14,7'ye yükseldiği ABD Çalışma İstatistikleri Bürosu tarafından beyan edilmiştir (U.S BLS).

Sonuç olarak belirtmek gerekir ki, 2020'de gerçekleşecek yıllık iş (istihdam) kayıplarının büyüklüğünde pandeminin seyri ve gelişimi, nasıl ve nereye doğru evrileceği, bunlara karşı alınan tedbirlerin yanında diğer ekonomik-sosyal tedbirlerin belirleyici bir rol oynayacağı muhakkaktır.

COVID-19 Pandemisinin yol açtığı bulaş riski, bazı işyerlerinde çalışanların evden-uzaktan çalışması, tele-çalışma gibi yöntemlerle minimize edilirken, büyük bir kesim de işlerinin yapısı nedeniyle veya pandemi öncesinde de var olan eşitsizliklerden dolayı bunlardan mahrum kalmaktadır (ILOb, 2020). Hâlen dünyadaki istihdamın %61'ini oluşturan 2 milyar kayıt-dışı veya enformel çalışanlar (bkz. Yukarıda 1. dipnotta yer alan tanım) özellikle böylesine yaygın bir pandemiden büyük ölçüde mağdur olacaktır. Özellikle belirtmek gerekir ki, bu tür çalışanların iş sağlığı ve güvenliği bakımından karşılaştıkları riskler zaten yüksek olup, basit olarak maske ve hijyen maddelerinin kullanımı başta olmak üzere yeterli bir korunmadan da mahrumdurlar. Üstelik bu kesimin yaşadıkları konutlar da, başta sağlıklı su şebekelerinin bulunmaması ve kanalizasyon sorunları olmak üzere genelde sağlık şartlarına

çok uygun olmamaktadır. Bu tür çalışanların hastalık izni ya da işsizlik yardımı gibi sosyal güvenlik hakları olmadığından enformel sektörde kayıt-dışı çalışanlar adeta sağlık ile geçim arasında seçim yapma zorunda kalabilmektedir. Enformel sektördeki esnaf, işlerini sürdürebilmek için başta maske, sosyal mesafe olmak üzere pandemiye karşı önlemlere özen göstermeyebilmektedir. Tüm bu şartlar söz konusu enformel çalışanların ekonomik durumlarını olumsuz etkilediği gibi hem kendilerinin, hem de ailelerinin ve diğer insanların, kısacası toplumun sağlığını tehlikeye atmaktadır.

Bu arada belirtmek gerekir ki, tüm dünyada önemli kamusal hizmetlerde çalışanlar özellikle sağlık bakımından risklere maruz kalmaktadır. Bunların başında sağlık çalışanları gelmektedir. COVID-19 Pandemisine karşı verilen savaşta en ön safta yer alan, son derece olumsuz ve zor şartlar altında mesai kavramı dahi olmadan çalışan sağlık çalışanları arasında bu virüse yakalanan ve maalesef hayatını kaybedenlerin oranı tüm mesleklerin çok üzerindedir. Benzer şekilde, başta ihtiyaç sahibi aileler olmak üzere insanlarla bire-bir temas hâlinde olan sosyal hizmet çalışanları, evde bakım ve temizlik işleri yapanlar (ki çoğunluğu kaçak çalışmaktadır) da kendi sağlıkları açısından risklere maruz kalmaktadır. Bu kesimlerde çalışanların dünyada toplamı 136 milyondan fazla olup, bunların çoğunluğunu (%70) da kadınlar teşkil etmektedir. (Bkz. Tablo 2)

COVID-19 Pandemisinin neden olduğu işsizlik ve eksik istihdam sorunlarına ilâve olarak, bu krizin olumsuz etkileri, özellikle aşağıda belirtilen, emek piyasalarındaki nispi olarak savunmasız, dezavantajlı ve kırılgan kesimler üzerinde ücretler, çalışma şartları sosyal koruma bakımlarından daha fazla görülecektir. (ILO-1st edition, 2020:3-6) Söz konusu kriz, zaten kriz öncesi de dezavantajlı olan bu kesimlerin durumunu daha da olumsuz hâle getirecektir. Bu kesimler:

- Salgından etkilenerek hastalık kapan çalışanlar,
- Zaten nispi olarak yüksek işsizlik ve eksik istihdam oranlarına sahip ve iş piyasasına girmede zorlanan **genç işsizler**,
- Ciddi sağlık problemleriyle karşılaşma riskleri daha yüksek olan ve ekonomik olarak da yeterli imkânı olmayan **yaşlı çalışanlar**,
- COVID-19 Pandemisine karşı mücadelede özellikle sağlık sektöründe, hemşirelik ve bakım hizmetleri başta olmak üzere) ön cephede yoğun bir şekilde yer alan **kadın çalışanlar**,
- Yine eğitim başta olmak üzere pandeminin etkilediği sektörlerdeki işgücü içindeki oranı yüksek olan **kadın çalışanlar**,

- Belirli süre çalışma şartları gerektiren ücretli izin ya da hastalık izni, işsizlik yardımı gibi haklardan mahrum olan **kendi başına çalışanlar, gündelikçiler, kısa-sürelili (gig) çalışanlar,**
- Buldukları ülkede çalışma imkânını kaybeden, sınırların kapanması nedeniyle ülkesine dönmede de sıkıntı çeken, bir kısmı o ülkede kaçak çalışan **göçmen işçiler.**

Tablo 3. Sektörlere Göre Çalışanların İşsizlik Riski - Dünya

İşkolu	Krizin Üretime Etki Derecesi (İşsizlik Riski)	COVID-19 Öncesi İstihdam Miktarı (2020 başı, Tahmini)			
		İstihdam Miktarı (000)	Küresel İstihdam İçindeki Payı (%)	Ücret Oranı (aylık sektör kazancı ort./ort. toplam kazaçlar)	Kadın Oranı (%)
Eğitim	Düşük	176.560	5,3	1,23	61,8
Sağlık Ve Sosyal Hizmetler	Düşük	136.244	4,1	1,14	70,4
Kamu Yönetimi, Savunma Ve Zorunlu Sosyal Güvenlik Hizmetleri	Düşük	144.241	4,3	1,35	31,5
Temel Kamu Hizmetleri (Elektrik, Su, Doğalgaz Gibi)	Düşük	26.589	0,8	1,07	18,8
Tarım, Ormancılık Ve Balıkçılık	Düşük-Orta	880.373	26,5	0,72	37,1
İnşaat	Orta	257.041	7,7	1,03	7,3
Finans Ve Sigortacılık	Orta	52.237	1,6	1,72	47,1
Madencilik Ve Taş Ocakları	Orta	21.714	0,7	1,46	15,1
Sanat, Eğlence Ve Dinlenme Ve Diğer Benzeri Hizmetler	Orta-Yüksek*	179.857	5,4	0,69	57,2
Ulaştırma, Lojistik Ve İletişim	Orta-Yüksek**	204.217	6,1	1,19	14,3
Konaklama Ve Gıda Hizmetleri (Lokanta Vb.)	Yüksek	143.661	4,3	0,71	54,1
Gayri Menkul, İşletme Ve	Yüksek	156.878	4,7	0,97	38,2

Yönetim Faaliyetleri					
İmalat	Yüksek	463.091	13,9	0,95	38,7
Toptan ve Perakende Ticaret; Tamir ve Motorlu Araçlar (Motorsikletler Dâhil)	Yüksek	481.951	14,5	0,86	43,6

Kaynak: ILO, "ILO Monitor: COVID-19 and the World of Work. Second Edition, Updated Estimates and Analysis," age, Tablo 2, pp. 4-5.

* Muhtelif yollarla etkilenen alt sektörleri de içermektedir.

COVID-19 Pandemisinin ekonomileri olumsuz yönde etkilemeleri nedeniyle ortaya çıkan iş kayıplarının ve çalışma sürelerindeki azalmanın çoğu, doğal olarak pandeminin en fazla vurduğu sektörlerde gerçekleşecektir. Yine ILO'nun tahminlerine göre (ILO-second edition, 2020), küresel ölçekte 1,25 milyar çalışan (küresel işgücünün yaklaşık %38'ini oluşturmaktadır) pandemiden hâlen en fazla etkilenen, büyük üretim kayıpları yaşayan ve istihdam azalması riski yüksek işkollarında bulunmaktadır. Bu sektörler arasında başta perakende ticaret olmak üzere, konaklama ve turizm, yiyecek-içecek hizmetleri gibi işkollarıyla tabii ki genel olarak imalat sanayiini belirtmek mümkündür. Bu sektörlerde çalışan, garsonundan aşçısına, kasiyerlerinden şoförüne, satış ya da temizlik elemanından, berberine, hâsılı işini yapamaz hâle gelen yüz milyonlarca çalışan ilk etapta işini kaybetme riskiyle karşı karşıyadır.

Dünyamızda sadece beş çalışandan birinin işsizlik yardımından yararlanma imkânı olduğu dikkate alındığında (ILO, 2017:8), yaygın bir işten çıkarma furyası milyonlarca aileyi son derece olumsuz yönde etkileyecektir.

Küresel ölçekte, özellikle düşük-orta gelirli ülkelerde pandemiye bağlı krizden en fazla etkilenen sektörlerde kayıt-dışı ve enformel istihdam edilenlerin oranı da yüksek olup, bunların sağlık hizmetlerine erişim, özellikle işsizlik sigortası veya kısmi çalışma ödeneği gibi korumalardan yararlanma imkânları sınırlıdır. Bu nedenle, söz konusu durumlarda gerekli ve etkin tedbirler alınmadığı takdirde çalışanlar önemli ölçüde yoksulluk riskiyle karşı karşıya kalacaklar; pandemi sonrası muhtemel ekonomik toparlanma döneminde de yine bir takım risklere maruz kalabileceklerdir.

COVID-19 Pandemisinin global ekonomik etkilerini ele alırken bunun muhtelif sektörlerde farklı etki göstereceğini ifade etmek gerekir. Yukarıda Tablo 3'de görüldüğü üzere söz konusu pandemi en fazla aynı zamanda emek yoğun olan ve KOBİ'lerin yaygın olduğu alanları, konaklama, lokanta, gıda hizmetleri, toptan ve perakende ticaret başta olmak üzere küçük esnafın yoğun olduğu sektörleri kuvvetle etkilemektedir. Düşük vasıflı ve düşük ücretli

işlerin oranının yüksek olduğu bu işkollarında çalışanlar pandeminin ortaya çıkardığı risklerle ve olumsuzluklarla daha fazla karşı karşıya kalacaktır. Buralarda çalışanlar; işten çıkarma, çalışma sürelerinde azalma, kısmi-ücretli ya da ücretsiz izne çıkarılma, daha düşük oranda işsizlik yardımı veya kısmi çalışma ödeneği gibi yardımlar alma, işyerini kapatma, faaliyetine ara verme ya da sonlandırma gibi durumlarla karşı karşıyadır. Sözkonusu bu sektörlerdeki tüm çalışanların dünyadaki sayısı 1,25 milyara ulaşmakta olup, bu rakam küresel işgücünün %38'ini oluşturmaktadır (ILO, 2020:4-5). Söz konusu kriz, aileleriyle birlikte düşünüldüğünde çok daha fazla insanı etkilemekte, ortaya çıkan tablonun vahameti daha da artmaktadır.

ILO'nun bu çalışmasında, dünyada COVID-19'dan en fazla etkilenen sektörleri istihdam büyüklüklerine göre kısaca (aşağıda Türkiye ile ilgili analizde bu işkolları daha kapsamlı incelenmektedir) ele alırsak (Tablo 3) (ILO-second edition, 2020:4-5):

- Küresel anlamda toptan ve perakende ticaret işkolu; pandemiden en fazla etkilenen ve istihdam bakımından yüksek risk taşıyan işkolları içinde, büro çalışanları, tezgâhtarlar, kırtasiyeden gıda ya da otomotiv ticaretine çok sayıda farklı işleri içeren 482 milyon çalışan ile en fazla işgücünü istihdam eden sektördür.
- Yine pandemiden en fazla etkilenen ve istihdam bakımından yüksek risk taşıyan işkolları arasında otomotivden makine aksamına, uçak sanayinden betona, mobilyadan demir çeliğe, metalürjiden kozmetiğe çok yaygın bir yelpazede üretim gerçekleştiren imalat sektörü 463 milyon kişi ile en fazla çalışmanı ilgilendiren ikinci işkoludur. İmalat sanayiinde faaliyet gösteren birçok işletme faaliyetlerini kısmen ya da tamamen durdurmak mecburiyetinde kalmıştır. İmalat sanayiinde çalışanların durumu da yaşanan söz konusu olağanüstü şartlardan etkilenmiş, işlerini ve gelirlerini kaybetmişlerdir ya da bu riski yüksek derecede yaşamaktadır.
- Küresel düzeyde pandemiden en fazla etkilenen ve istihdam bakımından yüksek risk taşıyan bir başka sektör de 204 milyonluk istihdam seviyesine sahip olan ulaştırma, lojistik ve iletişim işkoludur. COVID-19 Pandemisi süresince küresel ölçekte uygulanan izolasyon ve karantina tedbirleri, seyahat kısıtlamalarına ilâve olarak iç ve dış tüm turizmin neredeyse tamamen durması sonucunda, doğrudan temel gereksinim maddelerinin nakli, belirli ölçüde depolama ve iletişim hizmetleri dışında bu işkolunun faaliyetleri önemli ölçüde durmuştur.

- Pandemiden en fazla etkilenen işkolları arasında istihdam bakımından yüksek risk taşıyan bir diğer sektör de 143 milyon çalışanı ile konaklama ve gıda hizmetleri işkoludur. Sektördeki kriz, tüm dünyadaki otel, lokanta, kafe gibi çok sayıda işletmeyi ve buralarda çalışanları son derece olumsuz etkilemektedir. (Sektöre ilişkin değerlendirmeler aşağıda Türkiye'ye ilişki Tablo 4'ün altındaki açıklamalarda yer almaktadır.)

2.2. Türkiye Ekonomisinde İstihdam Yapısı ve Çalışma Hayatı Açısından COVID-19'un Etkileri ve Öngörüler

COVID-19 Pandemisi ve bu salgına karşı alınan seyahat kısıtları, karantinalar, eğitim kurumlarının kapanması ya da uzaktan eğitime dönmesi, sokağa çıkma yasakları, berberler, kafeler, lokantalar ve AVM'lerin kapanması gibi önlemlerin, dünya genelinde olduğu gibi Türkiye'de de şüphesiz tüm mal ve hizmetlerin arzı üzerinde büyük çoğunlukla olumsuz yönde etkileri olmaktadır. Diğer yandan, normal hayatın sekteye uğraması hatta durmasının yanında bu krizin neden olduğu gelirlerde azalma ve belirsizlikler toplam talebi daraltmaktadır. Mal ve hizmetlerin arz ve talebi üzerindeki söz konusu iki yönlü etki şüphesiz istihdam seviyesini de etkilemektedir.

İstihdam seviyesi konusunda özellik arz eden birkaç hususu da önümüzdeki dönemde bir dezavantaj olarak karşımızda durmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'nin son birkaç yılda yükselme eğilimi gösteren işsizlik oranında genel artış ve özelde de yüksek genç işsizlik oranlarıyla böyle bir küresel krize girmesi krizin olumsuz etkilerini arttırabilecektir.

11 Mayıs 2020'de TÜİK tarafından açıklanan son işsizlik verilerine göre (TÜİK, 2020), Şubat 2020 itibarıyla Türkiye'de genel işsizlik oranı %13,6, genç işsizlik oranı ise %24,4'tür. Bu oranlar OECD ülkeleri arasında en yüksek oranlardır. Türkiye 2019 sonu itibarıyla OECD ülkeleri arasında genel işsizlik oranında Yunanistan ve İspanya'nın ardından üçüncü, genç işsizlik oranında da Yunanistan, İspanya ve İtalya'nın ardından dördüncü sıradadır (OECD, 2020). Türkiye'de genel işsizlik oranının yüksek olmasının yanında, Türkiye'nin gelişmiş ekonomilere göre genç bir nüfus yapısına sahip olması da dikkate alındığında, işini kaybetme riskini nispi olarak daha fazla taşıyan, her şeyden önce iş piyasasına girerek bazı dezavantajlara sahip olan genç işgücünün yaşadığımız süreçte, özellikle önümüzdeki dönemde durumunun ciddiyet arz ettiğine şüphe bulunmamaktadır.

Türkiye’de COVID-19 Pandemisi ve bu salgına karşı alınan seyahat kısıtları her ne kadar genelde üretim ve istihdam üzerinde olumsuz yönde tesir gösterse de bu etkinin derecesi işkolları itibarıyla farklılık göstermektedir. Söz konusu etki ve riskler sağlık, iletişim, kamu yönetimi ve savunma, eğitim, sosyal hizmetler gibi işkollarında düşük; bankacılık ve sigortacılık gibi işkollarında orta; imalat sanayi, toptan ve perakende ticaret, konaklama ve yiyecek hizmetleri gibi yüksek istihdam seviyelerine sahip bazı işkollarında ise yüksek olmaktadır.

COVID-19 Pandemisi sürecinde yaşananlar sağlık hizmetlerinin önemini çok fazla arttırmış, gıda ürünleri, tuvalet kâğıdı ve temizlik ürünleri gibi temel gereksinimin üretimi ve ticaretini talep yönüyle kuvvetlendirmiştir. Bunlar arasında yeni yaşam tarzında hayatımıza daha fazla giren, kuryeler, evlere yapılan servisler, çağrı merkezlerinde ve bazı teknik alanlarda hizmet verenleri zikretmek mümkündür. İlaçtan, maskeden, evde zaman geçirmeye yarayacak oyunlara, spor aletlerine birçok ürün ve bunların ilgili olduğu işkolu veya alt sınıfında faaliyet gösteren işletmeler ve dolayısıyla buralarda çalışanlar mevcut krizden asgari kayıpla, hatta kazançla çıkabilecektir.

Yukarıda COVID-19’un küresel etkilerine ilişkin yapılan analizler ve değerlendirmeler şüphesiz Türkiye içinde geçerlidir. Bununla birlikte söz konusu pandeminin Türkiye’de işkolları itibarıyla etkilerini özel olarak ele almak gerekir. Bu kapsamda, yukarıda Tablo 2’de ele alınan küresel istihdamın 2020 başında COVID-19 Pandemisi öncesi işkollarındaki dağılımı ve bu işkollarının COVID-19 Pandemisinden etkilenme derecelerini, bir başka ifadeyle maruz kaldıkları işsizlik riski analizini Türkiye için de Nace sınıflandırmasına göre oluşturulan işkolları açısından yapmak, sözkonusu salgının Türkiye’de ekonomi ve istihdam seviyesi üzerindeki etkilerinin anlaşılması bakımından yararlı olacaktır.

Tablo 4. Türkiye’de Sektörlere Göre İstihdam ve Çalışanların İşsizlik Riski

İşkolu	Krizin Üretime Etki Derecesi (İşsizlik Riski)	COVID-19 Öncesi İstihdam Miktarı (000)		Kadın Oranı (%)	
		2019	2020 1 Ocak	2019	2020 1 Ocak
Bilgi ve İletişim	Düşük	233	224	21,45	28,57
Elektrik, Gaz, Buhar, Su Temini ve Kanalizasyon	Düşük	279	260	11,46	13,46
Kamu Yönetimi ve Savunma, Zorunlu Sosyal Güvenlik	Düşük	1.935	1.973	19,32	18,8
Eğitim	Düşük	1.794	1.933	51,42	54,68

İnsan Sağlığı ve Sosyal Hizmet Faaliyetleri	Düşük	1.445	1.472	68,23	67,25
Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık	Düşük-Orta	4.546	3.901	45,77	41,58
Madencilik ve Taş Ocakçılığı	Orta	123	143	4,87	8,39
Finans ve Sigorta Faaliyetleri	Orta	293	313	45,39	44,72
Mesleki, Bilimsel ve Teknik Faaliyetler	Orta-Yüksek	870	900	40,22	41,11
İdari ve Destek Hizmet Faaliyetleri	Orta-Yüksek	955	904	38,74	39,04
Kültür, Sanat, Eğlence, Dinlenme ve Spor	Orta-Yüksek*	168	140	26,78	30,71
İnşaat	Orta-Yüksek	1.533	1.392	4,37	4,23
Ulaştırma ve Depolama	Orta-Yüksek	1.235	1.251	9,31	9,43
Diğer Hizmet Faaliyetleri	Orta-Yüksek	903	835	36,32	36,76
İmalat	Yüksek	5.114	5.195	25,45	24,88
Toptan ve Perakende Ticaret	Yüksek	3.837	3.800	25,69	25,52
Konaklama ve Yiyecek Hizmeti Faaliyetleri	Yüksek	1.682	1.553	25,5	26,52
Gayrimenkul Faaliyetleri	Yüksek	285	285	17,19	21,05

Kaynak: TÜİK İstihdam ve İşsizlik verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Türkiye’de COVID-19 Pandemisinden en fazla olumsuz etkilenebilecek ve nispi olarak yüksek düzeyde istihdam barındıran işkollarının durumunu (Tablo 4) kısaca ele almada yarar vardır:

- 4.546.000 çalışanı barındıran Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık işkolunun pandemi sürecinde düşük-orta düzeyde risk taşıdığı belirtilebilir. Ormancılık ve balıkçılıktaki risk tarıma göre daha yüksektir. Tarımda özellikle pandeminin başlarında yaşanan kriz, sektörün emek-yoğun olması, maske dâhil iş düzeniyle ilgili hazırlıksız yakalanılması ve tabii ki seyahat kısıtları etkili olmuştur. Türkiye’de istihdam deposu olan tarımın, yurtiçi ve yurt dışı talep potansiyeli ve özellikle temel gıda ürünlerine yönelik talebin inelastik olması nedeniyle istihdam kayıplarından önümüzdeki dönemde daha da az etkilenmesi beklenilebilir.
- İmalat sanayi COVID-19 Pandemisinden en fazla etkilenen ve üretim ve istihdam bakımından büyük risk taşıyan işkolları arasında 5.114.000 kişilik istihdam ile en çok çalışanı ilgilendiren işkoludur. Pandemi sonucunda, dünyada olduğu üzere Türkiye’de de küçük imalathanelerden fabrikalara birçok işyeri ve tesis kapanma durumunda ya da fiilen faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmıştır. Burada hem sağlık tedbirleri gerekçesiyle arz bakımından getirilen kısıtlar, hem de talepteki keskin düşüşler etkin olmaktadır. Tekstilden, giyim, deri, ayakkabı, mobilyaya, otomotivden, makineden,

demir-çeliğe, çimentoya, kauçuktan kozmetiğe ya da kimyasal ürünlere birçok temel işkolunda çok sayıda ürünle ilgili siparişler iptal edilmiş ve talep adeta durma noktasına gelmiştir. İmalat sanayiinde işvereniyle-çalışanıla büyük işletmeler başta olmak üzere KOBİ'ler ve zanaatkârlar da şüphesiz bu durumlardan olumsuz yönde etkilenmektedir.

- Türkiye'de toptan ve perakende ticaret işkolu pandemiden en fazla etkilenen ve 3.837.000 çalışan ile imalat sanayiinden sonra en yüksek işgücünü istihdam eden sektördür. Bu sektör, hem üretim, hem de istihdam kaybı bakımından belirli istisnalar dışında yüksek risk kategorisinde yer almaktadır. Bunlar arasında büro çalışanları, tezgâhtarlar, mağazalarla, ticaret işleriyle ilgili işlerde ve tedarik zincirinde çalışanlar önemli yer işgal etmektedir. Bu sektörde faaliyet gösteren fakat asli-hayati önemi haiz olmayan tüm işletmeler neredeyse kapanmak durumunda kalmıştır. Tabii burada gıda gibi zaruri ihtiyaçlarla ilgili çalışanlar işlerine devam etmektedir; ancak söz konusu çalışanlar da sağlık risklerine maruz kalmaktadır.
- Türkiye'de pandemiden en fazla etkilenen ve istihdam azalması bakımından yüksek risk taşıyan işkolları arasında yer alan ve 1.682.000 çalışanı barındıran konaklama ve yiyecek hizmetleri sektöründeki kriz de son derece derindir. Birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de emek-yoğun yapıya sahip oteller, lokantalar, kafeler hem getirilen yasaklar, hem de zaten talebin de durması nedeniyle kapanma noktasına gelmiştir. Pandemiye karşı temel bir önlem olarak bu işletmelerin neredeyse tamamının faaliyetlerinin durdurulması, işyerlerinde hizmet yasağı getirilmesi yüzbinlerce işletmeciyi, esnafı ve çalışanı doğrudan etkilemiştir. Pandeminin küresel bir salgın olduğu anlaşılır anlaşılmaz sınırların kapanması, iç ve dış seyahat yasakları ve kısıtları, geleceğe yönelik belirsizlikler ve endişeler neticesinde mevcut rezervasyonlar dahi iptal edilmiş, turizm sektörü tamamen durmuştur. Bu sektörde hâlen sadece gıda hizmetleri veren işletmeler arasından bir kısmı sadece evlere hazır yiyecek servisi yaparak kısmen faaliyetlerini sürdürebilmektedir.

Ayrıca, özellikle turizmle yakından ilişkili olan konaklama tesislerinin asıl canlı olduğu yaz ayları henüz gelmeden, bir başka ifadeye sezon başlamadan krizin çıkması ve sezonun büyük ölçüde ölü geçecek olması, bu sektörde hâlen istihdam edilmeyen mevsimlik çalışanları, kısa süreli ve gig çalışanı önümüzdeki turizm sezonunda istihdam imkânından mahrum bırakacaktır. Ek olarak, sektörde bu tür çalışanlar kısmi

sürelî çalışma ödeneği gibi Hükümetin aldığı telafi edici ve koruyucu tedbirlerden de yararlanma imkânından da mahrum kalacaklardır.

Öte yandan, istihdamın korunması bakımından en yüksek risk taşıyan işkollarının başında gelen bu sektör beklenen normalleşme süreciyle birlikte sektörün faaliyet göstermesi için hızlı bir adaptasyon hazırlığındadır. Önümüzdeki aylarda, özellikle yaz aylarında istihdam deposu olan bu sektöre yönelik serbestilerin bir takım hijyen ve sosyal mesafe odaklı kurallarla birlikte getirilmesi beklenmektedir. Bu noktada sektörün etkin bir öz-denetime ve sertifikasyona gitmesi de beklenmektedir. Ancak tüm bunlara rağmen iç ve özellikle dış talepte büyük bir azalma olacağından, 2020'de sektörün önemli istihdam kayıplarına uğraması mümkündür.

- Türkiye'de COVID-19 Pandemisinden önemli ölçüde etkilenen ve orta-yüksek düzeyde istihdam riski taşıyan bir sektör de 1.533.000'lik istihdam seviyesine sahip olan inşaat işkoludur. İnşaat sektörü son 20 yıla yakın bir süre ekonominin motor gücü fonksiyonu icra etmiş, birçok alt işkolundan girdi sağlayan (*backward linkage*) istihdam deposu bir işkolu olmuştur. Sektör yaklaşık 3 yıldır bir durgunluk içindeyken COVID-19 Pandemisinin ortaya çıkardığı arz güçlükleri ve ilâve talep azalması bu sektörü istihdam azalması bakımından orta-yüksek risk grubunda tutmaktadır. Sektörün en büyük avantajı kamu taahhüt işlerinin devam ediyor olmasıdır.
- Türkiye'de pandemiden önemli ölçüde etkilenen ve orta-yüksek düzeyde istihdam riski taşıyan bir başka sektör de 1.235.000'lik istihdam seviyesine sahip olan ulaştırma, lojistik ve iletişim işkoludur. Bilindiği üzere, tüm dünyayı saran COVID-19 Pandemisine karşı izolasyon birincil önlem olarak karşımıza çıkmaktadır. Önce ülkeler sınırlarını kapatmış, çoğu yerde şehirlerarası seyahatler (bireysel olarak dahi) yasaklanmış hatta şehir-içi ulaşım bile asgari düzeye inmiştir. Sonuçta hava, kara, demiryolu ve denizyolu ulaşımı (gıda ve sağlık gibi asli gereksinim maddelerinin nakli ve bunların depolanma hizmetleri dışında) neredeyse tamamen durmuştur. Bu durumdan en fazla havayolları, havaalanları çalışanları ile bunlara bağlı, lojistik başta olmak üzere ilgili sektörlerde çalışanlar olumsuz etkilenmiş, diğer taraftan işleri artan online alışverişe hizmet veren kesim ise işlerini -hatta arttırarak- muhafaza edebilmişlerdir.
- Diğer yandan, düşük vasıflı ve düşük ücretli işlerin oranının yüksek olduğu bu işkollarında çalışanlar pandeminin ortaya çıkardığı risklerle ve olumsuzluklarla daha

fazla karşı karşıya kalacaktır. Buralarda çalışanlar; muhtelif ülkelerde uygulandığı üzere işten çıkarma, çalışma sürelerinde azalma, kısmi-ücretli ya da ücretsiz izne çıkarılma, daha düşük oranda işsizlik yardımı veya kısmi çalışma gibi yardımlar alma işyerini kapatma, faaliyetine ara verme ya da sonlandırma gibi durumlarla karşı karşıyadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE İSTİHDAM ve ÇALIŞMA HAYATI AÇISINDAN ALINAN TEDBİRLER, UYGULAMALAR ve ÖNERİLER

3.1. COVID-19 Pandemisinin Türkiye Ekonomisinde Neden Olduğu Sorunlara İlişkin Tedbirler ve Uygulamalar

Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak ilan edilen COVID-19 salgınına karşı ülkeler, ulusal ve küresel çapta önlemler alarak salgının ekonomik etkilerini ve salgın sebebiyle oluşan kriz ortamının istihdama ve çalışma hayatına dair olumsuz etkilerini en aza indirmeye çalışmaktadır. Salgın henüz Türkiye'ye ulaşmadan salgının yayılımını önlemeye yönelik alınan önlemlerle Türkiye açısından da süreç başlatılmıştır. Corona virüse dair Sağlık Bakanlığı bünyesinde bir merkez ve bir Bilim Kurulu kurularak pandemiye hazırlıklı girilmiş ve hastalığa ilişkin bilgilendirici rehberin ilk versiyonu hazırlanmıştır.

Türkiye’de salgınla ilgili ilk resmi vakanın 11 Mart 2020 tarihinde kayıtlara geçmesiyle birlikte, uçuşlara ve seyahate ilişkin tedbirler alınmaya başlanmıştır. Nitekim hemen 12 Mart tarihinden itibaren eğitime ara verilmesi kararlaştırılmış ve daha sonra online uzaktan-evden eğitim sistemine geçiş için hazırlıklar başlatılmıştır. Spor müsabakalarının ilk etapta seyircisiz oynatılmasına, daha sonra ise durdurulmasına karar verilmiştir. Cumhurbaşkanlığı tarafından bir genelge yayınlanarak, yurtdışı seyahatlerine kısıtlar, yurtdışından dönen vatandaşlara karantina ve kamu kurumlarında iş yerinde çalışma zorunluluğuna esneklikler sağlanmıştır. Mütakiben çıkarılan ek genelgelerle sanat faaliyetleri, toplantılar vb. birçok etkinlik iptal edilmiş, kafeler, lokantalar AVM’ler, berberler gibi birçok iş yerinin kapatılması yoluna gidilmiştir. Daha sonra da şehirlerarası seyahat, büyük şehirlere giriş çıkış yasağı ve bir takım karantina uygulamaları gibi tedbirlerle genel hayatı, ekonomiyi ve çalışma hayatını kısıtlayıcı tedbirlerin kapsamı genişletilmiştir. Nitekim yeni normale dönüş sürecinde de yeni düzenlemeler yapılmaya devam etmektedir. 18 Mayıs 2020’de Cumhurbaşkanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan yaptığı konuşmada, tüm sektörlerde normalleşme planının hayata geçirilmesi için rehber yayımlandığını ve iş yerlerine çalışma saati, kullanım alanı, aynı anda içeride bulunabilecek müşteri kapasitesi bilgilerini gösterir afişler asılacağını duyurmuştur.

Bu minval üzere, halk sağlığını korumaya yönelik ülke çapında çok sayıda tedbir alınırken, bir yandan da Türkiye Cumhuriyeti’nin ilgili bakanlıkları, kurum ve kuruluşları da COVID-19’un ekonomik boyutuna ve çalışma hayatı ile istihdama dair önlemler ve destekler açıklamışlardır. Krizin boyutu değiştikçe alınan önlemlere yenileri eklenmekte veya revize edilmektedir.

18 Mart 2020 tarihinde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından ekonomi ve istihdam açısından son derece önemli ve kapsamlı 100 milyar TL’lik “Ekonomik İstikrar Kalkanı” paketi açıklanmıştır. Daha sonra ilâve edilen muhtelif destek ve programlarla toplam desteğin 200 milyar TL’ye ulaştığı yine Sayın Cumhurbaşkanı tarafından açıklanmıştır.

Paket ile genel olarak ekonomiyi ve sektörleri rahatlatacak muhtelif destekler sağlanmıştır. Mesela pandemi sürecinden en fazla etkilenen sektörlerin başında gelen turizm sektörü için de sektörde faaliyet gösteren işletmelerin devlete karşı irtifak hakkı bedelleri, hasılat payı ödemeleri, konaklama vergisi gibi bir takım yükümlülükleri ve kamu bankalarına olan ödemeleri ötelenmiştir. Bu gibi ekonomiyi ve istihdamı destekleyici tedbirlerin de yer aldığı

“Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair 7226 Sayılı Kanun” (Kamuoyunda bilinen adıyla “torba kanun”) 25 Mart 2020 tarihinde yasalaşarak yürürlüğe girmiştir.

Ekonomik İstikrar Kalkanı paketinde yer alan muhtelif sektörlerle ilişkin tedbirlere bir diğer örnek de ihracatla ilgili tedbirlerdir. İhracat hacmi de turizm gibi uluslararası hareketliliğe bağlı olduğu için pandemi sürecinde olumsuz etkilenmiştir. Özellikle alıcı konumundaki ülkelerin pandemiye çok ağır yaşaması ve neredeyse tüm dünyada ekonomik faaliyetlerin duruma noktasına gelmesi uluslararası ticareti de derinden etkilemiştir. Bu sebeple ihracatçılara Türk Eximbank tarafından “Stok Finansman Destek Paketi” açıklanmıştır (İSO, 2020). Söz konusu zor durumdaki ihracatçılara kredilerinin geri ödemelerinin ötelenmesi gibi destekler sağlanmıştır (Eximbank-a, 2020). Ayrıca küresel çapta ağır bir krizin yaşandığı bu günlerde Türk Eximbank’ın 678 milyon dolar tutarında sendikasyon kredisi temin ettiği Ticaret Bakanı Ruhsar Pekcan tarafından 15 Mayıs 2020’de kamuoyuna açıklanmıştır.

Türkiye ekonomisinde sektör bazlı desteklerin yanında Ekonomik İstikrar Kalkanı Paketi kapsamında tüm sektörleri ilgilendiren yatay tedbirler de alınmıştır. Bu bağlamda KOBİ’lerle ilgili destekler hayati önem taşımaktadır. Pandemiye bağlı ortaya çıkan krizden en fazla etkilenen KOBİ’lerle ilgili en önemli kamu kurumu olan KOSGEB, öncelikle KOBİ’lerin geri ödeme yükümlülüklerini öteleyerek KOBİ’leri rahatlatacak bir tedbir alma yoluna gitmiştir.

KOBİ’lerin finansmanda yaşadığı önemli bir sıkıntı ise bankalara karşı yeterli teminat gösterememelerinden dolayı (bankalar, özellikle özel bankalar kredi vermek için KOBİ’lerden genelde çok yüksek teminat istemektedir) kredi almada güçlük yaşamalarıdır. Buna karşı KOBİ’lere destek sağlayan Kredi Garanti Fonu (KGF) süreçten olumsuz etkilenen firmalara ve KOBİ’lere öncelik verilecek şekilde destek yoluna gitmiştir. Bu doğrultuda, 30.03.2020 tarihli Resmi Gazetede yayımlanan “Kredi Garanti Kurumlarına Sağlanan Hazine Desteğine İlişkin Kararda Değişiklik Yapılmasına Dair Karar” başlıklı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile Hazine destekli KGF kefaletleri için belirlenen mevcut 25 milyar TL’lik bütçe 50 milyar TL’ye çıkarılmıştır. Ayrıca Hazine destekli KGF kefaleti limiti de 250 milyar TL’den 500 milyar TL’ye çıkarılmış olup, Ekonomik İstikrar Kalkanı Paketi kapsamında 3 yeni kredi kefalet programı için Hazine ve Maliye Bakanlığı ile KGF arasında protokol imzalanmıştır.

Ayrıca KGF tarafından (KOSGEB, 2020):

- İş’e Devam Destek Paketi kapsamında:
 - ✓ Toplam kefalet limiti 40 milyar TL,

- ✓ Program ortağı kamu bankaları tarafından (azami 6 ay ödemesiz dönem dâhil) 36 aya varan vade ile KOBİ ve KOBİ dışı işletmelere kullanılacak kredilere, %80 oranına kadar kefalet sağlanacaktır.
- Opex Kredi Destek Paketi kapsamında:
- Toplam kefalet limiti 16 milyar TL,
 - ✓ Program ortağı özel bankalar tarafından (azami 3 ay ödemesiz dönem dâhil) 12 aya varan vade ile KOBİ ve KOBİ dışı işletmelere kullanılacak kredilere, %80 oranına kadar kefalet sağlanacaktır.
- Çek Ödeme Destek Paketi:
- Toplam kefalet limiti 8 milyar TL,
- Program ortağı kamu/Özel tüm bankalar tarafından (azami 3 ay ödemesiz dönem dâhil) azami 12 ay vade ile KOBİ ve KOBİ dışı işletmelere kullanılacak kredilere, %80 oranına kadar kefalet sağlanacaktır.

KGF tarafından verilmesi planlanan desteklere ilâve olarak 25 Mart 2020 tarihinde “torba kanun” yasalaşmasıyla finansmana erişimde teminat sıkıntısı yaşayan küçük-büyük tüm işletmelerin açılacak paketler dâhilinde toplam 450 milyar TL’den fazla kredi imkânından yararlanması sağlanmıştır (KGF, 2020).

Firmalara ve KOBİ’lere destek amacıyla alınan kararlardan biri de KOBİ Teknoyatırım Destek Programı bünyesinde COVID-19’la mücadeleye yönelik ürünlere herhangi bir kısıt olmadan üretim ve ticarileşme desteklerinin (10 Milyon TL’lik bütçeyi aşmaması koşulu ile) sağlanmasıdır. (KOSGEB, 2020).

KOBİ destekleri kapsamında bir uygulama da TÜBİTAK tarafından hayata geçirilmiş olup, TÜBİTAK “KOBİ AR-GE Başlangıç Destek Programı” çerçevesinde ihtiyaç duyulan tıbbi malzemenin yerli üretimine, işletme başına 6 milyon TL’ye kadar destek sağlanmıştır. Ayrıca yine TÜBİTAK tarafından COVID-19’un teşhis ve tedavisinde kullanılan ürünler için “KOBİ AR-GE Başlangıç Destek Programı” çerçevesinde toplam bütçesi 500.000 TL ile sınırlı proje desteği sağlanılmasına karar verilmiştir.

İlave olarak, pandemi sürecinde ve sonrasında önemi artan dijital ekonomi açısından en önemli unsurların başında gelen Teknoparklarla ilgili olarak Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Teknoparklarda faaliyet gösteren ticari işletmelere kiraların ertelenmesi gibi destek sağlama yoluna gitmiştir (Sanayi Bakanlığı, 2020).

COVID-19 Pandemisinin sebep olduğu krize karşı uygulamaya konulan tedbirler arasında firmalara ve vatandaşlara yönelik krediler de yer almaktadır. Bu kapsamda kamu bankaları işletmelerin 20,5 milyar TL'lik; 795 bin vatandaşın da 40,6 milyar TL'lik kredi borcunu ötelemiştir.

Özellikle firmaların faaliyetlerine devam edebilmesi ve istihdamın korunması amacıyla meslek kuruluşlarından da destekler sağlanmaktadır. Cumhurbaşkanlığı ve Hazine ve Maliye Bakanlığı işbirliği ile ve TOBB tarafından “2020 Nefes Kredisi” hayata geçirilmiştir. Krediden, TOBB Üyesi; Ticaret Odası, Sanayi Odası, Deniz Ticaret Odası ve Ticaret Borsası üyesi olan KOBİ'ler ile ticari işletmeler faydalanabilecektir.

Kamu bankaları tarafından sunulan kredilere ve ürünlere ilişkin bazı örnekler aşağıda yer almaktadır;

Pandeminin ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerine karşı bankacılık finans kesiminin desteği kritik öneme sahiptir. Bu kapsamda özellikle kamu bankaları gerek ekonominin arzda yaşadığı tıkanıklığı aşmak için KOBİ'ler başta olmak üzere işletmelere, gerekse ortaya çıkan kriz ortamında zayıflayan talebi canlandırmak için bireysel kredilere özel uygulamalar getirmiştir. Kamu bankaları esnaf ve sanatkârlar ile KOBİ'ler başta olmak üzere, işletmelere, meslek gruplarına özel destek kredileri, inşaat gibi muhtelif sektörlerde istihdam odaklı işletme kredileri imkânı sunmaktadır. Ayrıca toplam talebi canlandırmak ve ekonomik sıkıntı yaşayan kesimlere destek olmak açısından kamu bankaları ihtiyaç kredisi gibi farklı içeriklerde bireysel krediler şeklinde bankacılık ürünleri sunmakta; bazı taksit ödemelerinde belirli sürelerle öteleme imkânı sağlamakta temerrüt veya gecikme faizi almama yoluna gitmektedir.

Krizden dolayı sıkıntı yaşayan özel kesime, özellikle KOBİ'lere finansman desteği sağlayan bankalara ilâve kaynak temini de mühim bir konu olup, bu kapsamda, 30 Mart 2020'de Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın açıkladığı üzere sadece Ziraat Bankası 22 ülkeden 38 bankanın katılımıyla 1,1 milyar dolar tutarında dış kaynak temin etmiştir.

Ayrıca Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, kamu bankaları ve Türkiye Bankalar Birliği kredi ödemelerine ilişkin gecikmelerinden kaynaklı sicile yansiyabilecek olumsuz kayıtlara yönelik düzenlemeler yapmıştır.

Görüldüğü üzere pandeminin sıcak olduğu 2020 yılının ilk aylarından itibaren mesela yıllık ilan ve reklam vergileri ile yıllık çevre temizlik vergilerinin, TEDAŞ'ın elektrik alacakları gibi bazı borçlar da bu kapsamda yapılandırılma yoluna gidilmiştir.

Bu tür borç ötelemeleri vergiler ve kredilerle ilgili düzenlemelerin yanı sıra, bireysel destek sağlanmasına dair alınan muhtelif tedbirler ve yapılan uygulamalar da bulunmaktadır. Cumhurbaşkanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan 18 Mayıs 2020 tarihinde, 5,5 milyon kişiye 1000'er TL tutarında nakdi destek ödemesi yapıldığını duyurmuştur ve sosyal yardımlarda da bazı artışlara gidilmiştir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın önderliğinde başlatılan Biz Bize Yeteriz Türkiye'm kampanyası dâhilinde vatandaşların ve çeşitli kurum, kuruluş ve firmalar ile odaların da maddi destekleri olmuştur ve olmaya devam etmektedir. Başlatılan kampanya kapsamında toplam bağış miktarı 10 Mayıs itibarıyla 1.927.797.413 TL'dir. (Bizbize Yeteriz, 2020).

Devlet tarafından yapılan destek düzenlemeleri ve ödemelerinin yanı sıra, maaşlara yönelik bir takım düzenlemeler de yapılmıştır. Bunlar arasında emeklilik, yaşlılık, malullük gibi maaşlar ile sağlık personelinin aldığı bazı ödemelere ilişkin iyileştirmeler zikredilebilir.

3.1.1. İşten Çıkarma Yasağı, Kısa Çalışma Ödeneği ve Asgari Ücret Desteği

COVID-19 Pandemisinin sebep olduğu ekonomik krizin çalışma hayatına ve istihdama ilişkin olumsuz etkilerine karşı alınan tedbirler içerisinde en dikkat çekenleri “işten çıkarma yasağı”, “kısa çalışma ödeneği” ve “asgari ücret desteği”dir. 18 Mayıs 2020'de Cumhurbaşkanı Sayın Rcep Tayyip Erdoğan, kısa çalışma ödeneği, işsizlik ödeneği ve nakit desteği ile 4,5 milyondan fazla kişiye 6 milyar TL nakdi yardım yapıldığını açıklamıştır. Söz konusu yardımların içeriği aşağıda ele alınmıştır.

➤ İşten Çıkarma Yasağı

Çalışma ve Sosyal Hizmet Bakanlığının hazırladığı “torba yasa” taslağının TBMM'de kabul edilmesi sonrası 7244 sayılı Kanun, 17 Nisan 2020 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu bağlamda, 4857 sayılı İş Kanunu'nda, “*Bu kanun kapsamında olan veya olmayan her türlü işçinin iş sözleşmesi, COVID-19 salgın hastalık neticesinde kamu yararının gerektirmesi nedeni ile bu maddenin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren üç ay*

süreyle 25'inci maddenin birinci fıkrasının ikinci bendinde³ gösterilen sebepler dışında işveren tarafından feshedilemez. Fesih yasağı uygulanan hallerde işveren işçiyi ücretsiz izne ayırabilir. Bu madde kapsamında belirlenen fesih yasağı süresini altı aya kadar uzatmaya Cumhurbaşkanı yetkilidir” şeklinde değişiklik yapılarak, işten çıkarma yasağı getirilmesine ve ücretsiz izin döneminde ödeme yapılmasına ilişkin 4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları ve Toplu Sözleşme Kanunu ile 4447 sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu'nda da değişiklikler yapılmıştır.

Yasaya göre, çalışanını işten çıkaran işveren veya işveren vekiline, işten çıkarılan her işçi için aylık brüt asgari ücret tutarında (2.943 TL) idari para cezası verilecektir.

Ücretsiz izindeki çalışanlara, İşsizlik Sigortası Fonu'ndan günlük 39,24 TL ödeme yapılmasına ilişkin düzenlemenin yanı sıra, ücretsiz izne çıkarılan bir çalışana 30 gün üzerinden ödeme yapılması durumunda aylık yaklaşık 1.177 TL ödeme yapılmış olacaktır. Dünya Sağlık Örgütü'nün COVID-19 salgınına pandemi olarak ilanından sonra ve Kanunun kabul edilmesinden önce, işten çıkartılarak, işsizlik maaşı alamayanlar için ise İşsizlik Sigortası Fonundan ödeme yapılacaktır.

İşten çıkarma yasağına yönelik düzenleme yapılması çalışanlar lehine son derece önemli bir karardır.

➤ Kısa Çalışma Ödeneği

İstihdama yönelik en dikkat çeken düzenlemelerin başında, COVID-19 Pandemisi nedeniyle faaliyetlerini yavaşlatan veya durduran tüm işletmelerin **kısa çalışma ödeneğine** başvurabilmesi imkânı yer almaktadır.

Kısa Çalışma Ödeneği, ekonomik açıdan zorlayıcı sebepler dâhilinde, işyerindeki haftalık çalışma sürelerinin geçici olarak en az üçte bir oranında azaltılması ya da süreklilik koşulu aranmaksızın işyerinde faaliyetin tamamen veya kısmen en az dört hafta süreyle durdurulması hallerinde uygulanır. Bu kapsamda sigortalılar için üç ayı aşmamak üzere ve çalışmadıkları dönemde geçerli olacak şekilde gelir desteği sağlamaktadır (İŞKUR, 2020).

Kısa çalışma ödeneği tutarı; sigortalının son 12 aylık prime esas kazançları dikkate alınarak hesaplanan günlük ortalama brüt kazancının %60'ı olarak belirlenmektedir. Bu şekilde

³ “İşçinin tutulduğu hastalığın tedavi edilemeyecek nitelikte olduğu ve işyerinde çalışmasında sakınca bulunduğu Sağlık Kurulunca saptanması durumunda”

hesaplanan kısa çalışma ödeneği tutarı, aylık asgari ücretin brüt tutarının %150'sini geçemez. Bu kapsamda, işçilerin çalışmadıkları günler için ödeme yapılacak olup, tamamen faaliyetin durdurulması halinde yapılan ödemeler her halükarda üst sınır olan 4.380,99 TL'yi aşamaz.

30 Haziran 2020'ye kadar geçerli olmak üzere, işçinin kısa çalışma ödeneğine hak kazanabilmesi için, öngörülen hizmet akdinin feshi hariç işsizlik sigortası hak etme koşullarını yerine getirmesi hükmünün, kısa çalışma başlama tarihinden önceki son 60 gün hizmet akdine tâbi olanlardan son üç yıl içinde 450 gün, sigortalı olarak çalışıp işsizlik sigortası primi ödenmiş olması şeklinde uygulanması kararlaştırılmıştır (SGK, 2020). Bu arada kısa Çalışma Ödeneği kapsamında başvurular kolaylaştırılarak, istenen belge sayısı 10'dan 2'ye düşürülmüştür (İSO-a, 2020). Ayrıca ödeneğe başvurularda 60 gün süreyle müfettiş incelemesi de yapılmayacaktır.

Nisan ayı sonu itibarıyla Kısa Çalışma Ödeneği'ne 291 bin 594 firma ve 3 milyon 194 bin 610 çalışanın başvuruda bulunduğu Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanı Zehra Zümrüt Selçuk tarafından açıklanmıştır. Ödenek için sektörel bir kısıtlama bulunmaması nedeniyle, imalat sektörü %39, toptan ve perakende ticaret %15, konaklama ve yiyecek hizmetleri faaliyeti %12, eğitim %6, diğer sektörler ise %26 oranla ödeneğe başvuru yapan sektörler olmuştur.

Kısa çalışma ödeneğinin yanı sıra, **asgari ücret desteği** de hem işverenler hem de çalışanlar açısından COVID-19 Pandemi krizi sürecinde önemli bir düzenlemedir.

➤ **Asgari Ücret Desteği**

26.03.2020 tarihli 31080 (mükerrer) sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiş olan 7226 sayılı Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanununun 29.Maddesi ile 5510 sayılı Kanuna eklenen Geçici 80.Maddedeye göre; asgari ücret desteği ile işverenlerin çalıştırdıkları işçi başına günlük 2,5 TL ve aylık 75 TL tutarındaki asgari ücret desteğinden yararlanabilmek için bazı koşulları sağlaması gerekmektedir. İşletmeler belirli şartları taşımakaları kaydıyla asgari ücret desteğinden faydalanabilecektir. Bundan yararlanabilmek için aşağıda değinilen şartları sağlamalıdır;

Çalıştırılan işçi sayısının geçen yılın en az işçi çalıştırılan ayından daha az olmaması gerekirken, COVID-19 Pandemisi sebebiyle kısa çalışma ya da ücretsiz izin durumlarında işçilerin fiilen çalıştırılmaması asgari ücret desteğinden yararlanılmasına engel olmamaktadır.

Geçtiğimiz yıl uzun vadeli sigorta primi yatırılmış işçi çalıştıran işverenler Asgari ücret desteğinden yararlanabilecek ve destek verilecek işçi sayısı, işverenin bir önceki yıl çalıştırdığı brüt ücreti günlük 128 TL'nin altındaki işçi sayısını aşamayacaktır. Ancak 2020 yılında faaliyete başlayan işyerleri istisnai olarak sigortalı çalıştırdıkları işçilerinin tamamı için asgari ücret desteği alabilecektir ve işçilerin günlük brüt kazançlarının 128 TL'nin altında kalıp kalmadığı dikkate alınmayacaktır.

Ev hizmetlerinde çalışanlar için ise, ayda on günden fazla işçi çalıştıranlar ile konut kapıcısı çalıştıranlar da asgari ücret desteğinden yararlanabilecektir. Ancak, 2019 yılında bu kapsamda çalıştırılan işçilerin günlük ücretlerinin 128 TL'nin altında olması gerekmektedir. İlk defa içinde bulunduğumuz 2020 yılında ev hizmetlerinde işçi çalıştıranlar ise ücret tutarına bakılmaksızın destekten yararlanabilecektir ancak primlerini süresi içinde ödemeleri gerekmektedir.

Sendikalı iş yerlerinde günlük 256 TL, yeraltı madenlerinde ise günlük 341 TL'nin altında ücret alan işçi sayıları esas alınarak uygulama yapılacak olup, destekten yararlanabilmesi için işverenlerin 2020 yılına ait aylık prim ve hizmet belgesi ile muhtasar ve prim hizmet beyannamesini yasal süresi içinde vermeleri gerekmektedir. Belgelerin ve beyannamelerin yasal süresi içinde verilmediği aylar için destekten yararlanılamayacak, destekten yararlanılacak günün hesaplanmasında yasal süresi dışında verilen ve prim gün sayısını artıracak mahiyetteki ek prim ödeme gün sayıları dikkate alınmayacaktır.

3.2. COVID-19 Krizinin Türkiye'de İstihdam ve Çalışma Hayatına Etkileri: Sorunlar, Öngörüler ve Çözüm Önerileri

3.2.1. COVID-19 Sonrası Dönemde Çalışma Hayatında Yapısal Değişme

COVID-19 Pandemisinin genel olarak insanlık tarihinde olduğu gibi çalışma hayatında da önemli izleri olacağı muhakkaktır. Önümüzdeki dönemde dünya; sağlık, ulaşım, turizm, eğlence, spor, sosyal ve kültürel yaşam, velhasıl her alanda olduğu gibi, başta üretim tarzı ve çalışma ilişkileri olmak üzere ekonomide de olası bir salgın riskini asgariye indirecek şekilde yapılanmalara gitmek durumundadır. Öyle ki, yaşanan pandemi sonrasında, üretimden işyeri kavramına, iş düzeninden ergonomiye, çalışma ilişkilerinden çalışma tarzlarına köklü bir değişim ve dönüşüm gerçekleşecektir.

Haddizatında bu değişim büyük ölçüde dünyanın sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş sürecinde yaşadığı gelişmeler doğrultusunda olmakla beraber; önümüzdeki dönemde salgınlara karşı özel hassasiyetlerden dolayı **bu eğilim hızlanacak** ve ölçüsü genelde daha fazla olacaktır. Bu minval üzere; sanayi toplumunda verimli ve yaygın olan **büyük ölçekli** üretim tarzı yeni teknolojilerin ortaya çıkardığı yeni üretim yapıları ile bilgi toplumunda yerini **küçük ve orta ölçekli** üretim tarzına bırakmaktadır (Balcı, 1996; 82). Ancak, bilgi toplumunun neden olduğu bu yapısal değişme eğilimi önümüzdeki dönemde pandemilere karşı daha da güçlenecektir. Zira pandemi sonrası hayatta artık fazla sayıda çalışanın bir arada ve yakın olduğu yapılardan kaçılacak, kitlesel çalıştırmalardan mümkün mertebe sakınılacaktır. Bu alanda kamunun başta aşağıda açıklanan iş sağlığı ve güvenliği düzenlemeleri olmak üzere düzenleyici ve denetleyici rolünün yanında belirli ölçüde de olsa bizzat işverenlerin de aktif ve öncü bir rol alması gerekmekte ve beklenmektedir.

Benzer şekilde, sanayi toplumunda katı olan üretim ve çalışma tarzları da bilgi toplumuna geçiş sürecinde yerini daha **esnek üretim ve çalışma tarzlarına** bırakmaktadır (Balcı, 1996; 80). Gerçekten de dünyada ve Türkiye’de çalışma hayatında esneklikle ilgili uygulamalar giderek artmakta olup, bu alanda özellikle son 30 yılda ulusal ve uluslararası düzeyde önemli düzenlemeler yapılmıştır.

Aslında dünyadaki bu değişimin temel bir özelliği dijitalleşmedir. Önümüzdeki dönemde genel olarak ekonomi içinde **dijital ekonominin** önemi artacağı gibi, çalışma hayatında da **dijital çalışma** olarak nitelendirilebilecek bir çalışma tarzı ile karşı karşıya kalacağız.

COVID-19 Pandemisi boyunca son derece rağbet gören çalışma tarzındaki esneklik uygulamalarının önümüzdeki dönemde yaygın hâle gelmesi ve bu alanlarda kamunun daha

kapsamlı düzenlemeler yapması, işveren ve çalışanların da esnek çalışma türlerini daha etkin kullanması ve hatta yeni esnek çalışma türleri de geliştirmesi beklenmektedir.

Çalışma hayatında esneklik kavramını konumuz bağlamında genel olarak iki boyutuyla ele almak mümkündür:

- **İşyeri kavramı ve tanımında esneklik,**
- **Çalışma tarz ve sürelerinde esneklik.**

İşyeri kavramı ve tanımında esneklik konusundan başlarsak; sanayi toplumunda çalışma hayatının ve mevzuatının temelini oluşturan işçi ve işveren kavram ve tanımları, yakın zamana dek **işyeri kavram ve tanımına** bağlıydı. Dünyada bilgi toplumuna geçiş sürecinde yaşanan değişim, geleneksel fiziki manada katı işyeri mefhumunu gevşetmiş ve mevzuattaki işçi ve işveren kavram ve tanımlarından koparmıştır. Türkiye’de 1971 tarihli 1475 sayılı İş Kanunu’nda işyeri büyük ölçüde fiziki mekân anlamında bir yer olarak tanımlanırken; yürürlükteki 2003 tarihli 4857 sayılı İş Kanunu’nda işyeri: “İşveren tarafından mal veya hizmet üretmek amacıyla maddî olan ve olmayan unsurlar ile işçinin birlikte örgütlendiği birime işyeri denir.” şeklinde, bir “birim” olarak tanımlanmıştır. İşçilere tanınan birçok hak ve getirilen yükümlülükler işyeri sınırları içinde geçerli olduğundan, işyeri tanımı çalışma hayatında mühim bir konudur. Bu, başta iş kazaları ve meslek hastalıkları olmak üzere çalışma ilişkilerinde önemli sonuçları olan bir değişikliktir.

COVID-19 Pandemisi ile yukarıda detaylarıyla açıklandığı üzere birçok işkolunda fiziki işyerleri kapanmış, çalışanlar işlerini işin türüne göre ve tabii ki mümkün olması hâlinde işyeri dışından ve evden yapmaya başlamıştır. Bu durumda iş düzeni, çalışma süreleri son derece esnek hâle gelmektedir. Önümüzdeki dönemde bu tür atipik çalışma türlerinin yaygınlaşması, yasal ve işyeri düzeylerinde daha kapsamlı düzenlemelere gidilmesi beklenmektedir.

Böylece, bilgi toplumunda çalışma hayatı başta olmak üzere **evin ve ailenin artan önemine**⁴ (Balcı, 1996: 79, 82) ilâve olarak, pandemik riskler nedeniyle bu eğilim genel olarak yaşamın her alanında, özelde de çalışma hayatında daha da güçlenecektir. Bu durum gün geçtikçe işlevleri hızla güçlenen ve genişleyen bilgisayarlar ve yeni teknolojiler vasıtasıyla daha da

⁴ Sanayi toplumunda aile müessesesi zayıflamış, tarım toplumunun aksine aile üretimdeki rolünü tamamen kaybettiği gibi yaşamda da önemini kaybetmiştir. İlâve olarak, sanayi toplumunda sosyal hayat, eğlence vs. hayatın birçok boyutu ailenin ve evin dışına çıkmıştır.

yaygınlaşan **teleçalışma** olarak tabir edilen, artık **dijital çalışma** şeklinde nitelendirilebilecek başta evden olmak üzere **uzaktan çalışma** tarzı çalışma yaşamında daha da yaygınlaşacaktır.

Ayrıca, bilgi toplumuna geçiş sürecinde güçlenen, ulusal ve uluslararası mevzuatta yerini alan **esnek zamanlı çalışma** (Balcı, 1996; 82) **sıkıştırılmış çalışma haftası, vardiyalı çalışma, kayan iş süreleri, telafi edici çalışma, çağrı üzerine çalışma ve kısmi süreli çalışma** şekilleri gibi çeşitli biçimleriyle ve ortaya çıkacak yeni versiyonlarıyla önümüzdeki dönemde daha da yaygınlaşacaktır.

Başta insanların genel olarak işyerinde fiziki olarak çalışmalarının, özellikle toplu olarak çalıştıkları ortamların azalması nedeniyle **toplu çalışma ilişkilerinin bireyselleşmesine**, bir başka ifadeyle **sendikalaşmanın ve sendikaların zayıflamasına** yol açacağı; bilgi toplumu sürecinde yaşanan bu eğilimin (Balcı, 1996; 79, 83-84; Balcı, 2020; 339-348) pandemi sonrası yeni çalışma hayatında daha da güçleneceği belirtilebilir.

Diğer yandan sanayi toplumunda yerleşimden, şehirleşmeden kamu yönetimine, işletmelerin yapısından yönetimine her alanda karşımıza çıkan merkezileşme eğilimi yerini bilgi toplumuna geçiş sürecinde **ademi merkezileşmeye, çok-merkezli yapılara** bırakmaktadır. (Balcı, 1996; 79, 83) Bu eğilimin de COVID-19 Pandemisi sonrası yapıda daha da güçlenmesi beklenmektedir.

İnsanlar, yoğun merkezlerde, muhitlerde, apartman ya da sitelerde oturmak yerine daha seyrek, dağınık ve müstakil alanlarda oturmak, yaşamak ve çalışmak eğiliminde olacaktır. Merkezi ve kalabalık oluşturan eğlenme, tatil, kültür, hatta eğitim faaliyetleri de daha seyrelmiş ve çok-merkezli yapılara dönüşecektir.

Tüm bunlarla birlikte, bilgi toplumuna geçiş sürecine paralel şekilde yaşanan sosyal devlet anlayışının zayıflaması (buna mukabil bilgi toplumuna geçiş sürecinde süreçte gönüllülük ve kuruluşlar güçlenmekteydi) eğiliminde (Balcı, 2020: 53, 64, 310) pandemiden alınan dersler sonucunda tersine bir yönelimin ortaya çıkması da beklenebilir. Zira COVID-19 Pandemisi, başta **sağlık ve sosyal güvenlik olmak üzere devletin ekonomi ve sosyal hayattaki önemini** tekrar hatırlatmıştır. Önümüzdeki dönemde liberal ekonomi anlayışları esas alınmakla birlikte, temel alanlarda devletin varlığını ve etkinliğini arttırması beklenebilir. Bu durumun da çalışanları birçok bakımdan olumlu yönde etkilemesi beklenilebilir.

Çalışma hayatına ve sosyal yaşama ilişkin yukarıda ifade edilen orta-uzun dönemde ortaya çıkacak değişim ve dönüşümlerin sağlıklı biçimde gerçekleşebilmesi, yaşanan pandemi

sonrasında özellikle kısa dönemde çalışma hayatının istikrarının ve istihdamın devamlılığının sağlanarak bir takım tedbirlerin alınması ve süratle uygulamaya konulması elzemdir. Bu noktada da devletin bir yandan daha fazla sosyal devlet anlayışı çerçevesinde koruyucu ve öncü bir rol üstlenmesi; diğer yandan son dönemde benimsenen düzenleyici ve denetleyici rolünü daha da güçlendirmesi gerekmektedir.

Söz konusu değişim ve dönüşüm sürecinin sorunsuz tamamlanması ve özellikle COVID-19 krizi kaynaklı işsizliğin derinleşmemesi için yeni düzende daha güçlü bir ekonomik yapının sağlanması amacıyla çeşitli önlemlerin alınması gerekmektedir. Söz konusu önlemleri, kamu, özel sektör (işverenler), sanayi ve ticaret odaları başta olmak üzere meslek kuruluşları ve sendikalar bakımından ele almakta fayda vardır.

3.2.2. Kamu Tarafından Alınması Gereken Tedbirler

COVID-19 Pandemisi süresince sağlık ve sosyal güvenlik sistemi başta olmak üzere devletin önemi yeniden anlaşılmıştır. Dolayısıyla pandemiden çıkış sürecinde ve sonrasında beklenen “**yeni hayat**”ta ve “**yeni ekonomi**”de çok daha fazla rol üstlenecek olan devletin geliştirmesi ve uygulaması gereken kısa-orta-uzun vadeli politika ve tedbirler olacaktır.

- COVID-19 Pandemisine karşı ve sonrasında alınacak tedbirleri belirlemek, kamu, özel sektör, üniversiteler, meslek kuruluşları ve ilgili kuruluşlar tarafından alınması gereken tedbirleri belirlemek, koordine ve takip etmek amacıyla devletin en üst düzeyinde, Cumhurbaşkanlığı’nda (Strateji ve Bütçe Başkanlığı bünyesinde) “Pandemiye Karşı Önlemler, Planlama ve Koordinasyon” birimi oluşturulmalıdır. Bu birim altında da kriz yönetiminin daha etkin olabilmesi açısından, muhtelif kesimlerin katılımıyla istişari mahiyette bir “Pandemiye Karşı Önlemler, Planlama ve Koordinasyon Kurulu” teşkil edilmelidir. Bu kurul en geç altı ay gibi (tabii ki ilk dönemlerde çok daha sık toplanacaktır) belirli süreler içinde toplanacaktır. Kurul bünyesinde COVID-19 krizinin aşılması için tedbir ve düzenlemeler ile işsizlik sorunu başta olmak üzere sonraki süreçte takip edilecek ekonomik ve sosyal tedbir, politika ve düzenlemeler içeren kısa-orta-uzun vadeli plan, programlar ve eylem planları oluşturulmalıdır.
- COVID-19 Pandemisine karşı en üst düzeyde, “Pandemi Sonrası Ekonomik Yapılanmaya İlişkin Tedbirler” konulu bir Cumhurbaşkanlığı Genelgesi yayınlanmalıdır. Hijyen ve istihdam gibi konuları da içerecek bu Genelge tüm

bakanlıklara, kanunla kurulmuş kamu kurum ve kuruluşlarına ve meslek örgütlerine, tüm ilgili kesimlere şamil olacaktır. Bu Genelgede, pandemi süresince ve sonrasında yukarıda belirtilen tüm kurumların gerek kendi bünyelerinde gerekse faaliyet ve görev alanlarında yapacakları, planlayacakları kısa-orta-uzun dönemli faaliyetler, riayet edecekleri kurallar ve talimatlar yer alacaktır.

- Hazine ve Maliye Bakanlığı, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı ve ilgili tüm bakanlıkların yanında, başta KOSGEB, SGK, İŞKUR, TUBİTAK, KGF, Türkiye Bankalar Birliği ve bankalar ve finans kuruluşları olmak üzere kamu kurum ve kuruluşlarının tamamıyla birlikte tüm esnaf, sanayi ve ticaret odaları, meslek kuruluşları, yerel yönetimler ve ilgili sivil kuruluşların COVID-19 Pandemisi süresince geliştirdikleri, uygulamaya koydukları ve planladıkları, istihdam başta olmak üzere bütün ekonomik destekleri hızla gözden geçirmeli ve yaşanan tecrübeler ışığında kısa-orta-uzun vadeli yeni hedefler doğrultusunda revize etmelidir.
- Bu kapsamda özel olarak belirtmek gerekir ki, başta KOSGEB olmak üzere KOBİ'lere istihdam konusunda yeni destek programları süratle geliştirilip uygulamaya konulmalı, bilhassa istihdamla ilgili mevcut programlar şu ana kadar yaşanan tecrübeler doğrultusunda revize edilmeli ve geliştirilmelidir.
- Başta Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ve özellikle KOSGEB olmak üzere KOBİ'lere dijitalleşme konusunda destek programları süratle geliştirilip uygulamaya konulmalıdır. Bu bağlamda, özellikle elektronik ticareti de kapsayacak şekilde, yine başta KOBİ'ler olmak üzere işletmelerin dijital ortamda temsil edilebilmesi ve ticari işlemlerinin dijitalleşmesi amacıyla gerekli yazılım, donanım eğitim destekleri sağlanmalıdır. Bu kapsamda üniversitelerle ve teknoparklarla işbirliği de yararlı olacaktır.
- COVID-19 Pandemisi süresince, uzaktan çalışma ve pazarlama kültürüne sahip olan veya bu kültüre adapte olabilen firmalar, kısıtlayıcı tedbirler ve yasaklar devam ederken işlerini sürdürme imkânı bulabildiler. İşletmelerin pandemi sonrası dönemde de uzaktan çalışma başta olmak üzere bu tür yöntemlerle çalışmalarının kaçınılmaz olacağı görülmektedir.

- Sadece çalışma değil, neredeyse tüm alanlarda çok daha fazla ve yoğun olarak internet kullanılacağından, devletin ülke çapında yeterli ve istikrarlı bir internet altyapısını temin etmesi önemli bir meseledir. Bu noktada 5G altyapısının önemi bir kez daha öne çıkacak olup, 5G'ye geçiş süreci öne alınmalı, ayrıca yaygın bir fiber altyapısına ilâve olarak 5G destekli yüksek hızlı kablosuz internet ağları yurt geneline yayılmalıdır.
- Türkiye açısından önemli bir husus da, gelecekte ekonominin ve hayatın birçok alanının temel altyapısını oluşturan dijital altyapıya, internete erişimin kolay ve mutlaka çok daha ucuz olmasıdır.
- Evden çalışmaların arttığı dönemde yıldızları parlayan çevrimiçi (online) konferans uygulamalarının da yerli bir modelini geliştirmek gerekmektedir. ASELSAN'ın bu doğrultudaki çalışmalarının hızla tamamlanması önem arz etmektedir. Bu sayede firmaların güvenliği ve şirketlerin gizli bilgilerinin ülke dışına çıkma riskinin de önüne geçilebilecektir.
- COVID-19 Pandemisi sürecinde tüm çalışanlar ve işletmeler, sağlık başta olmak üzere sağlanan ekonomik-sosyal desteklerden yararlanabilmek bakımından kayıtlı çalışma ve çalıştırmanın önemini idrak ettiler. Bu nedenle başta SGK olmak üzere devlet, kayıt dışılığı önleyecek ve işgücünü kayıt altına alacak çalışmalara hız vermeli, bilgilendirici ve teşvik edici kampanyalar hazırlamalıdır. Bu kapsamda, kayıt dışı ve enformel istihdamın sisteme dâhil olabilmesi için sigorta desteklerinin, özellikle sisteme yeni girecekler için artırılması değerlendirilebilir.
- Devlet, pandemi sonrası oluşacak yeni ekonomide ve çalışma hayatında gelir ve istihdam kayıpları olmaması hedefinin yanında, Türkiye'nin tüm dünyanın yaşadığı bu krizden avantajlı çıkabilmesi için bir takım düzenlemeler hızla yapılmalıdır. Türkiye'nin bu noktadaki hedefi "Avrupa'nın ve bölgenin üretim üssü olmak" olmalıdır.
- Bu hedefleri sağlayabilmek için, öncelikle krizin ve kriz sonrasında en temel belirleyici alanı olan sağlık bakımından tedbirleri en iyi şekilde almak elzemdir. Bu görev, sadece Sağlık Bakanlığının değil, özellikle işyerlerinde çalışma düzeniyle ilgili birincil ve ikincil mevzuata ilişkin revizyon ve ilâve düzenlemeler bakımından ilgili kesimlerin katılımıyla başta Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı olmak üzere tüm

bakanlıklar ve yerel yönetimler ile tüm kamu kurum ve kuruluşları tarafından süratle yapılmalıdır.

- Meselâ, çalışanların ve müşterilerin sağlığı açısından önemli hâle gelen klimalarla ilgili olarak Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından hazırlanan daha çok enerji tüketimi ya da gürültü kirliliği gibi konulara yoğunlaşan mevcut yönetmeliklerin yanında; bunların, virüslerin ve bakterilerin yayılma riskini minimize edecek şekilde üretimden-kullanıma yeniden detaylı düzenlenmesi ve yaptırımların ağırlaştırılması gibi konular, yetkili birçok kurum tarafından hızla ele alınmalıdır.
- COVID-19 Pandemisi ve sonrası yapıda istihdamın korunması ve çalışma hayatının sağlıklı bir şekilde düzenlenmesi konusunda en büyük sorumluluk, kamu kesiminde şüphesiz Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'na düşmektedir. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı başta uzaktan çalışma olmak üzere, esnek çalışma ve kısmi süreli çalışma konularını hızla ele almalı ve yeni şartlara göre revize etmelidir.
- Meselâ uzaktan çalışma, 4857 sayılı İş Kanununun 14. maddesine 2016 yılında eklenen fıkralarla düzenlenen “Çağrı Üzerine Çalışma ve Uzaktan Çalışma” başlığı altında; “Uzaktan çalışmanın usûl ve esasları, işin niteliği dikkate alınarak hangi işlerde uzaktan çalışmanın yapılamayacağı, verilerin korunması ve paylaşılmasına ilişkin işletme kurallarının uygulanması ile diğer hususlar Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından çıkarılan yönetmelikle belirlenir.” şeklinde öngörülen yönetmelik henüz yayınlanmamış olup; bu düzenlemeler, şu ana kadarki tecrübenin de ışığında, özellikle pandemi sonrası yeni şartlar da dikkate alınarak süratle hayata geçirilmelidir.
- Bu bağlamda, özellikle uzaktan/evden çalışmanın mümkün olmadığı durumlarda yine çalışma mevzuatımızda olan “gelecekte telafi çalışması yaptırılması” gibi önleyici tedbirlerin pratikte uygulanabilmesi için gerekli çalışmalar yapılmalıdır.
- COVID-19 Pandemisi 4857 sayılı İş Kanunu kapsamında zorlayıcı nedenler arasında kabul edilmekte olup, önümüzdeki dönemde devlet, bu mevzuatı şu ana kadarki uygulamanın ve tecrübenin ışığında ele almalı ve bu yola başvuran işverenlere verilecek kısmi çalışma ödeneği gibi desteklerle ilgili yeni çalışmalar yapılmalıdır. Zira bu yöntem, istihdam kayıplarına, yani işten çıkarmalara karşı işletme yapısı içinde başvurulan son ve etkin sığınaklardan biridir.

- Bu şekilde, başta Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, SGK ve İŞKUR olmak üzere tüm Bakanlıklar ve kamu kurumlarının yasal ve kurumsal altyapıyı “Corona Sonrası Yeni Normale” göre hızla revize etmesi ve tamamlaması çalışma hayatı ve istihdam bakımından hayati önem arz etmektedir.
- Kamunun bu düzenleyici rolüne ilâve olarak denetleyici rolü de aynı şekilde önemlidir. Yine başta Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Hazine ve Maliye Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı, SGK ve İŞKUR olmak üzere tüm bakanlıklar ile ilgili kamu kurum ve kuruluşları pandemi süresince ve sonrasında ekonomik hayatı ve istihdamı ilgilendiren tüm konularda denetim faaliyetlerini özellikle bu aşamada konunun **eğitici boyutunu öne çıkararak** ifa etmelidir. Bu alanlarda yeni şartlardaki normları üniversitelerle ve meslek kuruluşlarıyla da işbirliği içinde belirlemeli, gerekli birincil ve ikincil yasal düzenlemeleri ve revizyonları yapmalıdır. Sonrasında ise bunları **el kitapçığına** dönüştürmeli ve yeni hususlarda öncelikle **denetim elemanları için hızlandırılmış eğitim programları** hayata geçirilmelidir.
- Burada ele alınan, işyerlerinde özellikle hijyen ve sağlık bakımından alınması gereken tedbirlerin denetimiyle ilgili olarak başta merkezi idareler ve yerel yönetimler olmak üzere **kamunun** temel bir **düzenleyici ve denetleyici rolü** bulunmaktadır. COVID-19 Pandemisi öncesinde dahi etkinliği ve ilgili kurumların koordinasyonu bakımından sorunlar olan ve artık önümüzdeki dönemde başta çalışanlar olmak üzere halk sağlığı açısından büyük önem arz eden bu söz konusu denetim sisteminin (aşağıda 3.2.5. Bölümde açıklandığı üzere) ivedilikle ele alınması ve kamunun öncülüğünde etkin bir yapıyı temin edecek şekilde köklü bir revizyona tâbi tutulması hayati önemi haiz bir konudur.
- İşyerlerinin özellikle **hijyen ve sağlık** bakımından denetimiyle ilgili düzenlemeler ve standartlar başta Sağlık Bakanlığı ve Türk Standartlar Enstitüsü (TSE) olmak üzere kamu-özel ve tüm ilgili kesimlerin katılımıyla yeniden ele alınmalı; Uzakdoğu restoranları ve diğer yiyecek hizmeti verenlere yeni standartlar belirlenmelidir. Gıda hizmeti, berberler gibi kişisel bakım hizmeti verenler başta olmak üzere işyeri ruhsatlandırma kriterleri revize edilmeli, ruhsatlılar dâhil mevcut işyerlerinin belirli bir geçiş süreci de verilerek bu şartları taşımaları sağlanmalıdır. Ruhsatlı işyerlerinin de

mevzuat gereği yapılması gereken rutin denetimlerinin aksatılmamasına daha fazla özen gösterilmelidir.

- Ayrıca üniversiteler ve YÖK COVID-19 Pandemisi ve ilgili konulara dair çalışmaları özel olarak teşvik etmelidir. Hâlen aşı başta olmak üzere sağlık konularında geliştirilen bu teşvikler pandeminin ekonomik ve sosyal etkileri üzerindeki çalışmalara da yayılmalıdır. Bu alanlarda yeni çalışma düzenleri, standartların geliştirilmesi gibi konularda spesifik çalışmalar muhtelif sektörler ve alt işkolları itibarıyla desteklenmelidir.
- Yine üniversitelerimiz ve YÖK COVID-19 Pandemisi sonrası hayatta ve ekonomide ihtiyaç duyulacak meslek ve branşlara yeterli ve yetkin insan gücü yetiştirmek amacıyla eğitim planlamalarını hızla yapmalıdır.

3.2.3. Özel Sektör (İşverenler) Tarafından Alınması Gereken Tedbirler

Dünya olduğu gibi Türkiye’de de COVID-19 Pandemisi iş dünyasını büyük ölçüde etkisi altına almıştır. Yukarıda belirtildiği üzere, Türkiye’de ilk vakanın resmi olarak kayıtlara geçtiği 11 Mart 2020 tarihinden itibaren ortaya çıkan şartlar ve salgına karşı alınan sağlıkla ilgili çoğu kısıtlayıcı tedbirlerin neredeyse tamamı ekonomik hayatı doğrudan ya da dolaylı olarak ve –maalesef- menfi etkileyen tedbirler olmuştur. Her ne kadar pandeminin yaygın etkisi bağımlı çalışanlar üzerinde olsa da aslında bu daha çok dolaylı bir etki olup, asıl doğrudan etki işyerleri, işletmeler, bir başka ifadeyle KOBİ’ler, esnaf ve zanaatkarlar başta olmak üzere işverenler üzerinde olmaktadır. İşyeri kapanan veya faaliyetini durduran ya da ara veren işletmelerde çalışanlar da doğal olarak bu durumdan etkilenmiştir. Dolayısıyla işletmelerin faaliyetlerine devam edebilmesi ve işverenlerin söz konusu kriz yönetimini iyi yapabilmeleri çalışanlar açısından da son derece önemlidir.

Bu bağlamda, her şeyden önce işverenler çalışanlarla daha fazla işbirliği içinde olmalı, pandemi sürecini ve pandemi sonrasını birlikte yönetmelidir. Aynı şekilde kamu kesimi, bankalar başta olmak üzere finans sektörü de işletmeleri ayakta tutmak için azami desteği sağlamalıdır.

Aşağıda özel sektörde faaliyet gösteren firmalar açısından, çalışan-istihdam ve ekonomik boyutlarıyla değerlendirilmesi gereken olası durumlar ve tedbir önerileri yer almaktadır:

- Her şeyden önce, içinde bulunduğumuz pandeminin etkilerinin sıcak olduğu geçiş sürecinde, özellikle faaliyetlerine kısmen veya tamamen ara veren ve yeniden faaliyete geçen işletmelerin ekonomik olarak yapması gereken birkaç hususu kısaca belirtmek gerekirse:
 - ✓ Üretim sürecine dâhil olan hammadde, üretim ekipmanları vb.'nin envanter kontrolü yapılarak, karşılanması mümkün olanların temini sağlanırken, karşılanamaması durumunda neler yapılması gerektiğine dair acil durum planı hazırlanmalıdır.
 - ✓ Tedarik zinciri kontrolü yapılarak, iş süreçlerine dair aksama yaşanmaması için tedbirler alınmalıdır. Olası aksamalar karşısında uygulanacak bir plan oluşturulmalı.
 - ✓ Nakit akışının kontrol edilmesi ve olası aksaklıklara karşı alternatiflerin belirlenmesi gerekmektedir.

İşletmelerin doğrudan çalışanları ilgilendiren konularda yapması gerekenler ise şöyle özetlenebilir:

- Mevzuat gereği işverenler, işyerindeki hijyen ve sağlık koşulları ile iş sağlığı ve güvenliğinden asli olarak sorumludur. Bu bağlamda, pandemi süresince ve pandemi sonrasındaki yapıda bu konulara işverenler tarafından azami dikkat gösterilmelidir.
- İşverenler, çalışanların sağlık kontrollerinin faaliyet kollarına göre belirlenen sıklıkta yapılmasını temin etmelidir. Ayrıca, çalışanların COVID-19'dan etkin biçimde korunabilmesi açısından hijyen önlemlerinin Sağlık Bakanlığı'nın talimatlarına ve düzenlemelerine uygun olarak ivedilikle alınması ve takibi, bunlara riayet edilmemesi durumlarında gerekli yaptırımların uygulanması gerekmektedir.
- Çalışanlar ve gerektiğinde müşteriler için dezenfektan, maske ve koruyucu ekipman sağlanması ve hijyen malzemelerinin yeterliliği açısından envanter tespiti yapılıp, ihtiyaç olanların temini edilmelidir.
- Özellikle koruyucu maske ve hijyen malzemelerinin doğru kullanılması başta olmak üzere, yeni normlara uygun olarak hijyen ve sağlık konusunda çalışanların bilgilendirilmesi ve eğitimi gerekmektedir.

- İlâve olarak, işletmeler tarafından (aşağıda 3.2.5.'te detayları açıklanan) duruma göre, sendikalar, meslek kuruluşları, kamu kesimi ve üniversitelerle işbirliğine de gidilerek çalışanların iş sağlığı ve güvenliği konusunda eğitimine, ağırlık verilmelidir.
- Faaliyet alanına göre müşterilerin ve dış faktörlerin işyerinin ve çalışanların sağlığına risk oluşturabileceği durumlara karşı tedbirler alınmalıdır.
- İşyerinin; çalışanların ve müşterilerin sağlık risklerini asgariye indirecek şekilde fiziki şartlara ve sağlıklı havalandırma gibi donanıma sahip olması temin edilmelidir.
- Özellikle işyerinde çalışma alanlarının sosyal mesafeye uygun olarak düzenlenmesi sağlanmalıdır.
- İşyeri hekimi bulundurmeyen firmalarda çalışanların korunması amacı ile sağlık kuruluşları ile koordineli faaliyet göstererek, istihdam edilen bireylerin tetkikleri için sağlık anlaşmalarının yapılması gerekmektedir.
- Mevzuat gereği zaten işyerinden sayılan, çalışanların ulaşımını sağlayan servis hizmetlerinin de Sağlık Bakanlığı, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve İçişleri Bakanlığı tarafından belirlenen hijyen koşullarına uygun olacak şekilde verilmesi, sosyal mesafe kuralına uygun olarak taşıma yapılması temin edilmeli ve gerekli denetimler işverenler tarafından da özenle yapılmalıdır.
- Olası kriz durumunun yönetimi için işletmelerde planlama yapılması gerekmektedir. COVID-19 pozitif çalışan tespit edilmesi durumunda uygulamaya konulmak üzere acil durum planlarının hazırlanması gerekmektedir.
- Çalışanlar, müşteriler ve iş sürecine ilişkin risklerin tespit edilerek, bu risklere yönelik önlemlerin alınması sağlanmalıdır.
- Pandemi süresince ve sonrası yapıda çalışma alanlarının, daha az bireyin bir arada olacağı şekilde organizasyonunu teminen vardiyalı çalışma, uzaktan çalışma ve esnek çalışma sistemlerinin azami ölçüde uygulanması yoluna gidilmelidir.
- Yukarıdaki bölümlerde açıklandığı üzere, gerek çalışanların gerekse müşterilerin sağlığı açısından ekonomik faaliyet ve hizmetlerin çok daha fazla ölçüde uzaktan, online ve e-ticaret gibi yollarla yapılacağı bir döneme doğru gidilmektedir. Nitekim pandemi süreci ile birlikte dijital platformlara adapte olamayan firmalar açısından

süreç büyük sıkıntıları da beraberinde getirirken, e-ticaret platformlarını aktif olarak kullanan firmalar açısından ise talep artışı yaşanmaktadır. Bu nedenle, işletmeler tarafından dijital platformlarda hizmet sunulması ve buna yönelik donanım ve yazılım bakımından hazırlıkların yapılması gerekmektedir.

- Önümüzdeki dönemde artık işverenler denetim konusunu kamunun getirdiği bir yükümlülük teftişi ve hatta işletme açısından bir olumsuzluk gibi görmeden öte, bunun işletmenin sağlıklı bir yapıya sahip olması bakımından faydalı olduğunu daha fazla idrak etmelidirler.
- İlâve olarak işletmeler, kendi denetim sistemlerini (**özdenetim** sistemlerini), oluşturarak pandemiye bağlı risklere karşı işyerlerini, işletmelerini, çalışanlarını ve müşterilerini korumalıdır.

3.2.4. Meslek Kuruluşları ve Sendikalar Tarafından Alınması Gereken Tedbirler

COVID-19 Pandemisinin etkilerinin kapsamı gerek coğrafi gerekse zaman olarak düşünüldüğünde şüphesiz toplumun tüm kesimlerini yakından ilgilendiren bir konudur. Yukarıda ele alındığı üzere, pandeminin ekonomi ve istihdam üzerindeki etkileri konusunda düzenleyici ve denetleyici temel fonksiyonları ile kamu kesimi bu süreçte başat bir role sahiptir. Şüphesiz, ekonominin motor gücü olarak elleri taşın altında olan “iş”lerin sahibi olan işverenler de konunun asli ve temel unsurudur. İlave olarak, çoğu kanunla kurulmuş olan ve faaliyetleri kanunlarla düzenlenen, muhtelif kesimleri temsil eden meslek kuruluşları ve tabii ki, işverenleri ve özellikle işçileri temsil eden sendikalar ile ilgili STK’ların bu sürece aktif katılımı son derece önemlidir.

Bu süreçte tüm meslek kuruluşları; Esnaf Odaları, Sanayi ve Ticaret Odaları, Tabipler Odası, Eczacılar Odası, Diş Hekimleri Birliği, Barolar, Mimar ve Mühendisler Odası, Ziraat Odaları, Ziraat Mühendisleri Odası, Gıda Mühendisleri Odası, Veteriner Hekimler Odası, tüm esnaf, tarım ve üretici Birlikleri ile İşçi, İşveren ve Memur Sendikaları, ve tabii ki bunların TOBB ya da Konfederasyonlar gibi üst örgütleri ve konuyla ilgili STK’lar aktif rol almalıdır. Zira konu; tarım işçilerinin çalışma, nakil ya da barınma düzeninden cezaevlerindeki atölyelere, diş hekimlerinin yeni çalışma düzenine, berberlerden, baharatçılardan, kırtasiyecilerden spor salonlarına, AVM’lerden, marketlerden konfeksiyonlara, madenlerden taşımacılığa her işkolu için çok farklı, detaylı ve katılımlı çalışma gerektiren bir mahiyete sahiptir.

Söz konusu geniş kesimleri temsil eden kuruluş ve örgütlerin muhtelif alanlarda üzerlerine düşen görevleri şöyle özetlemek mümkündür:

➤ **Mevzuat Düzenlemesi, Standartların Belirlenmesi, Ekonomi ve İstihdamla İlgili Politikaların ve Tedbirlerin Oluşturulması Süreçlerine Katılım**

Ekonominin temel aktörlerini temsil eden veya çalışma düzeni ya da pandeminin çalışanlara etki edebileceği herhangi bir alanla ilgili olan yukarıda belirtilen kanunla kurulmuş kuruluşlar, sendikalar, STK'lar ve ilgili örgütler önümüzdeki dönemde öncelikle karşımıza çıkan “yeni yapıda” yeni politikaların oluşturulmasında, gerekli mevzuatın yeniden düzenlenmesinde, standartların revize edilmesinde ve oluşturulmasında aktif bir rol almalıdır.

Bu kuruluşların bir kısmı alanlarına göre daha çok ekonomik ya da temel politikalarda aktif olabilecekken, bir kısmı da hijyen ya da çalışma düzeni gibi daha spesifik konularda katkıda bulunabilecektir.

Zira bu alanlardaki işyeri hijyeni, fiziki mekânın özellikleri, malzeme ve ekipmanın spesifikasyonu ve kullanımı, çalışma düzeni gibi tüm alanlarda işle doğrudan ilgili ve sahada olanların katılımı (ki bunların bir kısmının yasal olarak görevleridir) son derece önemlidir. Böylece, sadece bazı bürokratik işlemleri yapan bazı meslek örgütleri bu alanlarda doğrudan sahaya inecektir. Meselâ, yeni düzende “bir baharatçı ya da kırtasiye dükkânı nasıl bir fiziki yapıya, iş ve çalışma düzenine sahip olacaktır?” gibi soruların cevabı sadece Sağlık Bakanlığı ya da yerel yönetimlerin değil, o sektörde işçisiyle-işvereniyle faaliyet gösterenlerin de katılımıyla belirlenmelidir.

➤ **Denetim Süreçlerine Katılım**

Bu çalışmada vurgulandığı üzere, önümüzdeki dönemde işyerlerinin faaliyet izni gibi konuların yanında, fiziki ve sağlık koşulları ağırlıklı olmak üzere denetimi öne çıkan konuların başında gelecektir. Denetim kriter ve süreçlerinin belirlenmesinde ve hatta uygulanmasında yukarıda sayılan kuruluşlar, ilgi ve görev alanlarına göre farklı ölçülerde de olsa daha fazla ve aktif rol almalıdır. (Zaten bazı meslek örgütlerinin yasa gereği bu tür görevleri bulunmaktadır.)

İçinde bulunduğumuz COVID-19 Pandemi krizi döneminde ve sonrasında çok daha önemli hâle gelecek bir konu da “özdenetim”dir. Yukarıda sayılan meslek kuruluşları ve örgütler, geleneksel Ahi kültürümüzün ihyası şeklinde kamunun denetiminden ayrı olarak kendi

sektörlerini sürekli denetleme yoluna gideceklerdir. Bu sistemlerin başarılı olması hâlinde uzun dönemde denetim görevi (ahilik düzeninde işini iyi yapmayan işyerinin pabucunun dama atılması misali) yasal olarak da bu yapıya daha fazla devredilebilecektir.

➤ **İç (Yatay) Dayanışma**

Yaygın kullanımıyla Coronavirüs, teknik tabirle COVID-19 Pandemisi, hep çatışan, savaşan, diğerini düşman gören biricik dünyamıza üç-beş ayda çok şey öğretmiştir: Hepimiz aynı gemideyiz ve hepimiz insanız. Artık yeni dönemde, yeni dünyamızda insanlığın tümünü tehdit eden risklere karşı ülkeler ve insanlar daha fazla işbirliği ve dayanışma içinde olmalıdır.

Spesifik olarak yukarıda sayılan kuruluşlar, esnaf odaları, STK'lar aidatlarıyla ayakta durdukları kesimlere özellikle içinde bulunduğumuz kriz ortamında daha fazla maddi-manevi destek sağlama yoluna gitmelidir. Bu konudaki mevcut uygulamalar önümüzdeki dönemde de devam edecektir. İlâve olarak bu kuruluşlar, Ahilik kültürünün günümüzde canlanması şeklinde, mensuplarının kendi aralarında daha fazla dayanışmalarını organize etmelidirler.

➤ **İşçi-İşveren (Dikey) Dayanışma**

Yukarıda (3.2.1) kısaca birkaç boyutuyla ele alınan sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş sürecinde ortaya çıkan bazı dinamiklerdeki değişim sürecinde, sanayi toplumunda işçi-işveren arasındaki (dikey) çatışma sanayi-ötesi bilgi toplumunda yerini daha fazla (dikey) dayanışmaya ve işbirliğine bırakmaktadır (Balcı, 1996; 79; Balcı, 2020; 352). Hijyen koşullarının ve sağlık risklerinin hem işveren hem de çalışanlar açısından ortak tehdit-düşman olması nedeniyle tarafların çıkarları daha fazla örtüşeceğinden COVID-19 Pandemisi sonrası süreçte işçi-işveren arasındaki dayanışma eğilimi daha da güçlenecektir. Dolayısıyla önümüzdeki dönemde, çalışma hayatında ve endüstri ilişkilerinde işçi-işveren kesimleri arasında daha fazla işbirliği ve dayanışma karşımıza çıkabilecektir. Burada taraflar, özellikle işçi sendikaları, işverenle toplu hak mücadelesini işbirliği anlayışıyla, daha uzlaşmacı bir yaklaşımla yürütme yöntemleri ve müzakere teknikleri geliştirmelidirler.

➤ **Toplu Pazarlık Konularında Değişim**

COVID-19 Pandemisi sonrası endüstri ilişkilerinde ortaya çıkacak önemli bir değişim de toplu pazarlık sürecinde ele alınan konularda olacaktır. İşverenlerle sendikalar arasındaki toplu pazarlık, artık ücret gibi maddi haklar olmak yerine hijyen, genel sağlık, iş sağlığı ve güvenliği, işyeri ve çalışma düzeni, iş süreçleri, ergonomi gibi konulara kayacaktır. Sendikalar, çalışanların sağlığına ve bununla ilgili tüm koşullara daha fazla önem vermeli ve

bu alanlarda çalışmalarını yoğunlaştırmalıdır. Böylece, önceden daha çok işverenlerin çalışma alanında görülen birçok alana müdahale etmeleri ve bu alanlarda kendilerini geliştirmeleri gerekmektedir.

Benzer şekilde, toplu pazarlığın konuları arasında, yukarıda ele alınan ve daha fazla başvurulacak olan; uzaktan-evden çalışma, esnek çalışma, kısmi süreli çalışma, kayan sürelerle çalışma, çağrı üzerine çalışma, dijital çalışma gibi atipik çalışma türleri yer alacaktır. Ayrıca bunlarla ilgili fazla çalışma gibi konular ve tabii ki istihdamın korunması toplu pazarlıkta çok daha fazla yer alması gereken konular olacaktır. Dolayısıyla sendikaların bu alanlarda çalışmalar yapmaları gerekmektedir.

➤ İş Sağlığı ve Güvenliği Başta Olmak Üzere Eğitim

COVID-19 Pandemisi göstermiştir ki, bu tür pandemilere karşı bireylerin maske kullanımından sosyal mesafeye, genel hayattaki davranışları en önemli ve belirleyici etmendir. İşyerlerinde ve çalışma hayatında da tüm işverenlerin çalışanların; esnafın, temizlikçisiyle, tamircisiyle, kasiyeriyle her meslek ve kesimden çalışanın eğitimi en önemli konudur. Bu konuda, yukarıda sayılan tüm meslek kuruluşlarına büyük görevler düşmektedir. Zira yeni çalışma düzeninin sağlıklı bir şekilde tesisinde çalışanların ve işverenlerin iyi bir şekilde eğitilmiş olmaları önemli bir husustur.

Yukarıda gruplar hâlinde belirtilen kuruluşlar, bünyelerindeki işverenleri ve çalışanları, genel ve işyeri hijyeni başta olmak üzere sağlık ve yeni çalışma düzeni, online uzaktan çalışma, tele pazarlama, e-ticaret konularında eğitmelidir. Bu kuruluşlar, söz konusu eğitimleri içinde bulunduğumuz olağan üstü şartlardan dolayı uzaktan yapmak durumundadır ancak önümüzdeki dönemde uzaktan eğitimi daha sistemli hale getirerek uygulamalıdır. Bu kuruluşların zaten görevleri arasında olan eğitim çalışmalarına bugün büyük ihtiyaç bulunmakta olup, bu kuruluşların çoğu söz konusu eğitimler için gerekli fonlara da sahiptir.

Örnek olarak sendikaları ele alırsak; 2012 tarih 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu'na göre işçi ve işveren sendika ve konfederasyonları faaliyet alanı içinde "Eğitim, Bilgi Artırıcı Meslekî Eğitim, Kurs ve Seminer Düzenlemek" şeklindeki eğitimler tanımlanmıştır. Sendikaların, özellikle iş sağlığı ve güvenliği bakımından vereceği eğitimler çalışanların sağlığı açısından büyük önem arz etmektedir.

İlave olarak üniversiteler ve YÖK sektörel düzeyde imalat sanayi ve lokanta, kafe, berberler, bürolar, bankalar başta olmak üzere yeni ekonomik ve çalışma düzeninde en uygun ve sağlıklı

düzenin oluşturulabilmesi için meslek kuruluşları başta olmak üzere ergonomi uzmanları ve tasarımcıların çalışmalarını desteklemeli ve bu alanlarda nitelikli insangücünün yetişmesi için ivedi olarak çalışma yapmalıdır.

3.2.5. COVID-19 Sonrası İşyerlerinde Çalışanların ve Halk Sağlığının Artan Önemi ve Alınması Gereken Tedbirler

Tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 Pandemisi sonucunda ortaya çıkan **işyeri hijyeni, gıda güvenliği** ve **çalışan sağlığı** konusu ve bu konulardaki işyeri denetimleri pandemi sonrası iş ve çalışma hayatının öncelikli konuları olarak karşımıza çıkacaktır. Zira COVID-19 Pandemisinin tüm dünyaya öğrettiği temel gerçek, virüs etkenli salgın hastalıklardan korunmada en etkili yöntemlerin başında hijyen kurallarına uymanın geldiğidir.

Aslında başta yiyecek hizmetleri verenler olmak üzere, işyerlerinde uyulması gereken hijyen ve sağlık kuralları ve sistemi hâlen mevcuttur. Önümüzdeki dönemde ise iki husus karşımıza çıkacaktır. İlk olarak uygulamada aksaklıklar olan mevcut sistemin daha etkin bir şekilde uygulanması; ikinci olarak da yaşanan pandemiden alınan derslerle sistemlerde gerek mevzuat, gerekse uygulamalar bakımından revizyona gidilmesidir.

Nitekim hâlen işyerlerinin ruhsatlandırılması aşamasında havalandırma, aydınlatma, temizlik ve dezenfeksiyon gibi hususlar değerlendirilmektedir. Aslında son derece kapsamlı ve uygulama kolaylığı olan 1930 tarihli 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu gereği hijyen eğitimi almış kişilerin çalıştırılması da ayrı bir gerekliliktir. İşe alınan kişiler kapsamlı sağlık muayenesinden geçirilip raporlanmalıdır. İş sağlığı ve güvenliği mevzuatı gereği, işyeri hekiminin nezaretinde periyodik muayenelerin yaptırılması ve hijyen tedbirlerinin alınmasının takibi gerekmektedir. Öncelikle bu hususlar bihakkın ifa edilmelidir.

Ayrıca, işyerlerinde bulaşıcı hastalıklardan korunmada kalite sistemlerinin uygulanması önem taşımaktadır. ISO 9001 (Kalite Yönetim Sistemi), ISO 14001 (Çevre Yönetim Sistemi), ISO 22000 (Gıda Güvenliği Yönetim Sistemi), OHSAS 18001 (İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetim Sistemi), ISO 27001 (Bilgi Güvenliği Yönetim Sistemi) gibi uluslararası kalite sistemleri hijyen kurallarının uygulanması ve izlenmesini kolaylaştıracaktır. Bir yandan da, mevcut uluslararası standartlarda pandemi sonrası yeni yapıda bir revizyona gidilmesi de gerekecektir.

6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu çerçevesinde çıkarılan Biyolojik Risklere Maruziyet Yönetmeliğinin ciddiyetle uygulanmasının önemi daha da artmıştır. Ayrıca, bu alanlarda önümüzdeki dönemde ilâve ve nitelikli laboratuvarlara ihtiyaç bulunmaktadır.

Denetim yetkisi olan kurumlar arasında koordineli bir çalışma olması da çalışan sağlığını, dolayısıyla toplum sağlığını korumada etkili olacaktır.

2010 tarihli 5996 sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu'nun denetimle ilgili maddesinde resmi kontrollerin kamu ve özel kuruluş ve kişilere devredilebileceği ifade edilmekle birlikte, özel gıda laboratuvarlarına ithalat ve ihracat numuneleri dışında uygulamaya geçilememiştir. Ayrıca bu kadar geniş bir alanda denetim görevi büyük ölçüde Tarım ve Orman Bakanlığı üzerinde olup, bu da şüphesiz yeterli değildir.

Kanunun yürürlüğe girdiği 2010 yılından beri bu devir yapılmamıştır. Özellikle hijyen, gıda güvenliği ve sağlık konularının öneminin çok artacağı önümüzdeki dönemde, söz konusu denetimlerle ilgili devir ve paylaşım getiren, devlet memuru mantalitesiyle mesai saatleri içinde çalışan bir yapı yerine, özel denetçileri yetkilendiren ve onları denetleyen, 24 saat çalışan etkin ve daha esnek bir sisteme geçmek gerekmektedir. Meselâ, en temel gıda üretimi yapan fırınlar a daha çok sabah çok erken saatlerde çalışmaya başlar; insanlar arası fiziki mesafenin ihlal edilme ihtimali çok yüksek olan bar vb. içkili-eğlence mekânları da gece faaldir.

Diğer taraftan, daha spesifik bir konu olan ve çalışanları doğrudan ilgilendiren iş sağlığı ve güvenliği konusu her zaman çalışma hayatının temel konularından biri olmuştur. Öyle ki, geçtiğimiz yıl 100. Kuruluş yılını kutlayan Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) Haziran 2019'da yaptığı Yüzüncü Yıl Deklarasyonunda "sağlıklı ve güvenli çalışma şartları"nın önemini tekrar vurgulamıştır (ILOa, 2020). Çalışma hayatının bu mühim konusu, tüm dünyayı kasıp-kavuran COVID-19 (coronavirüs) Pandemisi nedeniyle günümüzde çok daha, hatta birincil derecede önemli hâle gelmiştir.

Tüm dünyada olduğu üzere Türkiye'de de COVID-19 Pandemisinin ortaya çıkmasından itibaren çalışan işyerlerinin riayet edeceği kurallar, oluşturulan "Bilim Kurulu"nun tavsiyeleri de dikkate alınarak Sağlık Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı başta olmak üzere Hükümet ve idari birimler tarafından açıklanmış ve uygulamaya konulmuştur. Bu tedbirler ve kuralların belirlenmesi ve hayata geçirilmesi dinamik bir süreç

olup, berberlerin gibi bazı işyerlerinin ve AVM'lerin tekrar açılması sürecinde olduğu gibi her gün farklı boyutlarıyla karşımıza çıkmakta olup, önümüzdeki aylarda da devam edecektir.

Nitekim ülkemizde Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, bu konuda özellikle İş Sağlığı ve Güvenliği uzmanlarının, profesyonellerinin bir el kitabı gibi ilk etapta dikkate alacağı tedbirleri resmi web sitesi üzerinden yayınlamıştır (Aile, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2020):

Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın burada yer alan talimatları, belirtilen alanlarda ve faaliyetlerde genelde temizlik-hijyen kriterleri, maske zorunluluğu ve sosyal mesafeye ilişkin kurallara ağırlık vermekte, çalışma şartları ve ortamına ilişkin genel ilkeler ve ifadeler içermektedir. Bu kural ve kriterler; "servis araçlarının kullanımı," "seyahatler," "işyerine giriş ve çıkışlar," "çalışma ortamı," "toplantı ve eğitimler" ile "yemekhane ve dinlenme alanları"na dair riayet edilmesi gereken asgari ölçütleri ifade etmektedir. Bakanlığın bu açıklamasında dikkat çeken husus, bu aşamada doğal olarak ve evveleminde İş Sağlığı ve Güvenliği profesyonellerine her alanla ilgili olarak, "... ilgili işveren ve/veya vekiline önerilerde bulunurlar" şeklinde geniş bir inisiyatif ve görev alanı bırakmasıdır.

Söz konusu tedbirler arasında çalışma ortamı en önemli konuma sahip olup, bu alanda "risk değerlendirmesi ve acil durum planlarının güncellenmesi" gibi temel hususlar belirtilmiştir (Aile, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2020):

Görüldüğü üzere, günümüzde her şeyden önce iş ve çalışma hayatının neredeyse tam olarak durmasının tamamen sağlık nedenlerinden kaynaklanmasından dolayı, mevcut şartlarda sürdürülen işlerde, özel olarak **bulaşın önlenmesinin temel alınacağı bir ortamın ve çalışma düzeninin oluşturulması bakımından iş sağlığı ve güvenliği** en temel ve öncelikli konudur. Bu bağlamda, alınan tedbirlerin üzerine iyi çalışılması, detaylandırılması, pandemi sonrası için gerekli yeni kategori ve tanımların belirlenmesi ve bu doğrultuda yeni mevzuat düzenlemelerinin yapılması ivedi konuların başında gelmektedir. Aynı şekilde, bunların **uygulanması ve denetimi, uzmanların ve denetçilerin eğitimi** de önümüzdeki dönemin iş sağlığı ve güvenliği bakımından önemli meselelerdir. Eğitim hususu kritik bir konu olup, bu noktada üniversitelerden ve meslek kuruluşlarından da istifade edilerek, öncelikle **eğiticilerin eğitimi** olmak üzere **İş Sağlığı ve Güvenliği uzmanlarının** ve ilgililerin hızlı ve yoğun bir eğitime tabi tutulması gerekmektedir.

Tüm bu çalışmaların nihai amacı; birey olarak çalışanların, esnafın ve işverenlerin, ayrıca işletmeler başta olmak üzere kamu-özel tüm kurum ve kuruluşların pandemi sonrası hayata dair **tedbirlerin içselleştirdiği bir kültüre** ulaşma olmalıdır.

Bu durum; günümüzde ve önümüzdeki dönemde ekonomik hayatın sürdürülebilmesi, işletmelerin faaliyete geçmesi ve ekonomik gelirlerini kısmen veya tamamen kaybeden geniş çalışan, esnaf, kendi başına çalışan meslek sahipleri olmak üzere milyonların gelirlerini ve geçimlerini sağlamaları bakımından ivedi ve kritik bir önem arz etmektedir.

İlave olarak, artık tüm dünya COVID-19 Pandemisi sonrası dünyanın, genel olarak yaşamın (ulaşım, turizm, eğlence, eğitim, kültür, sosyal yaşam) yanında özel olarak ekonomik ve çalışma hayatının eskisi gibi olmayacağı hususunda hemfikirdir. Tüm dünya gibi Türkiye'nin de söz konusu yeni yapıya en hızlı ve etkin bir şekilde hazırlık yapması zaruridir. Bu düzenleme ve tedbirler, COVID-19 pandemisinin akut durumunun aşılması sonrasında oluşacak yeni iş ve çalışma düzeninde ekonominin ve çalışma hayatının sürdürülebilmesi bakımından da son derece ehemmiyet arz etmektedir.

Çalışma hayatının ve işyerinin normale dönmesi, bir çalışma düzenine girmesi, özellikle makroekonomik göstergelere olumlu etki etmesi bakımından başta hükümet olmak üzere tüm kesimleri ve ülkeyi yakından ilgilendiren bir durumdur.

SONUÇ

2019 yılı sonunda Çin'de ortaya çıkan ve dünyayı saran Covid-19 Pandemisi, hızlı yayılımı ve öldürücü etkiye sahip olması sebebiyle 2020 başından itibaren dünyanın tek ve ortak gündemi hâline gelmiştir. İnsanların hayatını tehdit eden salgına karşı alınan tedbirler neticesinde neredeyse bütün ülkelerde adeta hayat durmuş, okullar kapanmış, birçok mağaza, atölye, işyeri hatta fabrika kapanmış, turizm ve havacılık gibi bazı sektörler ise faaliyetlerini tamamen durdurmuştur. Devletler, insanların fiziki temasını en aza indirmeye çalışarak sokağa çıkma ve seyahat yasakları gibi bir takım izolasyon tedbirleri almış; eğlence yerlerinin, lokanta ve kafelerin, AVM'lerin, kapanması gibi uygulamalar şeklinde gündelik yaşamı ve ekonomik faaliyetleri kuvvetle etkileyen bir dizi kararlar almak zorunda kalmıştır.

Krizin akut düzeyde olduğu günümüzde sadece gıda, evlerde günlük hayatta kullanılan zaruri tüketim ürünleri, iletişim, su, doğal gaz ve altyapı gibi temel ürünler ve hizmetler dışında ekonomik faaliyetler çok büyük ölçüde durmuş olup, tedarik zinciri de sekteye uğramıştır. Bu olağanüstü şartlarda, özellikle yiyecek hizmetleri ve satışlar evlere servis, e-ticaret ve uzaktan online olarak, dijital ekonomi - dijital çalışma olarak nitelendirilebilecek bir yapıda kısmen sürdürülebilmektedir.

Dünya, ekonomik hayatın durmasına sebep olan bu kararların da etkisi ile daha önce hiç karşı karşılaşmadığı bir krizin içinden geçmektedir. Krizin özelliklerine bakıldığında atipik olması ve pandemi kaynaklı olması bakımından diğer küresel krizlerden ayrılmaktadır. Ülkelerin sınırlarını kapatması ve uluslararası ticaretin de çok düştüğü pandemi sürecinde ülkelerin uluslararası ticari faaliyetlerinin oturduğu mutlak ya da mukayeseli üstünlüklere dayalı ticari sistemlerin işleyişi kökten sarsılmış olup, karşımıza kapalı ekonomiler çıkmaktadır.

Nitekim Dünya Ticaret Örgütü (WTO)nün, şu anda büyük bir durgunluk yaşayan dünya ticaretine ilişkin iyimser senaryolardaki tahminlerine göre, küresel ticaret 2020'de bir önceki yıla nazaran en az %13, kötümser senaryoda ise en az %32 azalacaktır (WTO, 2020). Dipnot: WTO Annual Trade Statistics and Outlook Report <https://www.youtube.com/watch?v=LptC-fmPEtg> (erişim: 18.05.2020)

Krizin ekonomik hayata yansımalarını, revize edilen ekonomik büyüme rakamları üzerinden değerlendirmek de mümkündür. 2020 yılı Nisan başında IMF'in 2020'nin ilk ayları verilerini

esas alınarak yaptığı tahminlere göre (IMF, 2020x); küresel ekonominin %-3 küçüleceği belirtilirken, dünya genelindeki bu küçülmenin gelişmiş ekonomilerde %-6,1 gibi yüksek bir oranda gerçekleşeceği öngörülmüştür. IMF'in son tahminlerine göre, Türkiye'nin de arasında bulunduğu Yükselen Piyasalar ve Gelişmekte olan Ülkeler grubundaki büyüme tahmini ise sadece %-1 olup, kategoriler arasında en düşük (en iyi) küçülme oranı tahminidir. Ancak, ülke grupları içinde en yüksek küçülme oranının %-7,5 ile Euro bölgesinde öngörülmesi, Türkiye'nin ihracatının bu ülkeler ağırlıklı olması nedeniyle Türkiye'yi olumsuz etkileyecek bir unsurdur.

Kısaca belirtilen küresel ekonomik büyüme tahminleri değerlendirildiğinde, yaşanan küresel çaplı krizin boyutu çok daha iyi anlaşılmaktadır. Dünya ekonomisi, 2. Dünya Savaşından bu yana küresel ekonominin gördüğü en büyük durgunluğu yaşamaktadır. Krizin ekonomi üzerindeki etkileri hem arz hem de talep yönlüdür. Böylesine yaygın, derin ve atipik bir krizin aşılması da ekonomik ve finansal politikaların yanında toplum ve kesimler nezdinde kapsamlı ve katılımlı tedbirlerle mümkündür.

COVID-19 Pandemisinin Türkiye ekonomisine yansımalarına bakıldığında, salgının yayılım hızını yavaşlatmak ve can kayıplarını önleyebilmek amacıyla alınan önlemler neticesinde üretimde düşüş, çalışma hayatında aksama ve istihdamda kayıplar yaşanacağını söylemek yanlış olmayacaktır. IMF'in son tahminlerine göre, 2020 yılı için Türkiye ekonomisinin %5 oranında daralacağı ve 2021 yılı için ise %5 büyüme gerçekleşeceği öngörülmüştür (IMF, 2020).

Küresel bazda yaşanan ekonomik büyüme kayıpları, durgunluk ve daralma, çalışma hayatı ve istihdamı da derinden etkilemektedir. 22 Nisan 2020 itibarıyla COVID-19 Pandemisine karşı alınan tedbirler sebebiyle küresel ölçekte (ILO-third edition, 2020) yaklaşık 2,26 milyar çalışan etkilenmiştir ki bu da dünya işgücünün %68'ini oluşturmaktadır.

Nitekim, son ILO tahminlerine göre (ILO-third edition, 2020:1,5) 2020 yılının ilk çeyreğinde dünyada toplam çalışma saati itibarıyla istihdam, kriz öncesine 2019'un dördüncü çeyreğine oranla %4,5 azalmıştır. Bu da, haftalık azami çalışma süreleri 48 saat kabul edildiğinde 130 milyon "iş"e tekabül etmektedir.

Yine ILO tahminlerine göre, istihdam kayıplarındaki olumsuz eğilimin 2020'nin ikinci çeyreğinde de devam etmesi beklenmektedir. Bu yılın ikinci çeyreğinde küresel ölçekte toplam çalışma saatlerinin kriz öncesi son çeyreğe oranla %10,5 oranında azalması

beklenmektedir ki, bu da 305 milyon tam zamanlı işe karşılık gelmektedir (ILO-third edition, 2020:1).

Pandemiden olumsuz etkilenen çalışanların oranı üzerinde, özellikle Nisan 2020 sonlarından itibaren salgının ilk çıktığı ve dünyaya yayıldığı Çin'deki ekonomik hayattaki normalleşme eğilimi olumlu etki göstermektedir. Buna mukabil son dönemde de dünyanın geri kalanında durum daha da kötüleşmiştir. Bazı ülkeler pandeminin en ağır şartlarını geçirmiş olmakla birlikte, dünyanın en büyük ekonomisi ABD'de salgın son derece ağır seyretmekte, Rusya gibi büyük ülkeler ve ekonomiler salgının hâlâ başlangıç ve yükselme evrelerini yaşamaktadır ki, bunların sonuçları da Türkiye başta olmak üzere dünya ekonomisine olumsuz yansıtacaktır. Bununla birlikte, COVID-19 Pandemisinden en fazla etkilenen Fransa, İngiltere gibi ülkeler ve sorunu belirli ölçüde de olsa kontrol altına alan Almanya ve Türkiye başta olmak üzere birçok ülke ekonomik olarak normalleşme gayreti içinde olup, sınırlı da olsa mağazaların, AVM'lerin, lokantaların ve hizmet sektöründe faaliyet gösteren birçok işletmenin, eğitim kurumlarının tedricen faaliyete geçmesini planlamaktadır. Şüphesiz bu durumlar COVID-19 Pandemisinin seyrine ve ikinci bir dalganın gelip gelmeyeceğine bağlıdır.

Türkiye de çalışma hayatının COVID-19 Pandemisinden önemli ölçüde olumsuz etkilendiği ülkeler arasında yer almaktadır. Her ne kadar diğer Avrupa ülkelerine oranla zamanında alınan önlemler ve uygulamalarla süreç, altyapısı güçlü olan sağlık sektörü için daha hafif geçiliyor olsa da, KOBİ'ler ve diğer işletmeler açısından faaliyetlerin kısmen ya da tamamen durması ülke ekonomisinin uzun soluklu olarak kaldırabileceği bir yük değildir.

Gerek dünyada, gerekse Türkiye'de salgına bağlı ekonomik krizin işsizlik riski olarak yüksek düzeyde görüldüğü sektörler; ekonomi ve istihdam içindeki ağırlığı son derece yüksek olan imalat, toptan ve perakende ticaret, konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri, gayrimenkul ile kültür, sanat, eğlence, dinlence ve spor faaliyetleridir. Krizden orta-yüksek düzeyde etkilenen sektörler ise; inşaat, ulaştırma ve depolama, mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler, idari ve destek hizmet faaliyetleri ve diğer hizmet faaliyetleridir.

Krizin genelde ekonomi üzerindeki, özeldede yukarıda ifade edilen sektörlerle etkilerinin en aza indirilmesi ve bilhassa istihdam kaybının önüne geçilebilmesi amacıyla Türkiye'de çok sayıda önlem alınmaktadır. Bunların bir kısmı, genel olarak ekonomiyi (dolayısıyla istihdamı) arz ve talep taraflarından güçlendirici tedbirler olup, bir kısmı da doğrudan özellikle çalışma hayatına ve istihdama dair alınan tedbirlerdir.

Türkiye, bir yandan krizin ve sorunun kaynağı ve esası olan COVID-19 Pandemisi ile mücadele ederken, diğer yandan salgının ortaya çıkardığı ekonomik ve sosyal sorunların etkilerini asgariye indirme uğraşı vermektedir. Bu kapsamda, özetle belirtmek gerekirse;

Türkiye’de KOBİ’lerden esnafa neredeyse tüm işletmeleri ilgilendiren vergi ve sigorta primi indirimleri sağlanmıştır. Ayrıca, büyük ölçüde kamuya (bir takım aidat vb. yükümlükler olan kurum ve kuruluşlar dâhil) olan, yine vergi ve sigorta primleri başta olmak üzere kredi (Eximbank ya da KOSGEB kredileri vb.) geri ödemelerinin ötelenmesi sağlanmıştır. İlave olarak, beyannameler dâhil, mali yükümlülüklerin (turizmde irtifak hakkı ya da hasılat payı ödemeleri, vb.) ötelenmesi gibi uygulamalar ekonomiyi rahatlatmaya ve canlandırmaya yönelik önemli tedbirler olmuştur.

Diğer taraftan, pandemi sürecinde, başta kamu bankaları ve KGF gibi kamu kurumları tarafından olmak üzere uygun şartlarda sağlanan krediler ve finansman kolaylıkları da KOBİ’leri ve işletmeleri destekleyici bir unsur olmuştur. Ticaret ve Sanayi Odaları ve TOBB’un sağladığı “2020 Nefes Kredisi” gibi girişimler de bu kapsamda önemli girişimler olmuştur.

Tekrar vurgulamak gerekir ki, COVID-19 Pandemisinin en önemli sosyo-ekonomik etkisi şüphesiz istihdam üzerindedir. Bu minval üzere ülkemizde, istihdamla ilgili olarak, dolaylı olmakla birlikte sorunun asıl temelinde etkili olacak -çalışmada açıklanan- ekonomiyi gerek arz gerekse talep yönünden canlandıracak tedbirlerin yanında krizin ilk etapta istihdam üzerindeki olası olumsuz etkilerine karşı da önemli tedbirler geliştirilmiştir.

Bu tedbirlerin başında COVID-19 Pandemisi süreciyle birlikte, 4857 sayılı İş Kanunu’nda 17 Nisan 2020 tarihinde çıkarılan 7244 sayılı Kanunla getirilen “işten çıkarma yasağı” gelmektedir. Bu Kanunla ücretsiz izin döneminde de çalışanlara İşsizlik Sigortası Fonu’ndan günlük 39,24 TL ödeme yapılması imkânı sağlanmıştır.

İstihdamın korunması bakımından getirilen en önemli tedbirlerden biri de, COVID-19 Pandemisi nedeniyle faaliyetlerini yavaşlatan veya durduran tüm işletmelerin kısa çalışma ödeneğine başvurabilmesi imkânının sağlanması olmuştur. Kısa çalışma ödeneği tutarı; sigortalının son 12 aylık prime esas kazançları dikkate alınarak hesaplanan günlük ortalama brüt kazancının %60’ı (üst sınırlar dâhilinde) olarak belirlenmektedir. Ayrıca, 26.03.2020 tarihli 7226 sayılı (kamuoyunda Torba Kanun diye bilinen) Kanunla getirilen asgari ücret desteği de, hem işverenler hem de çalışanlar açısından COVID-19 Pandemi krizi sürecinde işverenleri ve çalışanları destekleyici bir düzenleme olmuştur.

Sayın Cumhurbaşkanı'nın 18 Mayıs 2020 tarihinde Bakanlar Kurulu toplantısından sonra yaptığı açıklamaya göre, bu tarih itibarıyla son iki ayda, yaklaşık 5,5 milyon vatandaşımıza 1000'er TL'lik nakit destek, 4,5 milyonu aşkın vatandaşımıza da Kısmi Çalışma Ödeneği ve İşsizlik ödeneği olarak yaklaşık 6 milyar TL ödeme fiilen yapılmıştır. Hükümet tarafından açıklanan "Ekonomik İstikrar Kalkanı" programı kapsamında toplam olarak yaklaşık 10 milyon ihtiyaç sahibi kişiye 11,5 milyar TL'lik (1,67 milyar dolar) karşılıksız nakit desteği sağlanmıştır.

COVID-19 Pandemisi, bilimin ve teknolojinin onca geliştiği çağımızda, insanları evine hapsedecek kadar, yolda birbirini uzaklaşması gereken adeta düşman gibi görece kadar aciz bırakmış olup, şu anda adeta bir şok içine sokmuştur. Günümüzün insanı böyle bir salgını ilk defa yaşamış olup, hiç geçmeyeceği ve azalsa da devam edeceği şeklinde bir karamsarlık oldukça yaygındır. Oysa, dünyanın yaşadığı ilk salgın coronavirüs pandemisi olmayıp, büyük ihtimalle sonuncusu da olmayacaktır. Tarih boyunca, veba gibi insanların, kuş gribi gibi diğer canlıların ve bitkilerin maruz kaldığı salgınlar bulunmaktadır ve tamamı bir türlü (tabii ki salgınların bitmesinin izahı da var) sona ermiştir. On dördüncü yüzyılda bütün Avrupa'yı kasıp kavuran, yaklaşık 200 milyon kişinin ölümüne neden olan ve kara ölüm diye bilinen veba salgını dahi, aşının olmadığı, tıp, kimya ve diğer alanlardaki bilimsel ve teknolojik gelişmenin günümüzle kıyaslanamayacak kadar geri olduğu o dönemde kısa sayılabilecek bir süre, sadece dört yıl sürmüştür. Dolayısıyla, COVID-19 salgını da sona erecektir. Önemli olan husus ise, söz konusu salgını en çabuk ve en az tahribatla atlatmak; bu süreci sağlıktan ekonomik ve sosyal alanlara kadar her meseleyi iyi yönetmek ve geleceğe de iyi hazırlanmaktır.

Bu bağlamda, COVID-19 Pandemisi sürecinin, içinde olduğumuz hayatı ve ekonomiyi kısıtlayıcı mahiyetteki tedbirlerin tedricen gevşetildiği geçiş döneminde ve akabinde oluşacak COVID-19 Pandemisi sonrası yapıya yönelik gerekli yapısal politika ve tedbirlerin alınması, bu çalışmada özellikle irdelenen önemli bir meseledir.

İnsanlık tarihinde iz bırakacak olan COVID-19 Pandemisi, önümüzdeki dönemde dünyada salgın riskinden sakınma odaklı bir yaşam tarzı ortaya çıkaracaktır. Bu şekilde ülkeler, sağlık, ulaşım, turizm, eğlence, spor, sosyal ve kültürel yaşam, velhasıl her alanda olduğu gibi, başta üretim tarzı ve çalışma ilişkileri olmak üzere ekonomide de olası bir salgın riskini asgariye indirecek şekilde yapılanmalara gitmek durumundadır. Bu yapının esası, insanların fiziki temasının asgariye indirilmesi olacaktır.

Öngörülen böyle bir yapının dinamiklerine bakıldığında, aslında bunların dünyanın içinde bulunduğu, sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş sürecinde yaşadığı temel dinamiklerle büyük ölçüde örtüştüğü görülmektedir. Pandemi sonrası yapıda: sanayi toplumunda verimli ve yaygın olan “merkezi” yapılar yerine, bilgi toplumunun temel karakteristik özelliklerinden olan, yerleşimden, yönetim ve organizasyondan ekonomik faaliyete birçok alanda “çok merkezli” (ademi merkeziyetçi) yapılara; sanayi toplumunda verimli ve yaygın olan büyük ölçekli üretim yerine “küçük ve orta ölçekli üretim tarzı”na; sanayi toplumunda verimli ve yaygın olan katı ve standart üretim ve çalışma tarzı yerine esnek üretim ve çalışma tarzı”larına geçiş süreçleri insanların fiziki temasını azaltma zarureti nedeniyle daha da hızlanacaktır.

Sanayi toplumunda ev ve aile müessesesi zayıflamış; tarım toplumunun aksine aile müessesesinin rolü ve önemi genel olarak yaşamda azalırken, özelde ekonomide ve üretimde ise tamamen kaybolmuştur. Sanayi toplumunda sosyal hayat, eğlence gibi hayatın birçok boyutu ailenin ve evin dışına çıkmıştır. Bilgi toplumunda tersine dönen bu eğilim coronavirüs salgını sonrası ortaya çıkan şartlarda daha da önemli hâle gelmiştir. Artık, ev ve aile hayatımızın en büyük parçası hâline gelmiştir. Salgından korunma nedeniyle ev ekonomik aktivitenin ana merkezi olmuştur.

Böylece, bilgi toplumuna geçiş sürecinde hızla artan esnek üretim ve çalışma tarzları, uzaktan online çalışma, kısmi süreli çalışma başta olmak üzere esnek çalışma uygulamaları çok daha fazla önem kazanmış ve yaygınlaşmıştır. Meselâ bu bağlamda, işyeri kavramı fiziki mekândan öte bir birim olarak düzenlenmiş, çağrı üzerine çalışma, uzaktan çalışma, kayan sürelerle çalışma, telafi edici çalışma gibi esnek ve atipik çalışma türleri mevzuatta da yerini giderek genişletmiştir.

Pandemi sürecinde bu esnek ve atipik üretim, ticaret ve çalışma tarzlarının önemi çok daha artmış olup, gelecekte bu alanlar daha da güçlenecek ve yaygınlaşacaktır. Böylece, bilgi toplumunda, çalışma hayatı başta olmak üzere evin ve ailenin artan önemine (Balcı, 1996; ss. 79, 82) ilâve olarak salgın tehdidi nedeniyle bu eğilim genel olarak yaşamın her alanında daha da güçlenecektir. Bu durum gün geçtikçe işlevleri hızla güçlenen ve genişleyen bilgisayarlar ve yeni teknolojiler vasıtasıyla daha da yaygınlaşan teleçalışma olarak tabir edilen, artık dijital çalışma şeklinde nitelendirilebilecek başta evden olmak üzere uzaktan çalışma tarzı çalışma yaşamında daha da yaygınlaşacaktır.

Kısacası, bilgi toplumunun COVID-19 Pandemisi sonrası yapıyla kesiştiği yerde karşımıza dijital ekonomi ve dijital çalışma çıkmaktadır.

Bu eğilimler doğrultusunda, yasal ve kurumsal altyapı, 5G internet altyapısı, fiber ve uydu altyapısı gibi dijital teknolojiler ve internet altyapısı başta olmak üzere teknik altyapının tesisi gerekmektedir. Bu kapsamda yeni yapıya geçiş için KOBİ'ler başta olmak üzere işverenlerin ve özellikle çalışanların eğitimi, iş süreçlerinin ve çalışma düzenlerinin reorganizasyonu gelecekte ele alınması önemli meseleler olacaktır.

Söz konusu yeni yapıda, insanların genel olarak işyerinde fiziki olarak çalışmalarının ve özellikle toplu olarak çalıştıkları ortamların azalması gerekeceğinden, toplu çalışma ilişkilerinin bireyselleşmesi, bir başka ifadeyle sendikalaşmanın ve sendikaların zayıflaması da beklenen yapısal bir değişim olacaktır. Hâlen, sendikaların ve toplu çalışma ilişkilerinin önemli olduğu sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş sürecinde yaşanan bu eğilimin (Balcı, 1996: 79, 83-84; Balcı, 2020: 339-348) pandemi sonrası yeni çalışma hayatında daha da güçleneceği belirtilebilir.

COVID-19 Pandemisinden çıkış sürecinde ve sonrasında beklenen “yeni hayat”ta ve “yeni ekonomi”de daha fazla rol üstlenmesi beklenen kamu başta olmak üzere, çalışanından işverenine, üniversitelere; sendikalardan, ticaret ve sanayi odalarından, sağlık, gıda ve ekonomi başta olmak üzere meslek kuruluşlarına bütün ilgili kesimlerin yukarıda kısaca özetlenen gelecekteki yapıya yönelik politikalar oluşturması ve görev alanlarında proaktif rol alması gerekmektedir.

Kamu kesiminin, özellikle sağlık ve sosyal güvenlik alanlarındaki önemi yaşanan salgın sürecinde daha iyi anlaşılmıştır. Devlet bu alanlarda, özellikle sosyal güvenliğin kapsamının yaygınlaştırılmasına ağırlık verecek, kayıtlı istihdamın faydalarını daha fazla idrak eden işverenler ve çalışanlar da bu süreci hızlandıracaktır.

Devlet tarafından alınması gereken tedbirlerin başında, COVID-19 Pandemisine karşı ve sonrasında alınacak tedbirleri belirlemek, kamu, özel sektör, üniversiteler, meslek kuruluşları ve ilgili kuruluşlar tarafından alınması gereken tedbirleri belirlemek, koordine ve takip etmek amacıyla devletin en üst düzeyinde, Cumhurbaşkanlığı'nda “Pandemiye Karşı Önlemler, Planlama ve Koordinasyon” birimi oluşturulması önerilmektedir. Ayrıca, Pandemiye karşı en üst düzeyde, “Pandemi Sonrası Ekonomik Yapılanmaya İlişkin Tedbirler” konulu bir Cumhurbaşkanlığı Genelgesi de yayınlanmalıdır. Hijyen ve istihdam gibi konuları da içerecek bu Genelge tüm bakanlıklara, kanunla kurulmuş kamu kurum ve kuruluşlarına ve meslek örgütlerine, tüm ilgili kesimlere şamil olacaktır. Söz konusu Genelgede, pandemi süresince ve

sonrasında ilgili kurumların faaliyet ve görev alanlarında yapacakları, planlayacakları kısa-orta-uzun dönemli faaliyetler, riayet edecekleri kurallar ve talimatlar yer alacaktır.

Diğer yandan, ilgili tüm bakanlıklar, kamu kurum ve kuruluşları ve meslek kuruluşları ile yerel yönetimler COVID-19 Pandemisi süresince geliştirdikleri, uygulamaya koydukları ve planladıkları, istihdam başta olmak üzere bütün ekonomik destekleri hızla gözden geçirmeli ve yaşanan tecrübeler ışığında kısa-orta-uzun vadeli yeni hedefler doğrultusunda revize etmelidir.

COVID-19 Pandemisi ve sonrası yapıda, istihdamın korunması ve çalışma hayatının sağlıklı bir şekilde düzenlenmesi konusunda mevzuat altyapısı Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından, başta uzaktan çalışma olmak üzere, esnek çalışma ve kısmi süreli çalışma konuları için hızla ele alınmalı, eksikler tamamlanmalı ve yeni şartlara göre revize edilmelidir.

Yeni dönemde ortaya çıkacak konuların başında hijyen, sağlık, iş sağlığı ve güvenliği, müşteri sağlığı, iş düzeni ve çalışma düzeni ve ilişkisi konuları olacaktır. Bu bağlamda, sadece Sağlık Bakanlığı değil, özellikle birincil ve ikincil mevzuata ilişkin revizyon ve ilâve düzenlemeler bakımından ilgili kesimlerin katılımıyla başta Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı olmak üzere tüm bakanlıklar ve yerel yönetimler ile tüm kamu kurum ve kuruluşları tarafından süratle yapılmalı, sürece işverenlerin ve sendikaların katılımı da sağlanmalıdır.

COVID-19 Pandemisi süresince, uzaktan çalışma ve pazarlama kültürüne sahip olan veya bu kültüre adapte olabilen firmalar, kısıtlayıcı tedbirler ve yasaklar devam ederken işlerini sürdürme imkânı bulabildiler. İşletmelerin pandemi sonrası dönemde de uzaktan çalışma başta olmak üzere bu tür yöntemlerle çalışmalarının kaçınılmaz olacağı görülmektedir. Başta Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ve özellikle KOSGEB olmak üzere KOBİ'lere, elektronik ticaret, online çalışma ve dijitalleşme konusunda destek programları süratle geliştirilip uygulamaya konulmalıdır. Ayrıca gerekli yazılım, donanım ve eğitim destekleri sağlanmalıdır.

Tüm destek ve tedbirler istihdamı korumak, işsizliğin artmasını önlemek ve derin küresel krizden en az hasarla çıkabilmek bakımından önemlidir. COVID-19'un ekonomi ve istihdam üzerindeki etkileri konusunda alınacak tedbirler ve uygulanacak politikaların geliştirilmesinde toplumun tüm kesimlerinin, kamu, özel, meslek kuruluşları, sendikalar ve üniversitelerin iş birliği son derece önemlidir. Nitekim bu konuda İTO ve TOBB başta olmak üzere (Nefes

Kredisi, vb.) ticaret odaları ve sanayi odalarının süreçteki destekleri ve uygulamaları son derece kıymetlidir.

Tarım gibi fiziki mesafe altında çalışma imkânı bulunmayan sektörlerle yönelik makineleşme ve dijital destek imkânlarının tespit edilmesi gerekmektedir. Ayrıca tüm sektörlerin dijital platforma uyum düzeyinin belirlenmesi ve üniversite işbirlikleri ile dijital platforma uyumun desteklenmesi uygun olacaktır. İstihdamın korunması ve yeni istihdam imkânlarının tespiti için de devlet kurum ve kuruluşları ile sanayi ve ticaret odaları üyelerine yönelik ihtiyaç duydukları personelin tespiti ve işe alım sürecinin takibi için üniversitelerle birlikte istihdam havuzları oluşturmalıdır.

Kamunun düzenleyici rolüne ilâve olarak denetleyici rolü de aynı şekilde önemlidir. Önümüzdeki dönemde önemi çok daha da artacak denetim, tarafların, ilgili kesimlerin, işverenlerin, çalışanların ve özellikle meslek kuruluşlarının da katılımıyla konunun eğitici boyutunu öne çıkararak gerçekleştirilmelidir. Bu alanlarda yeni şartlarda gerekli normlar ve standartlar, ve gerekli birincil ve ikincil yasal düzenlemeler-revizyonlar yine yukarıda sayılan kesimlerin katılımıyla yapılmalıdır.

Ayrıca, denetim konusunda tüm meslek kuruluşları ve işverenler de daha proaktif rol almalı ve özdenetim mekanizmaları oluşturularak etkin bir şekilde çalıştırılmalıdır.

Konunun ele alınması gereken önemli bir boyutu da eğitimidir. Yeni dönemde bütün halkımızın, çalışanların, işverenlerin başta genel olarak hijyen ve sağlık olmak üzere özellikle iş sağlığı ve güvenliği konularında eğitimi hayati önem arz etmektedir. Bu konuda sendikalar, meslek kuruluşları ve tüm ilgili kesimler daha fazla rol almalıdır. Burada amaç, işverenlerin ve çalışanların “işte sağlık” kültürüne ve bilincine ulaşması olmalıdır.

Kamu, sendikalar, odalar ve kuruluşların krizin aşılması ve kriz sonrası yeni normalin inşası açısından süreçteki rolü kadar işverenlerin rolü de önemlidir. Özellikle esnek ve dijital çalışma sistemlerine geçiş noktasında iş sahiplerinin sürece adapte olmaya yönelik alt yapı yatırımları ve düzenlemelere öncelik vermesi, çalışan sağlığını korumaya odaklı hijyen eğitimlerinin düzenlenmesini sağlaması, fiziki çalışma koşullarını sosyal mesafe başta olmak üzere pandemi sürecine göre dizayn etmesi ve en nihayetinde de esnek çalışma sistemleri kurarak çalışanlarının fiziki işyeri dışından da iş akışını sorunsuz yürütebilmesine imkan sağlaması gerekmektedir.

Görüldüğü üzere yaşanan COVID-19 Pandemisi, mevcut dijitalleşme düzeyinin dünya ekonomisini olası bir salgın ya da ekonomik hayatı sekteye uğratabilecek durumlar karşısında uzun süreli idame ettirmeye yetmediğini gözler önüne sermiştir. Bu sebeple, önce tüm iş akışlarının mümkün olduğunca dijital ortamdaki idare edilebilmesine imkân veren sistemlerin ivedilikle kurulmalıdır. Ayrıca, 5G alt yapısına geçiş süreci hızlandırılmalı, yaygın bir fiber altyapısına ilâve olarak 5G destekli yüksek hızlı kablosuz internet ağları yurt geneline yayılmalı ve internete erişimin kolay ve daha ucuz olması sağlanmalıdır.

Önümüzdeki dönemde öne çıkacak mefhumlardan biri de dayanışmadır. Her şeyden önce işverenler, meslek kuruluşları kendi içlerinde -Ahilik geleneğimizi ihya edecek şekilde- daha fazla dayanışmaya ve işbirliğine gitmelidir (Yatay Dayanışma). İlâve olarak, insanlığın ortak düşmanı koronavirüs hepimizin aynı gemide olduğunu bize hatırlattı. Önümüzdeki dönemde kesimler, işçi-işveren arasında da daha fazla dayanışmacı (Yatay Dayanışma) bir yaklaşım beklenmektedir. Burada taraflar, özellikle işçi sendikaları, işverenle toplu hak mücadelesini işbirliği anlayışıyla, daha uzlaşmacı bir yaklaşımla yürütme yöntemleri ve müzakere teknikleri geliştirmelidirler.

İlâve olarak, COVID-19 Pandemisi sonrası endüstri ilişkilerinde ortaya çıkacak önemli bir değişim de toplu pazarlık sürecinde ele alınan konularda olacaktır. İşverenlerle sendikalar arasındaki toplu pazarlık, artık ücret gibi maddi haklar olmak yerine hijyen, genel sağlık, iş sağlığı ve güvenliği, işyeri ve çalışma düzeni, iş süreçleri, ergonomi gibi konulara kayacaktır.

Benzer şekilde, toplu pazarlığın konuları arasında, yukarıda ele alınan ve daha fazla başvurulacak olan; uzaktan-evden çalışma, esnek çalışma, kısmi süreli çalışma, kayan sürelerle çalışma, çağrı üzerine çalışma, dijital çalışma gibi atipik çalışma türleri yer alacaktır.

Her kriz ortaya çıkardığı ağır sorunların yanında fırsatlar da sunar. Bu bakımdan, pandemi sonrası oluşacak yeni ekonomide ve çalışma hayatında gelir ve istihdam kayıpları olmaması hedefinin yanında, Türkiye'nin bütün dünyanın yaşadığı bu krizden avantajlı çıkabilmesi kamu-özel kesim, işçisiyle işvereniyle tüm kesimler el-ele vererek akıl ve güç birliği yapmalıdır. Türkiye'nin bu noktadaki hedefi **“Avrupa'nın ve bölgenin üretim üssü olmak”** olmalıdır.

KAYNAKÇA

Aile, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, “Yeni Koronavirüs Salgını Kapsamında İş Sağlığı ve Güvenliği Profesyonellerinin İşyerlerinde Aldıracağı Tedbirler,” Çevrimiçi, <https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/41225/yeni-koronavirus-salgini-kapsaminda-is-sagligi-ve-guvenligi-profesyonellerinin-isyerlerinde-aldiracagi-tedbirler.pdf>, Erişim Tarihi: 04.05.2020

Balcı Yusuf, 1996. "Geçmişten Geleceğe Çalışma İlişkileri," **Çerçeve**, Cilt 5, No. 17, Mayıs-Temmuz s. 82.

Balcı Yusuf, 2020. Sendikacılık ve Toplu Pazarlık Ekonomisi, 4. bs., Ankara: Seçkin Yayıncılık, ss. 339-348.

Çevrimiçi, <https://www.ilo.org/global/topics/coronavirus/country-responses/lang-en/index.htm>, Erişim Tarihi: 15.05.2020

Çevrimiçi, <https://services.mywelfare.ie/en/topics/COVID-19-payments/COVID-19-pandemic-unemployment-payment/>, Erişim Tarihi: 15.05.2020

Çevrimiçi, <https://www.gov.ie/en/service/be74d3-COVID-19-pandemic-unemployment-payment/>, Erişim Tarihi: 10.05.2020

Çevrimiçi, “Türkiye’de Koronavirüsle Etkin Mücadele Hep Beraber Başaracağız”, <https://www.akparti.org.tr/media/319680/hep-beraber-basaracagiz-ak-parti-compressed.pdf>, Erişim Tarihi: 11.05.2020

Çevrimiçi, <https://bizbizeyeriz.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 14.05.2020

Çevrimiçi, <https://www.eximbank.gov.tr/tr/duyurular/2020-yili-duyurulari/turk-eximbank-destek-paketine-iliskin-uyuru>, Erişim Tarihi: 11.05.2020

Çevrimiçi, <https://www.ziraatbank.com.tr/tr/girisimci/krediler/nakdi-krediler/istihdam-odakli-isletme-kredisi>, Erişim Tarihi: 11.05.2020

Çevrimiçi, <https://www.vakifbank.com.tr/Default.aspx?pageID=2810>, Erişim Tarihi: 11.05.2020

Çevrimiçi, <https://www.kosgeb.gov.tr/site/tr/genel/detay/7442/koronavirus-covid19-salginindan-korunmak-uzere-alinan-tedbirler-kapsaminda-uretilecek-urunlere-destek-veriyoruz>, Erişim Tarihi: 16.05.2020

Çevrimiçi, <https://sanayi.gov.tr/merkez-birimi/b94224510b7b/duyurular/4b74cc8d-23d1-489f-b1e0-3b1d4ef44cc7>, Erişim Tarihi: 16.05.2020

Deloitte, “Küresel Covid-19 Salgınının Türkiye’de Farklı Kategorilere Etkileri”, Nisan 2020, Çevrimiçi, <https://www2.deloitte.com/tr/tr/pages/consulting/articles/kuresel-covid-19-salgininin-turkiyede-farkli-kategorilere-etkileri.html>, Erişim Tarihi: 13.05.2020

GÜLLE, İsmail, “Dünya Ekonomisinde 2019 Öngörülleri”, Çevrimiçi, <https://www.tim.org.tr/tr/kose-yazarlari-can-fuat-gurlesel-dunya-ekonomisinde-2019-ongoruleri.html>, Erişim Tarihi: 05.05.2020

Halkbank-b, Çevrimiçi, https://www.halkbank.com.tr/21485-esnaf_destek_kredisi, Erişim Tarihi: 06.05.2020

ILO, “ILO Monitor: COVID-19 and the World Of Work. Second Edition Updated Estimates and Analysis”, Çevrimiçi, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/briefingnote/wcms_740877.pdf, 7 April 2020.

ILO, Çevrimiçi, https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_742971/lang--en/index.htm, Erişim Tarihi: 15.05.2020

ILO, Çevrimiçi, https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_742898/lang--en/index.htm, Erişim Tarihi: 15.05.2020

ILO, Çevrimiçi, https://www.ilo.org/global/topics/safety-and-health-at-work/events-training/events-meetings/world-day-safety-health-at-work/WCMS_739669/lang--en/index.htm, Erişim Tarihi: 15.05.2020

ILO, “Joint Statement on COVID-19 by International Organisation of Employers and International Trade Union Confederation”, <https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/--->

ed_dialogue/---actrav/documents/genericdocument/wcms_739522.pdf, Erişim Tarihi: 15.05.2020

ILO, "ILO Monitor: COVID-19 and the World of Work. Second Edition, Updated estimates and Analysis," 7 April 2020, p. 1.

ILOb, "COVID-19: Protecting workers in the workplace - COVID-19 cruelly highlights inequalities and threatens to deepen them", https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_740101/lang--en/index.htm Erişim Tarihi: 07.05.2020

ILO," ILO Monitor 1st Edition COVID-19 and the World of Work: Impact and Policy Responses", 18 March 2020, ss.3-6. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/-dcomm/documents/briefingnote/wcms_738753.pdf, Erişim Tarihi: 07.05.2020

ILO, 2017. "World Social Protection Report 2017-19: Universal Social Protection to Achieve the Sustainable Development Goals. Geneva: ILO.",

ILOa, In the face of a pandemic: Ensuring Safety and Health at Work, age. s. 8., Çevrimiçi, <https://www.ilo.org/global/public>, Erişim Tarihi: 11.05.2020

İSO-a, Çevrimiçi, <http://www.iso.org.tr/haberler/diger-haberler/koronavirus-salgininin-ekonomik-ve-sosyal-hayata-etkilerinin-azaltilmasi-icin-bazi-kanunlarda-yapilan-degisiklik-tbmmde-kabul-edildi/>, Erişim Tarihi: 16.05.2020

IMF, "World Economic Outlook, April 2020: The Great Lockdown", Çevrimiçi, <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/04/14/weo-april-2020>, Erişim Tarihi: 18.05.2020.

İSO, Çevrimiçi, <http://www.iso.org.tr/haberler/diger-haberler/turk-eximbank-ihracatcilarin-stok-finansmani-ihyaclarina-yonelik-yeni-bir-destek-paketi-acikladi/>, Erişim Tarihi: 16.05.2020

İŞKUR, <https://www.iskur.gov.tr/isveren/kisa-calisma-odeneği/genel-bilgiler/> Erişim Tarihi: 16.05.2020

KGF, Çevrimiçi, <http://www.kgf.com.tr/index.php/tr/duyuru-haber/kgf-den-haberler/295-milli-dayanisma-kampanyasi-na-kgf-den-1-milyon-tl-lik-destek>, Erişim Tarihi: 16.05.2020

KOSGEB, Çevrimiçi, <https://www.kosgeb.gov.tr/site/tr/genel/covid19detay/3/kosgeb-destekleri>, Erişim Tarihi: 14.05.2020

KOSGEB, Çevrimiçi, <https://www.kosgeb.gov.tr/site/tr/genel/covid19detay/6/ticaret-bakanligi-gumruk-vergisi-destegi>, Erişim Tarihi: 14.05.2020

KOSGEB, Çevrimiçi, <https://www.kosgeb.gov.tr/site/tr/genel/covid19detay/11/sosyal-guvenlik-kurumu>, Erişim Tarihi: 14.05.2020

KOSGEB, Çevrimiçi, <https://www.kosgeb.gov.tr/site/tr/genel/covid19detay/12/kredi-garanti-fonu-kredi-kefalet-paketleri>, Erişim Tarihi: 14.05.2020

Koy, Ayben, “Eksi Fiyattan Petrol Alım Satımı Oldu mu?”, İstanbul Ticaret Gazetesi, 8 Mayıs, 2020, s.14, Çevrimiçi, <http://www.istanbulticaret.org.tr/reader/?pubId=4081>, Erişim Tarihi:08.05.220

OECD, “OECD DATA”, <https://data.oecd.org/unemp/unemployment-rate.htm#indicator-chart>; <https://data.oecd.org/unemp/youth-unemployment-rate.htm#indicator-chart>, (Erişim: 12.05.2020)

SBB, Çevrimiçi: <http://www.sbb.gov.tr/buyume/>, Erişim Tarihi: 06.05.2020

SGK, Çevrimiçi, http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/Haberler/haber_20200401_51, Erişim Tarihi: 15.05.2020

SGK, Çevrimiçi, http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/Haberler/haber_20200319_52, Erişim Tarihi: 14.05.2020

SPK, Çevrimiçi, <https://www.spk.gov.tr/Bulten/Goster?year=2020&no=19>, Erişim Tarihi: 14.05.2020

TÜBİTAK, Çevrimiçi, <https://www.tubitak.gov.tr/tr/destekler/sanayi/ulusal-destek-programlari/icerik-1507-tubitak-kobi-ar-ge-baslangic-destek-programi>, Erişim Tarihi: 14.05.2020

TÜİK, “TÜİK Haber Bülteni”, Sayı: 33786, 1.5.2020, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33786>, (Erişim: 12.05.2020)

Türk Eximbank-a Çevrimiçi, <https://www.eximbank.gov.tr/tr/duyurular/2020-yili-duyurulari/turk-eximbank-destek-paketine-iliskin-duyuru>, Erişim Tarihi: 11.05.2020

Türk Eximbank, Çevrimiçi <https://www.eximbank.gov.tr/tr/duyurular/2020-yili-duyurulari/turk-eximbank-destek-paketine-iliskin-duyuru>, Erişim Tarihi: 16.05.2020

English edition ISBN: 978-92-2-032136-2 (web pdf), s. 8.

TOBB, Çevrimiçi, <https://tobb.org.tr/Sayfalar/20200323-covid-destegi.php>, Erişim Tarihi: 14.05.2020

U.S. Department of Labor, “COVID-19 and the American Workplace”, Çevrimiçi, <https://www.dol.gov/agencies/whd/pandemic>, Erişim Tarihi: 11.05.2020